

ТЕРЕНЬ

МАСЕНКО

2

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

Т В О Р И
В Д В О Х
Т О М А Х

Д Е Р Ж А В Н Е
В И Д А В Н И Ц Т В О Х У Д О Ж Н Ь О Ї Л І Т Е Р А Т У Р И
К и ї в — 1963

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

ТВОРИ

ТОМ
ДРУГИЙ

ПОЕМИ
ПЕРЕСПІВИ
ПІСНІ

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ — 1963

Y2
M-31

СТЕП

Роман у віршах

Трудівник мій, і велет, і воїн,
Новим сонцем осяяний степ!
Ти великої слави достоїн,
Що в майбутні століття вросте.

Ти грудьми золотими до моря
Сам, як море схвильоване, ліг.
Битий шлях віковічного горя,—
Ти недолю свою переміг.

Днів юнацьких сувора колиско,
Найдорожчих пісень джерело!
Ти шумиш мені радісно, близько
Всім, що в Жовтні у нас розцвіло.

Тільки часом ми згадуєм муки
Тих старих, вже поборених літ,
Щоб тісніше спліталися руки,
Що оновлюють землю і світ.

Наша молодь повинна добре знати
гнітючу, сувору історію минулого.

О. М. Горький

ГЛАВА ПЕРША

Першу пісню так трудно почати,
Як розбити січневі льоди...
Десь озвуться далекі дівчата,
Чи присняться у цвіті сади;
Наче знову торкне узголів'я
Ласка матері... казка, рука...
І дозріє у пам'яті слово,
Як народження мука гірка.
Знову раниш обвітраним літом
Босі ноги об землю тверду.
Одягаєш малиновим цвітом
Давню яблуню в тихім саду.
Перекошене дерево трісне,
Вдарять в землю достиглі плоди...
І дзвенить тобі юності пісня,
Як дзвенять березневі льоди.

1

Те село, де Орленку Тодосу
Цвіт весни довелося зустріть,
Стародавньою назвою — Рóси —
Прозивалось чимало століть.
Хто придумав її — невідомо,
Власний Нестор, на щирий наш сум,
Ні в одному бідняцькому домі
Не родився за того часу.
Хлопець ніс в зачарованім серці
Гомін літа, простор степовий,
І село — як вишневе озерце
На зеленій пустині трави.

У години сумні чи веселі,
 Може, знали ще змалечку ви
 Хліборобські біленькі оселі
 Серед ніжного моря трави,
 Неба синю чи жовтую стелю,
 Повний місяць, зірки золоті —
 На отій степовій паралелі,
 На отій степовій довготі,—
 Де орали чорнозем поляни,
 Де шумів суховій і полин...
 Крізь літа моє серце загляне
 В тихий смуток херсонських долин!

Жовтим шелестом, бронзовим жаром
 Чорномор'я шумить у віках.
 Там за Рóсами, в полі над яром,
 Єсть могила одна в вишняках.
 Де мені серед степу шукати
 Дерев'яні похилі хрести!
 Там лежить моя бідная мати...
 Там бузок починає цвісти.
 Не спочила вона після праці,
 Не пробачила муки степам.
 Я зрубав найстарішу з акацій
 І хреста їй витісував сам.

На акації міг написати
 Я не все, що прийшлося пережити.
 — Тут Меланія Карпівна — мати,
 Трудівниця невтомна лежить.—

В день прощання з моїми степами,
У вишневім отім острівку
Я поставив малими руками
Скорбний пам'ятник... на піску!..
Що тобі дарували степи,
Крім утоми, печалі і спеки?
Спи, моя незабутня й далека,
В шумі колосу ніжного спи...

5

Над рівниною вихори свищать
На просторах тії цілини.
Змиють води старе кладовище,
Зашумлять неосяжні лани,—
І як судиться пам'яті сина,
Пісні сина — в народі прожить,
Ви знайдіть чорноморські долини,
Степ, де мати селянська лежить;
Може, пісня проляже, мов кладка,
Від жорстоких до радісних літ.
Передайте, щасливі нащадки,
Тим степам мій синівський привіт!

6

Наш чорнозем текучий, мов талі
І тонкі березневі сніги.
По могилах проходили рала,
Залізниця, гармати, плуги.
Житнім колосом виткане плесо
Вниз, на південь далекий зійшлося —
В триста верст до Херсона й Одеси
У затоках жарких розлилось.
Ті долини проходити важко,

Тих країв ще не знає Тодос.
За горою — сусідня Липняжка,
На базар туди їздять із Рос.

7

Часом балка проляже зненацька,—
Верболіз, осока, хутори.
А на захід синіє Завацьке,
Панський палац біліє з гори.
По зеленому мареві лунко
Запливає гудок до села,
Гомінка і тривожна чугунка
До Херсона в степу пролягла...
Так із шумом трави і колосся
По землі неспокійній летять
В заворожений обрій Тодоса
Нові звуки та барви життя.

8

А візьми, у смеркання чи вранці,
До трави головою приляж —
Чути клекіт вагонів і станцій:
За бугром — Помішна, Адабаш.
Це вже червень проходив над степом,
І степи як медові були.
І Тодос тоді з братом Остапом
Вів у поле на пашу воли.
Степ мережився тінями ночі,
Напливала утома легка.
Старший брат вечорами охоче
Розважає й ляка юнака.

9

Брат говорить: «А сонце ніколи
 Вже не зійде, втонувши в моря,
 Завтра вранці не вирине з поля,
 Не заграє у росах зоря.
 Це вже вечір, холодний і сірий,
 Розіллється, як в морі на дні...»
 Хлопчик братові вірив — не вірив,
 А спросонку кричить в курені.
 І, проснувшись у першій промінні,
 Так щасливо по травах ступав,
 Наче він в степовім безгомінні
 Справді ніч безконечну проспав.

10

В малиновім світанні шептався,
 Гомонів з колоском колосок.
 А на сході — у сонці купався,
 Наче синя хмаринка, лісок.
 Витягаючи в брата по слову,
 Узнає він, чия там земля:
 То посаджений ліс Ковальова,
 Нині — пана, колись Ковалю.
 Он Ревуцького Яна, магната,
 Незчисленні маєтки лежать.
 Все відоме для старшого брата,
 Де селянська земля, де чужа.

11

Тільки два їх на жовтій пустелі
 Озирають весь світ звідтіля.
 Он земля італійця Ерделі

Оббиває степи, як петля.
Довгі гони — посіяні трави.
Скільки глянеш — чужі пшениці,
Родовиті прокляті удави
Задали селянські клинці.
В бідних Росах — обшарпана школа,
Церков дві і чотири попи.
Кладовище сумне коло поля
Повернуло хрести у степи.

12

А гукнеш у степу чоловіка —
Наче в морі загубиться крик.
Єсть на світі озера і ріки,
А в Тодоса — Сухий Ташлик.
Кожну річку заносять на карту,
Тільки з нашою трапився жарт:
Річку нашу ніколи шукати
На друкованих картах не варт.
Цей Ташлик утворив серед Рос
Коло греблі ставок, мов затоку.
І на літо десятого року
Переплив ту затоку Тодос.

13

Тільки спека херсонського літа
Облипала сади, як маляс,
У неділю дорослі і діти
Прибігали сюди повсякчас.
Тут купалися люди і коні.
Цей ташлицький болотяний пляж
В його пам'яті, може, й сьогодні
Вирина, як далекий міраж.

Цілі Роси купав і ростив
Той ставок, наче кругле корито.
Голі підлітки плавали спритно,
Ухопившись за кінські хвости.

14

Парубки і дівчата веселі
Там на берег знайомий ішли.
Хлопці кидали одяг на скелі
І з розгону стрибали в Ташлик.
Тут були загорілі і статні,
Так, як мати в любистку знайшла
Юнаки міднолиці, брунатні...
Трохи далі — красуні села.
Хто в ставку отакім не купавсь,
Хто ж не був на калиновім мості...
Прості люди і радощі прості,—
Мені любо пригадують вас.

15

Із Орленків солдати й матроси
Йшли вмирать за чужее добро.
І героєм у селищі Роси
Славивсь прадід Тодосів Петро.
Довелося для панської слави
Двадцять літ у солдатах служити.
На суворих горбах Балаклави
Хлібороб росичанський лежить.
Він так важко заснув під горою,
Там, де скелі на груди лягли...
Часто сивому снились герою
Рідне поле і сірі воли.

Ті часи невідомі Тодосу,
 Як і моря небачена даль.
 Не солдат повернувся у Роси —
 Севастопольська царська медаль.
 Дід беріг її. «Нащо без толку
 Він ховає той мідний п'ятак?
 Таж за нього не купиш і голку»,—
 Говорила невістка отак.
 Дід беріг ще й гарматне ядро;
 Бо, не маючи інших трофеїв,
 У село од гармати своєї
 Захопив його прадід Петро.

Цей трофей з того давнього року
 Не іржавів у мирнім дворі,
 Мати добрий ужиток, нівроку,
 Віднайшла йому. Ось на зорі
 Затопивши, вона нагрівала
 Те ядро нележке у печі
 Й так по-своєму, ніби «на рала
 Перековуючи мечі»,
 Тим чавунним набоем, що грізно
 Ще нагадував слово «війна»,
 Кип'ятила окріп на білизну
 В дерев'яному жлукті вона.

Тільки мати, задумлива й тиха,
 Засувала гарматень у піч,
 Старший брат залишав свою книгу:
 «От і вибухне!» — вів таку річ.

Сотий раз уже грівся гарматень,
І сто раз її син жартував,
Так навчився других намовляти,
Що і сам уже в піч заглядав.
Мати чула Остапові речі,
Мала вдачу не боязку,—
Та довгенько не йшла щось до печі
І тихенько хрестилась в кутку.

19

Сонце зводилось жовте і косе,
Ніч надходила довга, німа.
Того року упала на Роси
Сніговита, безжальна зима.
Перший сніг і ласкаво, і мило
Пеленою пухнастою ліг.
Але потім його навалило,
Що й хати потонули до стріх.
Ніби села замерзли навечно
В непролазних заметах, снігах...
Тих, що вмерли в морозному січні,
У своїх поховали дворах.

20

Так приємно на теплій лежанці,
Що устав би хіба на обід.
А Тодоса гукає уранці
В кожушину зодягнутий дід.
Кришталева, біліща від сала,
(Що й не часто у хаті бува),
Під дверима сінешніми встала
Пуховита стіна снігова.
Дід і хлопець лопати взяли

І стежки прокопали до стайні,
До хліва, де в задумі звичайній
Ремигали поважні воли.

21

Ця зима пам'яталась Тодосу,
Наче казка в буденнім житті,
Степовик ненавидів морози,
А любив ці замети круті.
В них дорогу нелегко прорити!
Та, осяяні сонцем скісним,
Починали тут стіни горіти
Зірочками сніжинок над ним.
А вночі, у лункій глушині,
Над снігами спинялися зорі.
І за Росами далі прозорі
В синюватім світились вогні.

22

Щоб розвіять безрадісний морок,
Зимній сон, що панує в полях,
Люди в звичаях давніх суворо
Починали й кінчали свій шлях.
Довгі роки минали тут рівно,
Мов щедрівки заучений спів,
В темноті озивалися півні.
Дзигарями прадавніх степів.
І дитинство у темній нужді,
На розваги й казки небагате,
Залишало у пам'яті свята,
Що онукам прийшли від дідів.

Плетениця улюблених святок
 Наступила в селі од різдва.
 Репетиції давніх колядок
 Починались за місяць чи два.
 Вже хлоп'ята давно поділили
 Між собою двори і кутки
 І гуляти не часто ходили,
 Щоб до свят зберегти чобітки.
 В теплих клунях сідали на сіно.
 Линуть співи у тишу степів...
 І собаки в селі неодмінно
 Завивали, зачувши той спів.

Зустрічаючи вечір Меланки,
 У засніженій тихій зимі
 Оббивали пороги і ганки,
 Щедрували дівчата самі.
 Заплітаючи довгі коси,
 Прихиливши лице до вікна,
 І Меланка, матуся Тодоса,
 Дожидала щедрівниць сумна.
 Все, що мріялось в юності ранки,
 Крізь літа оповинеться сном.
 Заплете свої думи Меланка
 В тиху пісню дівчат під вікном.

Де ті весни далекі дівочі,
 Де ті мрії, жаркі й золоті?
 Хто барвінок посаджений стопче,

Пройде знов по дівочій путі?
Хто вдягає весільне намисто,
Молодого з сватами прийма?
Восени пожовтіє любисток,
Цвіт калини обвіє зима.
І засипана снігом, умре
Материнка, холодная м'ята...
Од дівоцтва у придане мати
Лиш печалі собі забере.

26

Вже у сніи бредуть галасливо
Кожушанки, барвисті хустки.
Нагадають весну нещасливу,
Що спливла, як по річці вінки.
Он зірки над селом випливають,
Молодик сумовито схилився...
Під вікном на снігу заспівають,
Як співала й Меланка колись:
«Ой, учора ізвечора
Пасла Меланка два качура,
Ой пасла, пасла, загубила,
Пішла шукати, заблудила...»

27

Добра мати під вечір Меланки
Шила торбу йому з полотна,
Уставала сама на світанку,
Набирала в коморі зерна.
— Уставай посівати, Тодосе.
Дід ласкаво онука будив.
— Жмень по десять пшениці і проса
У торбинку собі поклади...

Вже у сінях хрустів околот
Під ногами,— ішли однолітки.
Вже за хлопцями зойкнула хвіртка,
Всі виходили з двору — і от:

28

Сніг лежить золотими буграми,
Білі зорі і місяць поблід.
Перша хата — це дядька Оврама,
Починати із родичів слід;
Треба пісні заученим словом
Господиню й господаря — всіх
З Новим роком, добробутом новим
Поздоровити радісно їх:
 «Щоб у полі родило,
 Щоб у хаті щастило,
 Сію-вію, посіваю,
 З Новим роком поздоровляю!..»

29

В кожен рік сподівалися Роси
Посівання, цвітіння і гроз.
Так в степах од дідів повелося,
Щоб ішов посівати Тодос.
Молода і весела Варвара,
Гарна дядина, хлопця стріча.
Зерно пада, як злива із хмари,
Йй за пазуху гречка влуча;
Добре жито в шибки цокотить,
Гостра гречка на грудях лоскоче.
Молодиця стоїть і регоче:
«Оце справді вже буде родить!»

На водохреща, в добру погоду
 Скільки фарб на льоду Ташлика!
 Од морозів до самого споду
 Промерзала маленька ріка.
 В шостий день після Нового року
 Дяк ватагу збирав молоду,
 І нарізані з льоду, високі
 Виростали хрести на льоду.
 Наближалась святкова пора
 Для хлоп'ят торжеством загадковим.
 Ось вже квасом густим, буряковим
 Поливають хрести із відра.

Височезні, в Безхатьківку видні,
 Багрянili од квасу хрести.
 І попи готувались з обідні
 Цілий похід сюди привести.
 Щоб церковнії співи послухать
 В виконанні старих панотців,
 Тут збиралися люди в кожухах
 Всіх покроїв, усяких взірців.
 В першій лаві — там спини тупі,
 Все кожухи широкі, дублені,
 Це стоять показні й нечисленні
 Хазяї росичанських степів.

А за ними — рясні кожушанки,
 Білі плахти, хустинки товсті,
 Глитаїв молодиці й коханки

Гордовиті, кремезні. В хвості —
Полушубки, де латка на латі,
Та зів'яла, а нова цвіте:
То Безхатьки зійшлися на свято,
І навколо — ватаги дітей.
Дід Тодосів посинів, поблід
В сіряку між задублих онуків...
Під ногами вгодованих дуків
Глухо тріскає, колеться лід.

33

По воді з ополонки простої
Піп свяченим кропилом водив,
Всі з коновками йшли і святої
З Ташлика набирали води.
Набирали в пляшки від горілки,
Що там посуд, де святості знак!
Брат казав, що вода ця ніскільки
Од горілки не краща на смак.
«Таж попи не святу лише п'ють
Й не бояться небесної карі».
Він дививсь у вікно: «Вже отари
З водопою святого ідуть».

34

Тиха мати хрестилась тривожно,
Говорила з докором йому:
«Ти б помовчав, учений безбожник,
Хоч Тодоса не каламуть...»
Чобітьми гупотить на порозі,
На соломі лишаючи слід,
Із хрещенського злого морозу
Входить в хату із пляшкою дід.

В нього рівна й поважна хода.
В бороді його паморозь руса,
Льодовці повмерзали у вуса,
А в очах — синювата вода.

35

Дід трясе бородою рудою,
Льодовці по одному зніма.
Брат говорить: «Так мало святої?
Тут одному напитись нема!»
Глянув дід з гордовитістю чаплі:
«Ти, невіро, говориш так зря:
Досить буде священної краплі,
Щоб святими зробились моря!»
Пляшку з річки на ціле відро
Він на доказ тих слів розбавляє,
Із турецького проса стромляє
Новий віник в свячене цебро.

36

Потім кличе малого Тодоса:
«Ти безбожнику-брату не вір.
Розбуди лиш на припічку Фросю
Та ходіте окропите двір.
Там свинюшник прибризкайте знову,
Не забудьте вола Половця,
Покропіте тихенько й корову,
Та здаля, бо ногою хвица.
Застібайтеся добре, бо вітер! —
Каже дід, розминаючи вус.—
Кислу яблуню гарно кропіте,
Бо вона усихає чомусь».

«Дивовижна, дідусю, це сила
 В одній краплі...— Остап повторя.—
 От щоб крапля горілки робила
 Горілчаними цілі моря!
 Невичерпна була б монополька,
 В ній щодня утішалися б ви...
 А свячена — селянам без толку,
 Не одміє й вошей з голови».
 Дід сердито скидає онучі,
 І дискусія сходить на крик:
 «Так вас в городі розуму учать?..
 Начитався тих книг,— еретик!»

А тим часом з лежанки сестричку
 Тяг Тодос: «Ледащиця, все спить».
 Брав за пальчики тиху Синичку
 І поважно виходив кропить.
 Семирічна ласкава Синичка
 (Так малу прозивають в сім'ї)
 Піднімає рожевеньке личко
 До Тодоса. Очиці її
 Приголублять і кущик, і гілку,
 Що в хрещенським морозі дзвенять.
 «Дай, Тодоску, покропимо Білку,
 Щоб вона привела цуценят!»

«Ти дурна через те, що мала ти,—
 Брат поважно сестрі процідив.
 — Хто ж розумний собак своїх
 святить?»

Сука здохне від цієї води».
Очі Фросі — як сині озерця:
«Дуже яблука літом люблю!
Ти, Тодоску, подерж-но відерце,
Кислу яблуньку я покроплю...
Щоб жило!

Щоб росло!

Щоб цвіло!..»

Так ходили вони і кропили.
А холодне січневе світило
До весни над снігами пливло.

ГЛАВА ДРУГА

Візьми, мамо, піску жменю,
Посій його на каменю.
Коли, мамо, пісок зійде,
Тоді син твій з війська прийде.

Народна пісня

1

Чорноморська весна непомітно
Розлилася в просторі тугім.
Гулко вдарив ще першого квітня
Над садами над голими грім.
Ще в село не вертались лелеки,
Журавлів не дзвеніли ключі,
Як прийшли суховії та спека,
І проміння було як мечі.
Не розтали сніги у яругах,
А курились могили глухі,
Й на селянських покрайних смугах
Десь мільйони взялись ховрахів.

2

Чи степам оцим доля всміхнеться,
 Прийдуть весни щасливі, нові?
 Ще про літо сумне доведеться
 Говорить мені в другій главі...
 Росичани возили барила
 Степової важкої води
 Виливають ховрашків. Говорили
 Загорілим онукам діди:
 «Що ота громовиця у квітні
 Над безлистям — омана лиха:
 Будуть крепкі морози досвітні,
 А земля вередлива й суха».

3

У Ташлик позбігалися води,
 У байраках сховались сніги.
 Журавлі над степами заводять
 Тихий спів весняної туги.
 Щумовиння рожево-молочне
 Залива голі віти садів.
 Палять вогнища в ранки тривожні
 За порадою мудрих дідів.
 Підкладають у вогнища гною,
 Щоб ставав клубовитим, густим,
 Щоб стеливсь по садах пеленою
 Та морози відгонив би дим.

4

Дим котився по сонних господах,
 Затуманював голе гілля.
 Вітерця світанкового подих
 Зустрічала волога земля.

Над селом підіймалися хмари,
Опадали краплини роси.
Глухо мекали вівці в кошарі,
В тихих Росах росли голоси.
Цього ранку надходило свято,
Наймиліше із батьківських свят.
То великдень, на фарби багатий
І на світло побілених хат.

5

Вчора звечора спати малому
Дуже рано веліли батьки.
Нові устілки він із соломи
Намостив у старі чобітки.
«То бабуся ізнов накадила»,—
Ще спросоння угадував він.
Опівночі його розбудили.
Над селом перекочувавсь дзвін.
У селі фарбували до свята
Цілі стоси яець-крашанок,
Писанки прикрашали завзято,—
Справжні майстри бували з жінок.

6

Мати брала пахучого сіна,
Шолушиння з цибулі й насіння,
Що зросло на твердій цілині,
І варила усе в казані.
Клала в горщик гречану полову,
Мов пісок, рудувату, сипку,
І, не знаючи з хімії й слова,
Кип'ятила полову в горшку.
А зваривши всі трунки численні,

Викладала у глечик тонкий
Фіолетові, жовті й зелені,
Як трава польова, крашанки.

7

На столі запашні й головаті,
Мов стіжки, виростили паски.
Найрум'янішу вибрала мати
Для Тодоса у кошик низький...
Під ногами вгиналась дорога,
Затужавіла трохи, м'яка.
Зорі квітня холодні і строгі
Заглядали в лице малюка.
Пахло листям торішнім і гноєм,
Журавлі озивалися десь.
Тихі зорі, мов срібний овес,
Манять очі небес глибиною.

8

Довге світло із церкви лилося,
А навколо — з пасками ряди,
Наче табором стали тут Роси,
Всі Безхатьки зійшлися сюди.
Як на сході блакитно-блідому
Розлилася багряна кайма,
Аж тоді повертався додому
Наш Тодос із людьми усіма.
Їли вдома з горохом і маком
Пироги і смачні киселі.
Правда, їли вони не однако,
Як і в кожному херсонському селі.

Ось на другій і третій дільниці,
 Що прозвали в селі — «Кабани»,
 Там жили хазяї, «не п'яниці»,
 Тож пили як годиться вони.
 Тут усе Павуки й Черевані,
 Головаті, Вовки, Стовбури,
 В них на хатах дахи череп'яні,
 У достатку великі двори.
 На дільниці, що звалась Безхатьки,—
 Там жили Сіряки й Кураї,
 І мого Федосія батько,
 І брати, і герої мої.

10

Десять років у квітні Тодосу.
 Він плечем вироста із трави,
 Дістає головою колосся,
 А рукою — вола голови.
 Швидко в праці міцнішають діти,
 Вже дістане і він без стільця
 Яблуневії ярма надіти
 Аж на шию Сича й Половця.
 Сумовиті, важкі й величаві
 Степові українські воли
 Ремигали, втопаючи в травах,
 Наче в озері синім пливли.

11

Скільки ласки, мовчання й спокою
 Розлили степові небеса!
 Ці воли із ходою м'якою —
 І романтика степу, й краса.

Не квапливі вони й не ледачі,
Коливаючи рогами в такт,
Вірні власній породі і вдачі,
Тихо міряли втоптаний тракт.
Зупинялись в яру коло річки,
Випивали сім відер води,
Поливали дорогу в дві стрічки,
Не спиняючи воза й ходи.

12

Жовтий пил, колія на дорозі.
Жайворінка розливчастий спів.
Мій Тодос простягався на возі,
Задивлявся у небо степів.
Так проїдеш у полі й сто років,—
Не помітиш, як вік пролетів.
Тільки неба мовчання високе,
Тільки панське ярмо у житті,
Та невже не гримітимуть грози,
Вікової не збурять води?..
Ні, Тодос на херсонському возі
Не засне, як заснули діди.

13

І весна, за якою скучаєм
Степової нудної зими,
Одцвітає гірким молочаєм,
Одлітає кульбаби крильми.
Налітає від Чорного моря
І до Чорного моря сплива,
І Тодосу вже ранить суворо
Босі ноги стерня степова.
Пахнуть воском розтопленим копи.

Закричи, заспівай, заритай —
Все заглушить і в тиші утопить
Далечинь, як стояча вода...

14

Ще докошують раннее просо
Та останні смужки ячменю.
Вітер з Чорного моря приносить
Не вологу, а подих вогню.
Ні хмаринки на всім небосхилі!
Ходять шляхом стовпи куряви.
Бовваніють високі могили.
Мліє обрій, жаркий, неживий...
Чом це дивний неспокій у полі
До землі жайворонків притис?
Чом це тіні якісь захолоді
Наступають на сонячний диск? ¹

15

І відразу рвучкими вітрами
Рознесло не одну тут копу,
І Тодос наш побачив крайок
Замість сонця у сірім степу.
Небо стало холодне, багрове,
Довгі тіні на землю лягли.
Ось телята і смирні корови,
Наполохані вкрай, заревли.
Сизий кібець спускається низько
На вузькому, як лезо, крилі.
Він стривожений попільним блиском,
Що опівдні стелився по землі.

¹ Затемнення сонця влітку 1914 року. (Припало на початок першої світової війни).

От і сови розправили крила,
 Хоч удень заривались в снопах,
 І собаки тривожно завили
 У далеких глухих хуторах.
 В тиші ночі, що впала опівдні,
 Серед білого дня,
 Із села обізвалися півні
 Навмання...
 Що за день — у нічній оболонці?
 Може, сонце сховалось навік?..
 То серпневим затемненням сонця
 Землю вкрив чотирнадцятий рік.

Знову тіні скотилися низько,
 І земля оживала німа,
 Й на великому сонячнім диску
 Золота розросталась кайма!
 В деннім сяйві розтанули зорі,
 Промінь сонця розкрився, зміцнів.
 Аж за обрій осяяним морем
 Перехлюпував сонячний спів...
 Говорили тоді, як поети,
 Як домашні пророки — діди:
 «Це затемнення сонця й комета —
 Знак небесний земної біди».

На поля росичан моїх чесних
 Потекли віщування сумні,
 Прилучались до знаків «небесних»
 Віщування і знаки земні.

Стогнуть пугачі в сутінках тужних,
А цей стогін проклятий — не зря...
Коло церкви старої у нужник
Скинув хтось Олександра-царя.
Як Тодосу було ще сім літ,
Губернатор херсонський під осінь
Власноручно поставив у Росах
Те погруддя царя на граніт.

19

— А студенти,— говорить Апостол,—
Брат Тодосів і Юрій Тягно
Потягли Олександра з помосту
І зухвало жбурнули в багно.
Містечковий Апостол — це пристав;
Лоб маленький, великий живіт.
Він злякався. Як водиться, бистро
Повідомив про злочин повіт.
Щоб царя вберегти від хули,
Щоб крамольник у тюрмах заплакав,—
Із Херсона учену собаку
В тихі Роси тоді привезли.

20

Десять років стояв коло школи
Той старий «визволитель селян»,
Що сказав хліборобам: вам — воля,
А поміщикам — ваша земля...
Од жандармів усього повіту
Був мудріший собака-жандарм,
Кажуть, носом понюха повітря —
І злочинця одразу вгада.

Кажуть, сам не чіпа й не кусає,—
То вже справа його хазяїв.
Задоволення в пса-поліцая
Од хазяйських поблажливих слів.

21

Щоб потішить своїх хазяїв
Та ще й ділу охранки зарадить,—
Пес той бублика повагом з'їв
І побіг за церковну ограду;
Потім нюхав у церкві на ганку,
Підбігав до шкільного вікна.
І, зустрівши на вулиці, гавкнув
На Остапа Орленка й Тягна.
На очах у малого Тодоса
Його брата в Херсон повезли.
Тижнів два хвилювалися Роси,
Скрізь чутки таємничі повзли.

22

Доки з міста відомості звичні
Розпливуться по рівних степах,
Іх одягне в казки таємничі
Нешвидкого переказу шлях.
Хлопець чує, як змучений тато
Каже мамі в обід, за столом:
«Можуть в місті Остапа скарати,
Не вернути у рідне село.
Кажуть, він непоштиво й зухвало
Із начальством високим повівсь:
У тюрмі йому їсти давали —
Він нічого не п'є і не їсть.

За царя — ще й Сибір йому пахне.—
 Він сказав отаке і не зблід.—
 Може, пес на хресті заприсягне,
 Що він викрив злочинця як слід?!»
 Батько став од печалі аж сірий,
 Все зітхає й собі доріка:
 Коло плуга пристойним манерам
 Не навчив батогом юнака...
 ...Вже сьогодні Тодосова мати
 Перші в гудинні дині шука.
 Серпень зводить саетові шати
 Вдалині, над крильми вітряка.

Бродять ситі, лінівi корови,
 На отаві спадає роса.
 Наче щастя просте, як здоров'я,—
 Синій простір, ясні небеса!
 Тільки поле, як наймички плахта
 Або старця гнилі сорочки,
 Розпанахане в немощні клапті,
 В ті вузенькі, злиденні стрічки...
 Тиша серпня, цвітіння чудове!
 Над полями — ясна тишина...
 Але батько сказав одно слово —
 Незнайоме, тривожне: «Війна!»

І двадцятого серпня уранці,
 Тільки сонце над степом звелось,
 Ой, красиво ішли новобранці —
 Не забуде ніколи Тодос.

То війну чи весілля почато?
Нареченим своїм дорогим
Рушники почіпляли дівчата,
Зав'язали їх бантом тугим.
Кидав ниви й засмучені хати
Цвіт села і степів моїх цвіт...
Де нам ваші могили шукати,
Чим утішити ваших сиріт?

26

Над степами весною, врожаєм
Встала темна залізна марá.
Аж за села батьків виряджає
Босонога мала дівчора.
Всіх дружини оплакали вдома,
А росою на травах — степи,
Та оце на молібні святому
Окропили на муку попи.
У дорозі ж ридати не личить,
Милим важко на серці й без сліз.
В чужині їх залізо скалічить,
Похоронить долина чи ліс.

27

У сусіда ридують за батьком
Шість дівчаток, русявих лілей:
Ходить тінню Комлачка-солдатка,
Бо й під серцем забилося мале.
Ідучи за важкими возами
В невідому безрадівну путь,
Під холодними небесами
Заспіваймо в степу!
І, цілуючи губи і чола,

Утопімо в дівочих сльозах
Крик душі — що кохані ніколи
Вже не вернуть, не вернуть назад.

28

Як вози потонули у балку,
Сум одчаю заліг у полях.
Ой, упала Ткаченко Наталка
На затоптаний шлях.
Мов чавунні лягли виднокруги,
І замкнулось розлуки кільце,
І її цілували подру́ги
У холодне лице.
Умовляли не битись, не плакати,
Сльози — рівні весінній росі.
«Вір, голубко, повернеться Яків!..»
Всі повернуться... Всі!

29

Збігли води. Приходила владно
Хмільним травнем херсонська весна.
Про воєнні події — докладно
Учень третього класу не зна.
Хлопець знає: овес колоситься,
Одцвітає зелений пирій.
Він читає листи із позицій
Неписьменній сусідці старій.
Цілим Росам листи одинакі,
Не зібрати, не злічити вже їх!
І Наталка голосить. Бо Яків
Під Перемишлем, бідний, поліг...

Наче повість жалю і прокльонів,
 Йде в степу друге літо війни.
 Мало шлють і листів, і поклонів
 Очерствілі чи мертві сини.
 Липень скрашує змучені Роси,
 Доспівають вишневі сади.
 Вже солдатки беруться за коси,
 Діти в'яжуть, а сіють діди.
 Повні груди, жагою налиті,
 Молодиці несуть на поля.
 Вони хочуть любити й родити,
 Як гаряча херсонська земля.

Білі лиця та очі вдовині
 Марно мучить самотності чад.
 Знов отава зросте на цілині,—
 Та нема юнаків для дівчат.
 Ніжноокі, веселі й здорові,
 Материнства не ждіте — дарма!
 Бо народжених в щасті і крові.
 Розстріляють царі із гармат.
 На життя, що під серцем народите,
 На чоло юнака дороге —
 Наступатиме кованим чоботом
 Цар Микола чи кайзер Вільгельм.

Не минула і мами Тодоса
 Зла біда, що прийшла матерям,
 Бо в Херсоні Остапа в матроси
 Віддали за образу царя.

Од світанку до нового року,
В безконечні засніжені дні,
Жде листів нещаслива Меланка,
Фотокартку кладе на вікні...
Уночі — наче тупіт копит,
Тихі зойки, далекі гармати
Чує серцем пораненим мати
І в журбі до світанку не спить.

33

Чорна галич летить над снігами,
Бачить мати: син руки здійма,
Із сугробів його витягає,
Тільки в сина — вже ніг нема!
Кров стежками. Рівнина мов килим,
На сугробах сліди підошов.
Де ж ти, сину мій, ноги покинув?
Ти ж до війська, як люди, пішов!
І від страху вона закричала.
Провалилась сама у льоди...
Темний ранок. В смертельній печалі
Стала мати Тодоса будить.

34

Хлопець брав полотняну торбину,
Що не рвалась за четверо літ,
Клав окраець черстої хлібини,
Арифметику, Новий завіт.
Заглядав у вікно на хвилину,
Шлях до школи — замети... зима...
Мати радила взять цибулину,
Більш нічого до хліба нема.
Так втомила за довгі тижні

Ця порада журливої нені,
Як задачник Малинін-Буренін
Молитви безконечні шкільні.

35

«Боже слово», як божая кара,
Налягало на бідних хлоп'ят.
Тільки входив отець Полінарій,
По-солдатському мусили встать.
Знов слова — про небесну в'язницю
І старі первородні гріхи.
Учні знали, що піп їх п'яниця,
Грошолоуб і розпусник лихий.
Наймички вагітніють щороку,
«Попаднями» їх звать у селі.
Важко бути святим і пророком
На старій і гріховній землі.

36

Світлочола дитячая нива,
Та під наглядом чорним росте.
Єсть між учнями горді й сміливі,—
Силу дав їм могутній їх степ.
Але сажкою в паростках ранніх,
Наче в колосі чистім іржа,—
Часом вийде з овечок слухняних
Підлабузник, святоша, ханжа.
Піп не міг залучити Тодоса
В горезвісні послушники ці,
Часто скуб за русяве волосся,
Люто бив по худенькій щоці..

38

І найбільша знялась завірюха —
 Як у тоскний урок псалтиря
 Хлопчик «божого слова» не слухав,
 А з-під партії читав «Кобзаря».
 Де поділись розмови про бога
 І попівська смиренність ота!
 Одурів панотець. На підлогу
 Кинув книжку, ногами топтав...
 Так Тодос у найпершій любові
 Із Шевченком тоді подружив.
 З школи вигнали. Батько до крові
 Неслухняного сина побив.

Тижнів два не дивився у вічі
 Нещасливому батькові син.
 Батько мучився: «Хлопця скалічив».
 Вечорами гостинці носив.
 Думав гірко: «За вперту дитину
 Бог батьків нерозумних кара».
 Син горів у тяжкій скарлатині,
 Поруч з хлопчиком — Фрося, сестра.
 Як же скажеш тепер-от малому,
 Що ти каєшся, плачеш над ним?..
 Ось лежать вони вдвох на соломі
 Під рядном полотняним, твердим.

Ім потріскались губи від жару,
 Діти марять і стогнуть разом.
 Все приходять отець Полінарій,
 Дикуні Робінзона Крузо...

Знову топчуть Тодоса, мов книгу,
У вогонь укидають живцем...
Батько дивиться довго і тихо
Й до стіни одвертає лице.
Син прокинувся. Сонце підвечір
Пробіга зайченням по стіні.
Чом це матері схилені плечі
Так здригаються там, у вікні?

40

І святково побілена хата,
Пахне піл килимком трав'яним,
В білій вазі канупер, і м'ята,
І ясмин на столі перед ним.
Простягаючи руку зважнілу,
Тулить м'яти листок до лица.
Під вікном... то ж акація біла!..
Так дівчата ідуть до вінця.
І Федосій зненацька озвався:
«Мамо, мамо!.. А сіно вже косять?»
«Ні ще, синку... Померла Фрося...»
Білий цвіт у очах захитавсь.

41

Із акації повагом пада
Пелюсток у блакитнім диму.
Із кімнати сусідньої ладан
Гірко й солодко пахне йому.
Це ж бабуся ізнов накадила,
Вона любить цей дим неживий.
Снилось: вкупі з сестрою ходили
На широкий лиман степовий;
Біла гречка, смарагдове просо

Розливалися знов, як торік...
Що ж це стало — що ластівку Фросю
Він у полі не стріне повік?

42

Треба видужать, якось устати,
Дуже мало зосталось часу,
Скоро дівчинку винесуть з хати
Й за село в вишники понесуть.
І Тодос ще слабими руками
Натягає старенькі штанці...
Тихо входить... Сестра між квітками,—
Рана уст на восковім лиці.
В хаті плаває ладан важкий,
І труна на столі невеличка.
Він «за душу» малої сестрички
Роздає дітворі пиріжки.

43

В білу хату крізь сон долітає
Монотонний розгойданий дзвін.
І, здається, тихенько хитає
Білі віти акації він.
На сухому, пахучому сіні,
Що торік народили степи,
Серед квітів, мов квітка весіння,
Фрося в платтячку новому спить...
Вже затінені світлі зіниці...
Чотирнадцята люта весна
Принесла йому в світ таємницю
Невблаганного вічного сна.

Суховій над степами під осінь
 Кладовище листом притрусив
 У неділю ходив він до Фросі
 І півонії знову носив.
 Там сідав на ласкавій отаві
 І дививсь на горбочок землі...
 В тишині степовій величавій
 Одлітали у даль журавлі.
 Він ходив сюди тихо, уперто,
 Мов хотів на маленькім горбку
 Таємницю дитячої смерті
 Розгадати, велику й гірку.

Часом вечором мати заплаче,
 Зложить руки, безмовна стоїть.
 Таж без голосу Фросі неначе
 Стала пустою хата її.
 Хлопчик чує молитву і стогін,
 Застилає кутки каламуть:
 «І веселощі, й горе — від бога...»
 Тож багато прощають йому!
 Мука матері хлопця тривожить,
 Білу хату засотує мла.
 А Тодос вже молитись не може,—
 Він молився, щоб Фрося жила.

Скільки днів сумовитих, відколи
 Вже не пише Остап їх, матрос.
 Вже у земську, привітнішу школу
 Ходить весело й радо Тодос,

Тут дружніші ровесники-учні,
Й книгозбірня — країна чудес!
В ній же друзі його нерозлучні
Вільний час з ним проводять увесь.
Новий вчитель Тодоса учора
Похвалив за розказаний вірш.
Кращі учні у школі Божора,
Що в церковній учились найгірш.

47

Замовкало у пам'яті лихо,
Що зустріло Орленка в той рік.
Ой ви, юності радісні книги,
Вас, як друзів, полюбим навік.
Сила мислі, як перше кохання,
Слова рідного чиста ріка:
Коцюбинського «Фата моргана»
І тюремні сонети Франка!
Серед злиднів, чужої облуди
І глитайських навколо підлот,—
«Уленшпігеля» радісні люди,
Чистий сміх, що збудив «Дон-Кіхот»!

48

Добрий вчитель на добре поверне
Неслухняних та чулих дітей.
Вже шукає Тодос в Жюля Верна
Скільки дивних, чудових вістей!
Потепліла від слова живого
Та шкільна безконечна зима,
Бо приходили Пушкін, і Гоголь,
І дотепний історик Дюма.
Пастушкам і ровесникам часто

На зеленому килимі трав
Дивні подвиги Бульби Тараса
Без кінця він оповідав.

49

Цей учитель із земської школи
Росичанським попам нерівня,
Своїх учнів не б'є він ніколи
І газети читає щодня.
Хоч подивиться пильно й суворо
З-під тонких окулярів своїх,
Та було щось у слові Божора,
Що відразу привабило всіх...
Ось вже й лютий...
Учитель у класі
Став газету свою розгортать:
«Революція! — скрикнув.— Прекрасно:
Хоч Толстого дозволять читать».

ГЛАВА ТРЕТЯ

1

Революція, лютий. Маячить
Сніг над степом. Туман нависа.
Ї знову Роси просвітку не бачать:
Їх плюндрує далека гроза.
Наче хуга, летять однакові
У посмучені хати листи:
Батька вбито. Лежить десь у крові
Син єдиний за царські хрести.
Революція десь там на світі,
Але дома говорять мами:
«Краще б вам не родитися, діти,
Як тепер виростать сирітьми»,

2

А на сходці уперше співали
 (І шапки всі зняли, хоч зима)
 Сумовите «Ви жертвою впали...»
 Наш Тодосій співав з усіма.
 «Ви батьків не побачите в вічі
 І не знайдете їхніх могил.
 Їх залізо чуже покалічить,
 Похоронить каміння та пил».
 Ті померли, а ті потомились,
 Хтось пішов у засніжену путь.
 І солдати, крім злості та милиць,
 Може, бурю у степ принесуть.

3

Та урядники з сіл повтікали
 Іще в лютім. Збудився народ.
 На майдані в неділю скликали
 Велелюдний, нечуваний сход.
 Знову земський казав щось про волю,
 Проклинав громадянську війну.
 Громадяни мовчазні круг столу
 Хмуρο слухали старшину.
 Хтось гукнув тоді: «Будуть ділити
 Землю панську, маєтки та ліс?»
 Земський став, наче кров'ю налитий,
 І на землю зі столу поліз.

4

У веселому, теплому квітні
 Появились у тихім селі
 Росичани молодші і літні,

Що вернулися знов до землі.
Вони кинули поле розбою,
Ненависне, набридле для всіх,
І гвинтівки забрали з собою
До убогих домівок своїх.
Обнімали їх діти хороші,
У сльозах цілувались вони...
І спалили з білизною воші —
Нагороду за муки війни.

5

Так багато гвинтівок — без ліку,
Міжнародного бою, взірця,
Ще не бачили зроду і звіку
Вбогі стріхи малого сільця!
Та гвинтівки вони приховали,
І, шануючи час дорогий,
Йшли у поле солдати й ставали
В борозну, де блищали плуги.
Хай ще зброя полежить спокійно.
Вона потім згодиться колись
На великі і праведні війни,
Що уже по містах почались.

6

Переплутались скарби армійські
За трилітнім важким бліндажем.
Появились гвинтівки австрійські
Із широким коротким ножем;
У сараях, де темно та грузько,
На горищі чи в скрині на дні
Зберігались гвинтівки французькі,—
Ці короткі, для схову зручні.

Хлопці вчили, під жарти і сміх,
Назви зброї, як слово потіхи.
Так багато озброїла стріхи
Ця війна, ненависна для стріх.

7

Ще в окопах, у нужі та громі,
В хоробливих і болісних снах
Пахли вишні, покинуті вдома,
І поля у весінніх квітках.
У залитих грозою Карпатах,
Де над смертю весна розцвіла,
Снились діти у затишних хатах,
Руки подруги, повні тепла.
В безнадії діждатися миру,
Не ждучи за каліцтво хрестів,
Міліон бойових дезертирів
Загатив полустанки й путі.

8

Вже й солдати читали газети,
Розуміли незвичні слова.
Бо у війську ж були комітети,
І Остап у однім побував.
Серед літа одвідав домівку
Дорогий несподіваний гість.
Він шинелю, австрійську гвинтівку
Й «Капіталу» два томи привіз.
Брат усіх привітав без цілунку
Дужим, радісним потиском рук.
І Тодосу привіз подарунки —
Із книжками солдатський сундук.

Повертались вояки безвусі,
 Кожен — партія, лідер і вождь.
 У хатах було стільки дискусій,—
 У Орленків, звичайно, також.
 Отого незвичайного літа
 На глухім Кабанівськiм кінці
 У селі появились «Просвіта»
 І за «неньку» базіки-борці.
 А в Безхатьки, у хату далеку,
 Йшов на збори бідноти матрос.
 Батько також зробився есдеком,
 Безпартійним був тільки Тодос.

10

Із заводу Ельворті в повіті
 Цього ж літа, у розквіті сил,
 Повернувся до рідних пожити
 Робітник Шестеренко Василь.
 Як було колись, нова жниварка
 На куркульські виходить поля,
 Росичани ельвортівську марку
 Пізнавали: «Це труд Василя!»
 Жартували: «Робив Кабанам
 Батраком, коли жив він у Росах,
 А тепер — їм жниварками косить.
 Ні собі не поможе, ні нам!»

11

Та Василь повернувся у гості
 На Безхатьки, де мати-вдова,
 І привіз росичанам не прості

Нові думи і нові слова.
На Безхатьки до нього збирались
Вечорами сусіди. В садку
Йшла розмова. Приглушений галас
Розлягався по тихім кутку.
Йшов Остап на оті вечори,
Учащав туди батько Тодоса.
Того року ділилися Роси
На розбуджені два табори.

12

Робітниче тут слово правдиве
З Василем на Безхатьки прийшло...
Наливалися зорі, як сливи,
Із левади пахучо пливло
Щедре літепло, тіні затишні —
Зеленава, густа каламуть.
І здавалось, тут чаділи й вишні
В спекоті, в тютюновім диму...
І Василь говорив, що й селяни —
Не одної родини сини.
«Недалечко хай кожен погляне.
Тут — Безхатьки, а там — Кабани.

13

Це бідності нам слід розтлумачить —
Ворогам, куркуленкам на зло.
Бо есери стараються бачить
Трудовим і єдиним село.
Називаючи рідною справу
Тих петлюрівських ганчірок,
Одягають в облудливу славу
Рідний отруб, старий хуторок.

Бачте, входять «для рідної праці»
У «Просвіту» куркульські синки,
В темних Росах «відродження націй»
Починають сільські панночки».

14

У старенької Усті чи Христі,
Покопавшись у скрині старій,
Позичали в бабусі намисто,
Довгих лент стародавній сувій.
Рвуться кофти на грудях дебелих,
Лиця захватом дивним горять.
Театрально проходить по селах
Просвітянський чудний маскарад.
На рамена, вугласті, мов скали,
Парубки напинали свитки,
Вечорами зі сцени гукали:
«Чого ж ви стали?
Гей, бики!..»

15

Розтрусивши стоги бумазеї,
Романтичний їдкий нафталін,
Одягають спідниці музейні,
Довгі ленти, до самих колін.
Кажуть: «Нація житиме гідно
В безкласових обіймах міцних».
Ніби злидням була коли рідна
Справа, рідна... для дуків одних!
Наче ленти їх — наші поля,
Хай брехня їх людей не морочить!
Бо заводи належать робочим,
А трудящим належить земля.

Восени у селі прогрімiла,
 Так підхоплена Василем,
 Дивна звістка — могутня, стокрила,
 Незабутнім народжена днем.
 Наче блискавка гостра, прозора
 Долетiла до селищ i нив.
 Першим пострілом крейсер «Аврора»
 Новий ранок вікам сповiстив.
 Двадцять п'ятий, по стилю старому,
 У століттях омріяний день
 В кожному серці, у кожному домі
 Вже озвався, як пісня пісень!

Славте Жовтень на ниві зеленій
 Всіх народів серця i вуста.
 Це учителя рідне імення
 Над віками в боях вироста.
 У степи мої, слізьми политі,
 I затоптані паном колись,
 Наче в теплій весняній блакиті
 В ту осінню сівбу простяглись.
 Сходять паростки ніжно-зелені,
 Де бідняк починав борозну.
 Скажуть люди: добридень, Ленін,
 Ти у Жовтні приніс нам весну!

Брат привіз, крім гвинтівки та купи
 Воєнморських оповідань,
 Ще із сотню, у Києві куплених,

Українських новітніх видань.
Котляревський, і вірші Гребінки,
Знову Мирного темне село,
Невмируща краса Українки,
І незламний Грабовський Павло...
Скільки чистого щастя і ласки
Принесла йому пісня в життя!
Рідне слово, як матері казка,
Полонило думки й почуття.

19

Там, де шелест весни проводить
Бідну юність твою степову,—
Як хвилюючо серце вражає
Рідна повість про душу живу!
Обзивається в житі куріпка.
Десь далеко співає дівча...
Йде обніжком волошковим Чіпка.
Хуторянку у полі стріча...
Він їх бачить так ясно, неначе
Під оцим вони житом пройшли.
Потім Галя за Чіпкою плаче...
Й сльози хлопця на книжку текли.

20

Так у юність, на час не скупу,
Ще не мавши освітнього цензу,
Мій Тодос без порад і рецензій
Всіх читав під копою в степу.
Наче любя і світла обнова,
Книжка в тоскному світі була.
Книгозбірня його випадкова
Скільки друзів йому привела!

Школярів так привабив Франко!
«Катерину» дівчата читали.
І на книги складати катáлог
Помагав йому Кречет Федько.

21

З кожним жовтнем приходила в Роси
Незабутня школярська пора.
У ровесника Феді в ту осінь
Стала вчителькою сестра.
Звали «Віра Григорівна» учні
Світлу дівчину. З нею усі
На перервах були нерозлучні,
Всі вклонялися юній красі.
Раз Тодос «Енеїду» читав,
В колі друзів розкочувавсь регіт.
«Так оце той шкільний
культуртрегер?» —
Несподіваний голос спитав.

22

Хлопець глянув уважно й несміло:
Очі вчительки ніжні, як шовк.
Тільки слово... незрозуміле!
Насміхається з нього, чи що?
Щоки теплою барвою вкрились.
Замішання на мить уляглось:
«Ви, здається мені, помилились:
Я Орленко, на ім'я Тодос...»
На відмову вона засміялась.
«Ні, я справді розшукую вас».
На галявині стихився галас.
До учительки сходився клас.

Кепкувала над книжником нóвим:
 «Ще й Алчевська? «Намистечко сліз»?..»¹
 І зустрілася Віра з військовим,
 Старшим братом, що книги привіз.
 І зустріла допитливий розум
 У густім, просвітянськiм чаду.
 Так от часом повіє морозом
 На відлигу гнилу, нетверду.
 Так у хорі загального фальшу
 Виростають бува голоси,
 Що приносять чистіші і дальші,
 Відгук щирості в темні часи.

З Шестеренкових зборів додому
 Часом Віру Остап проводжав.
 В небосхилі, од зір золотому,
 Зупинявся Волосожар.
 В німоті вересневої ночі
 Озивались на клунях сичі,
 Над левадами зойки дівочі
 Тонко й тужно лунали вночі.
 Часом з лунами степу глухого,
 Над яким дотлівав молодик,
 Запливав чи приглушений стогін,
 А чи вигук, закоханий крик.

Наче в темному й тихому морі,
 Вони полем ішли мовчазні,

¹ Так звалася одна дореволюційна жіноча книжечка віршів.

Коло двору старі осокори
Іх стрічали, гіллясті й рясні.
Дальня пісня — як радість і мука,
До якої ти з юності звик,
Тамувала у серці всі звуки...
У задумі стояв степовик.
В отакім зачарованім світі
Густо схрещені серця путі.
І для Віри щось дивне в те літо
Із Остапом з'явилося в житті.

26

Найповажніша донька у батька,
В ту учительську першу весну
Віра мала окрему кімнатку,
По-дівочому білу, ясну.
На стіні рушники, біля груби —
Українські прості килимки.
Хата Віри зробилася клубом,
Росичанським «салонем» сільським.
Тут стрічались заучені мислі
Із наївністю власних думок,
В непризначені сходились числа,
Звали клуб: «Степовий килимок».

27

У отім містечковім салоні
Часом був несподіваний гість.
Ось юнак із чуприною з льону,
Це — Никифор Троян, анархіст.
Він ученим зробився одразу,
Як цитат із брошур нахватав.
Ще в одній із класичних гімназій

Він Бакуніна якось читав.
Хвилювали його і Кропоткін,
І дрібніші якісь ватажки.
Так із нього, у часі короткім,
Анархіста зробили книжки.

28

Молодого цього чоловіка
Називали всі панночки — Ніка,
Анархізм уважали гріхом,
А його — дорогим женихом...
Що ж натури, такі протилежні,
У хатинку до Віри звело?
Їх усіх уважало за лежнів
Прозаїчне й практичне село.
І, звичайно, ці «вибранці з маси»
Випадково у Віри зійшлись
Ще ізмалечку в спільному класі
У Божора учились колись.

29

Окрім того — в учительки ніжні
Сині очі, привітне лице.
Цього досить, щоб «партії» різні
Та об'єднував клуб наш оцей.
Ще із п'ять в тому самому дусі —
З порожнечі у власних думках,
Мовчки слухали запал дискусій
На привітних старих килимках.
Та для них, безіменних, безбарвних,
Шкода навіть папір витрачать.
Хай сидять собі в позах прегарних
Та розумно й солідно мовчать.

Кепкувати ж із них — необачно
 Та й даремно здавалося їй.
 Лиш Остапу була вона вдячна,
 Що зустрівсь на путі життєвій.
 Розмовляли удвох дуже рідко,
 А гуляли в степу з усіма.
 По садах одцвітали нагідки,
 Потім айстри. Зближалась зима.
 Вже шкільна починалась робота,
 Щирі радощі, втома шкільна.
 От Остап кудись виїхав. Потім
 Десь не стало в селі й Троїна.

Віра знала: Остап депутатом
 Був у місті, у Радах нових.
 Він з війни повернувся солдатом
 Для доріг і для справ бойових.
 Зустрічала Тодоса у школі,
 Посміхалась ласкаво завжди,
 Мов спитать щось хотіла. Ніколи
 Не довідався хлопець тоді:
 Що ж симпатії вчительки в'яже
 З школярем соромливим, із ним?
 Може, Віра колись йому скаже
 Другим випадком, літом другим.

Почалися солом'яні будні
 Оповитого снігом села.
 У похмурому місяці грудні

Знов «Просвіта» сільська ожила.
Та не п'єси й концерти старенькі
Мали молодь тепер забавлять,—
Росичанин Мирон Бондаренко
Став збирати загін куркулят.
То, почату Центральною зрадою,
Стали дуки роботу вести:
Щоб під «рідним» ярмом і неправдою
Зажили «українці-брати».

33

Продавці просвітянського краму
Брали в руки обріз і наган,
Давній фарс переходив у драму,
У глитайську сваволю й обман.
Бондаренко для дуків підходить:
Він же сам багатій з хуторів,
Хай тепер у селі верховодить,
Хай збирає глитайських синів.
Ось накрадених коней копита
Топчуть вулиць промерзлі грудки.
Ось тепер у пожовкло-блакитні
Ще одягнуть село в ганчірки.

34

Потім треба поважно назваться
Лютим зграям глитайських синків.
Назва пишная — «Вільне козацтво»!
Ще накрадуть сукна для шликів
Та пошиють «козацькі» жупани,
«Оселедці» собі заведуть,—
Для свого і німецького пана
Україну за гріш продадуть.

В банді цій — Деришкура, два брати,
Олексій і Зінько Сердюки,
Федір Гетьман, брати Головаті,
Два заможні сусіди — Вовки.

35

Хуторами народжене військо
Мало лідерів зради й війни,
То відомі «сини українські»,
А точніше — куркульські сини.
До глитайських озброєних сил
Командири протоптують стежку,
Офіцери: Василій Мелешко
І Недайкаша, також Василь.
Росичанські гуляки ледачі,
Літ по сорок, а все молоді,
Вони мали розбійницьку вдачу
І рибалили в мутній воді.

36

Перший думав, що блазню й каліці
Допоможе старий родовід.
Він казав, що в сімнадцятім віці
Починає «козацький» свій рід.
Так хвалилися римській гуси...
Його предок — Мелешко Іван —
Ніби в місті одним в Білорусі
Був славетний колись каштелян.
Він гучної зажив отам слави,
Залишив її частку й синам,
Бо у сеймі, у самій Варшаві
Говорив гостре слово панам.

Предок той за пруссацької впливи
 Все картав гонористих панів.
 Тож Мелешко—нащадок чванливий—
 Береже свого прадіда гнів.
 І Василь, з Бондаренком у парі,
 «Рідну» землю панам не віддасть:
 Вони тисячі мають гектарів,
 Його ж батько лише... п'ятдесят!..
 За почином базіки-апаша
 Ожило містечкове сміття.
 А другого «борця» — Недайкашу —
 Звали в Росах: Гречана Кутя.

Села чули про всі обіцянки
 «Волі й миру» убогим хатам.
 І не ждали, що добрий Родзянко
 Сам віддасть свою землю «братам».
 І коли в Петрограді матроси
 Розігнали кубло брехунів,
 То робочі приїхали в Роси...
 Вже Безхатьки пішли на панів.
 Освітилися парки ведмежі,
 Загорілась пшениця, як спирт,
 Над снігами розквітли пожежі
 Довголітніх поміщицьких скирт.

Догоряли торішня полова,
 Економії, жита скирти,—
 То палили добро Ковальова

Віковічні його наймити.
Це добро, що вони наробили,
У важкі пов'язали снопи,—
Хай розвіється з димом і пилом,
Освітивши нужденні степи.
Вже ревуть, погромивши сараї,
Перелякані панські воли,
Так ревуть над руїнами краю,
Як уярмлені люди ревли.

40

Притаївшись у парку, мов злодій,
Скільки з сіл цих висмоктував кров
Степовий родовитий добродій
Можновладний Гордій Ковальов.
Засівали прокльони та крики
Його вірні черкеси в полях.
Його доньки любили музику,
Виростали при вчителях.
І не мали поваги та жалю
До людей, живучи між людьми.
Тож по клавішах, пальцях рояля,
Б'ють кілками вони й чобітьми.

41

Ніби скелі камінні, упали
В їхній затишок юрби страшні.
А селяни ці — ніжні і склали
Кращі в світі народні пісні.
Та панянки і сам Ковальов
Загули десь до Криму «у вирій».
І, не стрівши вельможних голов,
Б'ють по кріслах селянські сокири.

Над снігами багряні заграви,
Невблаганної бурі стовпи.
То повстанців і месників слава
Привітала широкі степи.

42

Так із пісні не викинеш слова,
Бо його викидати не слід.
Так палає добро Ковальова,
Аж на озері колеться лід.
І на три, на чотири досади,
За неволю і горе віків,
Освітила дорогу до саду
Ця відплата гірка батраків.
Буде помста за сльози і муки,
За одвічне терпіння і гнів.
І ридають роялі без Глюка
Над труною своїх хазяїв.

43

Панські скірти згоріли на порох,
Тільки з палацу хатне майно
Опинилось в селянських коморах,—
Хоч добра їм не зичить воно.
Майже все тут було незвичайне
Для старих росичанських дворів.
Дід Петро нікельований чайник
Взяв, дровами на черені грів.
Він до нього — із жартом: «Ледащо,
Тебе видумав певно що піп?»
І казав, що у чайнику кращий,
Ніж в горшку, закипає окріп.

Бідняки лиш дрібнички носили,
 От як чайник — Шуліка Петро.
 Хазяї ж росичанські возили
 Найкоштовніше панське добро.
 Вони мали вози до вподоби,
 Обертались по тричі кіньми.
 Забирали зерно і худобу,
 Сіялки, дорогі килими.
 Все те знали, куди заховати,
 В них амбари великі були.
 В їх сараях і панські рогаті
 Поруч власних стояли воли.

Брат Мелешка упорався шпарко
 Із синами своїми всіма,
 На пожарищі взяв молотарку
 І волів чотирьох з-під ярма.
 Не зважав Недайкашин папаша,
 Що у «штабі козацькім» був син.
 Він, заможний Порфир Недайкаша,
 Взяв найкращі із панських машин.
 Говорив тоді батько Тодоса,
 Іронічно всміхаючись в ус:
 «Аж тепер забагатіють Роси!
 Я ж багатства отого боюсь;

З тілом вирвуть нікчемною латку;
 Нажилися ізнов Кабани,
 А розплата впаде на Безхатьки

За добро, що не брали вони».
Він ходив до отих якономій,
Плюндрував панські гнізда на пню.
А приніс із багатства додому
Тільки книжку, що витяг з вогню.
Надрукована дрібно і вузько,
Золотавий ріжок обгорів.
Говорив хтось: та книга французька
Називалась «Нотр Дам де Парі».

47

Нерозгаданим скарбом, забутим,
Гарна книжка у скрині лягла.
І згадалась тривожно у лютім
В несподіваних бурях села.
То взялися сільські «гайдамаки»
Відбирають ковальовське добро.
Тоді першим криваво заплакав
За свій чайник Шуліка Петро.
Хазяїв не чіпали з волами,
Хоч ревіли на ціле село.
А голоту сікли шомполами
Так, що кров'ю село затекло.

48

«Гайдамаки» лише на Безхатках
Учинили розбійницький трус.
Тоді свідком устав проти батька
Урятований батьком француз.
Обгорілу ту книжку забрали:
«Для «Просвіти» згодиться воно».
А Орленка питали-карали:
«Де приховане інше майно?»

Вже підвечір поширилась чутка:
Дід Шуліка на допиті вмер...
І на сходку всіх скликали хутко
Бондаренко й Мелешко-есер.

49

Бондаренко сказав: «Для громади
Ми збираємо панське добро».
Коней всіх з ковальовським тавром
Він до штабу приводить порадив.
І петлюрівці збройні ізнову
На Безхатки із трусом пішли.
Та озвався в імлу вечорову
Кулемет — через білий Ташлик.
Загриміло гвинтівок з десяток
В Шестеренковім крайнім дворі...
Утекли «гайдамаки» з Безхаток,
А Тодосій стояв на горі.

50

Бачив він, як на рівнім льоду
«Гайдамаки», мов вівці, сковзались...
У Безхатки вночі увірвались,
Бідний люд не чекав на біду.
Перелізли маленьку загату.
Коли гомін у хаті затих,
Оточили, як злодії, хату,
Збили двері із петель старих.
Збили з ніг сиву матір стареньку,
Сина вивели в ніч, в тишину.
І Мелешко стріляв Шестеренка.
Впали плями на білу стіну...

Крик людей не забув він і досі,
Ті зимові страшні вечори.
Того року весь світ для Тодоса
Розколовся на два табори.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

1

Зажурилася мати Тодоса
І говорить, мов знята з хреста:
«Що це, синку, з людьми почалося?
Б'ються села, воюють міста.
В Шестеренка прийшли до порога,
Постріляли у власнім дворі.
А тепер вже полюють з-за рогу
Гайдамацькі огидні тхорі.
Убивають людей за дрібницю,
Пригнітили до краю село.
От щоб ближче була залізниця,
Швидше б військо червоне прийшло!»

2

Мати мовить такими словами,
Аж Тодосеві сумно стає.
«Та, крім нашого, слухайте, мамо,
Інші села і люди десь є!
Ім одного убити не важко,
Цілі ж Роси не виб'ють отак!
Он, говорять, сусідня Липняжка
Роздушила своїх «гайдамак».

Та хіба ото й люду на світі,
Що в степах! А за степом — ген, там?
Ще робочі з «Ельворті», з повіту,
Шестеренка згадають катам!»

3

Березнева кінчалась відлига,
У вікно заглядала весна.
Вранці мати густу мамалигу
Вигортає на стіл з казана.
Потім кличе Тодоса до столу
І сіда коло нього сама.
Треба їхать орати у поле,
А в дорогу й скоринки нема.
Мамалига ж, як добре упріє,
Не така вже й погана на смак.
Дуже добра до сала й олії,
А немає — то добра і так.

4

Берете не виделку, а нитку,
Звичай ниткою різать велить,
А як сала у хаті не видко,
Треба сіллю лемішку солить.
Тато кажуть, що дуже корисний
Кукурудзяний хліб отакий...
Особливо — як бідних притисне
Недостача крупів та муки!
«Як ції мамалиги поснідать,
Можна день в борозні проходить.
І не схочеться навіть обідать,—
Тільки вип'єш в обіді води».

Тих, що раз у житті побували
 В Шестеренка робочім гуртку,
 Шомполами тепер катували
 На глухім кабанівськiм кутку.
 «Чим-то нині харчуються тато?
 Мамалигу смакують чи хліб?
 Батька в хаті уже не видати
 Більш як тридцять кривавих тих діб.
 Утікали тривожні, бліді
 До небожа в Рогозяну Балку.
 Схочуть сіять, і стане їм жалко,
 Що покинули хату в біді!»

Дід помер у холодному січні —
 Жив у холоді, вмер у зиму, .
 І життя безконечне та вічне
 На гробках проспівали йому.
 Заспокоїлись висохлі руки,
 Мало бідкався, мало болів.
 Коло Фросі, малої онуки,
 Положить себе рідним велів...
 Знову небо в степу голубе,
 Залітають із вирію гуси.
 Де ж тепер твої весни, дідусю,
 Хто на світі згадає тебе?

А коли б то докупи зібрати
 Всі засіяні дідом лани,—
 То від Рос аж по самі Карпати
 Простяглися б зелені вони!..

Господарство лягає на плечі
Одного у сім'ї юнака.
Поле виорав приятель Кречет,
Що б він діяв без друга Федька!
Він виходить у степ з бороною,
На ріллі розбиває грудки.
Під залізним дощем, під війною
Мусять сіяти хліб рільники.

8

Прибавляється день непомітно
На годину чи другу скупу.
Все жаркіш припікає у квітні
Владне сонце в херсонськiм степу.
Од густого, палкого проміння
Скиба робиться наче камінна,
Та іще й суховій наляга,—
Над ріллею встає пилюга.
Почорніли од пилу повіки,
Піт стьожками тече по щоці.
У степу і лице чоловіка
Стало темне, як ріллі оці.

9

Вже гарматний над нивами стогін,
Дим на обрії жовтий, густий.
Що землі обважнілій до того?
Йй щоліта родити, цвісти!
Босі ноги пече на світанні
Сива паморозь, доторки рос,
За горою грози наростання
Зустрічає щоранку Тодос.
Гроловиця в повітрі тугім

День у день на степи напливає.
Аж незвично, коли затихає
Той повільний, розмірений грім.

10

Як би тоскно в степу не жилося,
Але й там свої радощі є.
Тільки цвіт укриває колосся,
Якось любо на серці стає.
Напувати ведеш конячину,
Сядеш верхи, пливеш кризь вівси,
Заспіваш отак без причини
На пташині якісь голоси.
На шляху до ярка, водопою,
Кожен раз, не ждучи, невзначай
Із сусідньої ниви дівча
Зустрічається знову з тобою.

11

Скажеш строго і стримано:
«Здрастуй».
І поважний, на слово скупий,
Добавляеш: «А доброї масті
Цю булану твій тато купив!»
То ж дочка бандуриста Загати,
Що на прізвисько — Панський Рояль.
Дуже гарної дівчини тата
Так химерно прозвали, на жаль!
Все за те — що він мав превеликий
До музичних інструментів смак
І сховав у корівник — музику,
Що забрав її в пана, — дивак,

А признатись, на світі хвилинка
 Для Тодоса найкраща ота,
 Коли в полі русява Қилина
 Тихим «здрастуй» його привіта.
 Він хотів би покликати: «Қиля...»
 Рідні сестри зовуть її так.
 Він без слів червоніє як мак,
 Його юність наївна й несміла.
 А як вдруге зустріть доведеться,
 То уже й привітання нема,—
 Қиля тихо йому посміхнеться,
 Тільки й слова не скаже сама.

Він хльосне батогом конячину,
 Аж до вибалка чвалом летить.
 «От дурний!—тоскно дума хлопчина.—
 Не зумів зупинити й на мить».
 Тут ні книжка, ні друг не допоможе.
 Скільки в світі хороших дівчат,
 А на Қилю ні одна не схожа.
 Що сказати і як тут почать!
 Застилає жита золоті
 Ніжно-жовта цвітіння пороша...
 Пісня серця, тривожна й хороша,
 Ти приходиш уперше в житті!

Щось росло у селі загадкове,
 Для Тодоса незвичне в ті дні.
 От підходить Лаврентій Підкова

По м'якій пирієвій стерні.
«Наче дріб, обважніло колосся,
Ще б годину на четверо діб!
Так тобі самотужки прийшлося
Цього літа засіяти хліб?
Піт гарячий за комір капа?
Ну, нічого. Не довго уже.
Кажуть, вісті були від Остапа.
Хто приносив?.. Тобі — байдуже!

15

Треба вміти, Тодоску, мовчати.
На Безхатьках знайдуться гвинти.
Скоро будем Петлюру кінчати,—
Тільки б німці не встигли прийти!..»
А підвечір приходив Загата,
Батько Килин (невже поміча?):
«Хтось у Балці зустрів твого тата.
Переказував: хай не скуча!
Непокоїться батько про тебе,
Скоро,— каже,— повернуться всі...» —
«Хто це — всі?»
Дядько дивиться в небо:
«А хороші стрілки на вівсі!

16

Добре зерно наллється в пшениці,
Бо джмелі в буркуні загули...»
Таємниці навкруг, таємниці!
Всі змовкають. Хіба він — малий?..
А в неділю заходив до школи,
Віру Кречет побачив юнак.
Запросила гуляти у поле..

(От би Киля покликала так!)
Чом це вчителька, світла, одверта
Й нерозлучна із жартом раніш,
Нагадала удруге чи втретє
Найсумніший Грабовського вірш? ¹

17

Про Остапа вона говорила,
Щось почне, а на брата зверта.
Саме поле безмежне укрила
Надвечірня смага золота.
Сонце в житі сідало, як в морі.
Багряніло на обрії все.
І вони в степовому просторі
Зупинились над білим шосе.
І коли на рудім спориші
На горбочку вони посідали,
Віра Кречет записку дістала,
Жартувала: «Сучасні вірші».

18

Кілька слів. Щоб держалися міцно.
Готувалися, пильні були.
Від Остапа, без підпису — звісно.
Він же почерк пізнав... Пропливли
В надвечірньому мареві галки,
На ночівлю летять в хутори..
Віра лист не ховала: мов жалко
Розлучатися з ним до пори.
Задивилась у даль. Посмутніла.

¹ «Зелений гай, пахуче поле
В тюрмі приснилися мені...»

Синій дим понад балкою ліг...
Він подумав: «Записку до Килі
Написати отак би я міг».

19

«Скільки єсть незвичайного в людях!
От у Віри — записка проста,
А вона у корсеті, на грудях,
Наче скарб, заховала листа...»
Підійшли у смеркання до хати,
І прощалася словом сумним:
«Про цей вечір розкажете брату.
Може, я не зустрінуся з ним».
Зупинилась, суворою стала...
«Що сказати?» — несміло замовк.
«Ви скажіть, що його пам'ятала;
Його жарт: «Степовий килимók!»

20

І скучала... Ні, краще не треба.
Я сама розкажу все колись».
Жовті зорі на синьому небі,
Як лілеї в ставу, розпливлись.
Біля двору стрункі осокори
Зашуміли, гіллясті, рясні.
Через роки і дальні простори
Пам'ять вклониться першій весні...
«Коли сам він про друзів спита,
Може, просто розмова постане,—
Розкажіть про поле багряне,
І що пóдруга все пам'ята».

«Мое серце від щастя німіє,
 Ніч навколо пахуча й німа.
 Що сказати словами не вмію,
 Ти про все догадайся сама.
 Мое щастя ясне і несміле,
 Наче першої пісні слова...
 Все ввижається поле доспіле
 І в колоссі твоя голова.
 День проходить, неначе хвилина,
 Повно сонця й квіток вдалині.
 Будь щаслива за те лиш, Қилино,
 Що колись усміхнулась мені.

Народилась для битви та бурі
 Наша юність у громі гармат.
 Та в години щасливі й похмурі
 Всюди буду з тобою, мов брат.
 Я ні слова у тебе не прошу,
 Я пишу, але ти не пиши.
 Мого щастя хвилину хорошу
 Ти у серці своїм залиши».
 ...Встала мати. Акація мліє,
 І на сході рожеві кайма.
 В каганці вигорає олія,—
 Бо вже гасу по селах нема.

А синок її — «Що ти, Тодосе?» —
 Спить, поклавши на скатерть щоку.
 Тихо гладила русе волосся,

Надивлялась хвилинку яку.
В нього щоки палають, як мак:
Бачить лист і Килини імення...
«От дурний: та вона ж неписьменна!» —
Пригадав із зітханням юнак.
«Ти не виспавсь? — клопочеться мати.—
Бідний-бідний, малий мій косар...»
Над селом прогрімili гармати,
Наче грім — за ударом удар!

24

Цвіт посипавсь. І жалібно-тонко
Задзвеніли у вікнах шибки.
Він до матері кинувсь спросонку:
«Це ж червоні — це наші полки!»
І мерщій до дверей... «Та куди ти?
Можє, бій там, а ти... Зачекай!
Ти ж не снідав іще, не умитий...»
І замовкла, розгублена вкрай.
Став на площі Тодос. І по вінця
Горе серце йому залило:
Не Остап, не червоні... Це німці
На світанку ввійшли у село.

25

Знов гармати важкі прогрімili,—
Окупанти «вітались» з селом.
Потім Роси умить онімili
Тишиною садів і солом.
Жовто-сірого пороху туча
Насувалась на крайні двори,
Металево-землиста, гримуча
Плазувала гадюка згори.

На потворі плесковаті каски,
Злиті вершники — шестеро в ряд,
Регулярна кіннота мадьярська,—
Безголовий, муштрований гад.

26

Темна криця,— без слова, без пісні.
Лиш чуже, несподіване: «Хальт!»
Це потвора залізна, зловісна
Підійшла до солом'яних хат...
Шляфен, села! Вкладайтеся спати!
Ваш недужий, стривожений сон
В темну ніч почина вартувати
Цей стотисячний спрут-гарнізон.
Щоб не зрадила ката-«героя»
Ця, оспівана Гоголем, ніч,—
Треба панові здати всю зброю,
Небезпечну для спокою річ.

27

А в подяку за старанну варту —
Нелегка вона, варта нічна,—
Треба пану-барону віддати
Десять тисяч вагонів зерна,
Сотню тисяч рогатого скоту,
Стільки ж коней... З окрадених хат —
На додачу для рівного щоту —
Ще мільйонів із тридцять проклять!
Та з прокльонів отих половину
І Грушевського «рада» знайшла,
Та, що в злу і криваву годину
Військо кайзера в степ привела.

Життєві неприємні химери
 З кожним тижнем село зустріча.
 На Безхатках — самі мільйонери,
 Бо мільйон коштувало курча.
 Нові гривні і керенок стоси,
 Не дорожчі за простий папір,
 Несподіванки прикрі приносять
 В хліборобський розорений двір.
 Син покійного діда. Шуліки
 У неділю корову продав,
 Тих петлюрівських гривень без ліку
 Кілька сотень мільйонів узяв.

29

І за тиждень, рівнісінько-рівно,
 Щоб з досади той скарб не пропить,
 За всі гроші хорошого півня
 Пощастило Шуліці купить...
 Того ж ранку сільські господарки
 Принесли із базару в двори,
 Окрім гривень, німецької марки,—
 Хоч-не-хоч, добровільно бери!
 Незвичайну таку новину
 Принесли і молодші, і літні:
 «Єсть у німців машинки магнітні,
 Чують зброю і через стіну.

30

В кожній хаті, не входячи в двері,
 Взнають, де заховав і коли.
 Вже на волості клеять папери,

Щоб до вечора зброю здали.
Ну, а тих, що не вірять, уперті,
І гвинтівок самі не знесуть,—
Тих нещасних до кари, до смерті
Просто в полі судитиме суд...»
Суд проходив не в полі, а в школі,
То він звався лише польовим.
Тут Загата стояв. Він ніколи
У біді не схиляв голови.

31

Ось вона — непокрита, чубата,
Од приклада на кучерях кров.
«Ваш фаміліен... Пе-тер За-хата?» —
«Трохи інша: не Петер — Петро!» —
«Невелика тут, хлопче, різниця!» —
Обізвавсь лейтенант од стола,
Пан із Львова...

«Петля чи в'язниця,
То, звичайно, різниця мала!»
Лейтенант подививсь близькозоро:
«На в'язницю ти сі не надій!»
Щось промовив до німця-майора
Й витяг «діло» у папці твердій.

32

«Українець?» —
«Земляк ваш, нівроку...»
(Він у Австрії був на війні).
«Кілька лічить сі... панові років?» —
«А як сорок — полегша мені?..» —
«В вас знайшли на даху кулемета?» —
«Та знайшли... Недотепно сховав». —

«Ви приходу таваріщей ждете?» —
«Люди діждуть! А я... не діждав». —
«В пана-дідича файний рояль
Ти насміливсь з маєтку забрати?!» —
«Та хотів навчитися грати,
А тепер вже не встигну,— а жаль!»

33

Цвіт акацій схилився до вікон,
Білі грона як руки малят...
Лейтенант прошипів: «Болшевікен!»
Гер майор відповів: «Разстреляйт...»
Стигле жито пашіло, як жар,
Під розложистим неба наметом.
Привели завачан. З кулеметів
У Завацькім зустріли мадьяр.
Сонце сунулось вище і вище.
Починалися перші жнива...
Їх вели повз жита, кладовищем,
А було їх усіх двадцять два.

34

Двое хлопців скрадаються полем,
Там, де яр на гробки поверта.
Велетенським оранжевим колом
Опускається сонце в жита...
Розв'язавши їм руки, лопати
Всім над яром холодним дали:
Аж до смерті чорнозем копати,—
Бо вони безземельні були.
Без хмаринки, без тіні і плями
Небеса дорогі, голубі...
«Самі ми копали могилу собі,
Готова глибокая яма...»

Наплива прохолода із яру.
 Крізь терни, вишники, дерезу
 Там Федько із Тодосом у парі
 По траві між хрестами повзуть.
 Побратими мого покоління!
 Не ховайте очей, не дрижіть.
 Голі руки, криваві коліна
 Над землею... Про все розкажіть!
 Тут постріляних зводили корчі.
 Босі ноги стирчать із землі.
 Помста й ненависть, бідний мій хлопче,
 Хай заступить народні жалі!

Наче з людом голосить долина,
 Кров і сльози зросили жнива.
 Розстріляли й татуса Қилини
 Отоді — як ішли двадцять два.
 Чим утішить її, пожаліти,
 Де цілющих відшукувать слів?..
 Он викопують сестри і діти
 З того яру батьків і братів.
 Як могила, знітілися Роси.
 Та не вічно, не надовго — ні!
 Завтра месником бути Тодосу
 За тортури німецькі страшні.

Часом постріли, крики в селі.
 Тишина розривається гупко.
 Перехожих на кожнім провулку
 Зупиняли вночі патрулі.

Неспокійно і тоскно, настирно
Валували собаки... На грюк
Вибігало населення мирне,
Всюди чулося: «Форвертс! Цурюк!»
По хатах не світилося світло.
Наче вимерли пісня та сміх.
Білизною безсмертною квітли
Лиш акації — чисті, як сніг.

38

З офіцерами, з німцями разом
Звідкись виринув пан Ковальов.
Скликав сходку німецьким наказом,
Словом «злодії» очі колов.
Обіцяв посадити за ґрати
Цілі Роси. Але подобрів:
Лиш чотири мільйони зібрати
Зажадав із селянських дворів.
І не гривні, не ті паперові,
А мільйони як слід — золоті!..
Дід Косенко сказав тут промову:
«В нас за сажем... мільйони оті».

39

Тільки ніч чорнотою захрясла,
Молодик заховався за хлів,—
Хлопці разом відсунули ясла,
За лопати взялися без слів.
Переривши солому та гній,
За обмотану паклею цівку
Тяг Тодосій німецьку гвинтівку
І патронів півсотні при ній.
Потім знов прямували до саду

І на возі сховали її.
Невеличку воєнну нараду
Прикривали в саду солов'ї.

40

«А тепер нам зосталось забрать
Ще наган коло яблунь, під дерном,
Потім зброю на місце повернем,
Щоб не лаялись батько та брат».
Бо Тодосій підгледів з-за хати —
Батько з братом торік у саду
Піднімали зелені квадрати,
Покарбовану землю тверду.
Вранці бачив — ногами прим'ята
Тільки трохи зелена трава,
Гілка вишні рясна і кудлата
Нову схованку закрива.

41

Давні яблуні, кисла й солодка,
Ті, що Фрося кропила колись,
Розправляли під місяцем лист
В літні ночі, ясні і короткі.
І Тодосій під ними на возі
В дні цвітіння черешень і трав
І по самі осінні морози
Спать під зорями влітку лягав...
Тут лягли вони з Федором двоє,
Трохи муляли в спину набої,
Нависала на яблуні ніч,
Десь втихала приглушена річ...

Кожну весну од краю до краю
 Він оглянув, згадавши про все.
 Щось таке, що в житті не вмирає,
 Нині вранці життя принесе.
 Через вогкі пахучі грядки,
 Мимо клуні й високого плоту
 Із великим снопом околоту
 Йшли до вигону два юнаки.
 Ніч кінчалася. Небо синіло,
 На Чумацькому меншало зір.
 Десь гармати в степу стугоніли...
 Через пліт перелізли у двір.

Перед полем, на самому краї
 Пустка-двір. Дереза як стіна.
 Через хаші Тодос визирає:
 Зовсім близько вітряк Литвина.
 Виснуть крила, без вітру гулящі.
 Та й кому тепер думка молоть?
 Хлопці влізли у зарості й хаші,
 Розв'язали той сніп, околот¹.
 В околоті з добірного жита
 Для таємної справи вони
 І наган, і рушницю набиту
 Понесли в дерезу, в бур'яни.

От вже й зірка на сході остання
 Догоріла. В блідій синяві

¹ Снопи жита, де обмолочене тільки колосся і не побита солома (околот готується для вкривання хат).

Розлилось малинове світання,
Зблищала роса на траві.
Без розмови на чорний вітряк
Поглядали, на сизу дорогу.
Дождання будило тривогу,—
Хай не думають — страх, переляк!
Пахло солодко листя зіпріле
Крізь високу траву молоду.
Ось дорога вдалі закуріла,
І Федько трохи збліднув: «Ведуть!»

45

Рота збройних австрійських жовнірів
Гнала гурт українських селян,
І Тодос тут очам не повірив:
«Дід Косенко між ними, ти глянь!
Нащо діда катують, собаки?
Він і так уже скоро помре...»
Хлопці стежать, німіють від ляку.
Німець петлі широкі бере,
Він за крила чіпляє віршовку...
Сходить сонце. Ой сонце, прощай!..
«В офіцера стріляй! Тільки — ловко.
Федь, умри — але в пана влучай!»

46

Дружний постріл — і щось
надзвичайне.
Офіцер поточився, упав!..
Панська зброя — і пана влучає!
І Тодосій стрілять не кінчає...
Він за Федьом до річки тікав.
Почалися суворі пригоди.
Не pomoже гвинтівка в біді —

Зброю кинули. Лізли в городи
По кущах, кропиві, лободі.
Тупіт ніг, стрілянина відстала.
Ось Ташлик, неглибока ріка,
І по груди вода не дістала.
Знову — хаші, рогіз, осока!

47

«Хай тепер пошукають, прокляті!»
Наче мертві, упали в траві.
Відпочили, і знову тікати
Через межі, яри степові.
День не їли. Рогіз лиш жували.
Йшли осоками — шлях той важкий.
За Ревуцьким їм хліба давали
Із своїх торбинок пастушки.
Часом дощик дрібний, мов осінній,
Поливав їх в дорозі сумній,
Спали вдвох під копицею сіна,
Наче миші, зарились у ній.

48

У важких пухирях, у крові
Ноги в хлопчиків, наче шкураття,
Та вони поріднились, як браття,
Ось лежать на шовковій траві,
Дзвонять коси в диму степовім,
Голубе над хлоп'ятами небо;
І рішають спокійно, що треба
В саме місто добратися їм...
Обминали німецьких солдатів.
Страх погоні розвіявся, зник.
Та у місті зустрівся хлоп'ятам
Шестеренків земляк-робітник,

І на станції в пам'ятну осінь
 В ешелоні військовім зустрів
 Воєнкома Остапа Тодосій...
 Був заплакав. А там розповів,
 Як із Федьом помстились за діда,—
 Офіцер той сконав од ран.
 Віра-вчителька зникла без сліду,
 Кажуть, виказав німцям Троян.
 Ще Тодос починав свою згадку
 Про той лист... Одвернувся, замовк.
 І згадалась Остапові хатка
 Край села. «Степовий килимок!»

50

Безхатчани стріляли у каски
 За суди, шомполи, вітряки!
 Спотикалась кіннота мадьярська,
 Гайдамаки губили шлики.
 Повноліття Орленка Тодоса
 У червоному війську цвіло.
 Повесні увійшли вони в Роси,
 Тяжко змучене, рідне село...
 Бідна мати стоїть на порозі,
 Жовта мичка в тремтячих руках.
 Усміхається мати, а сльози
 Білим градом течуть по щоках.

ЕПІЛОГ

У народній грозі задрижали
 Залізниці, міста і поля,
 Окупантів огнем проводжала

Переповнена гнівом земля.
Будьте прокляті вкупі з панами,
Що з собою приводили в край!
Хай ваш слід зароста бур'янами,
Над могилами сходить курай.
Хай вам шлях пропаде! Щоб зібрати
Не могли ви той юнкерський зброд,
Що його лиш грозою відплати
Поминає радянський народ.

І тепер нахваляєтесь, звідки,
Недайкaші, Мелешки — кати?
Ви пішли у які контррозвідки,
Щоб собачий свій харч зберегти?
Вже тепер ви баронам чи лордам,
Тридцять золотих одержавши в їх,
Продали свою вовчу породу
В паперових державах своїх!
Ви самі собі вибрали смітник,—
Ви в могилі фашистській мерці!
І не ступить з вас жодний негідник
На оновлені землі оці.

* * *

Як розквітли красолі і маки,
Білосніжні кущі бузини,
Повертався Годос з робітфаку
До колгоспу «Квітучі лани».

Він виходив на озеро трав
З почуттям і щасливим, і милим.
Степ широкий, мов плисовий килим,
Нові Роси навкруг облягав.

Золотий степовий океане!
Твоя слава по світу шумить...
Чорний чобіт німецького пана
Не забудь,— щоб не міг тут ступить!

Щоб, як знову породу їх вовчу
Ти зустрінеш в останнім бою,—
Ти загарбникам випалив очі
Перш, ніж глянуть на землю твою!

Харків—Одеса
1937—1938

Поєми

СОЛДАТ ПОВЕРТАЄ ДОДОМУ

Рівний клекіт ешелону,
Жовтий пил, пісок летить.
І на приступці вагона
Чепурний солдат сидить.

Амуніція, мов з голки,
Аж скидати буде жаль,
А на грудях стрічки з шовку,
Орден Слави і медаль.

І нема, звичайно, в нього
На погонах зірочок.
Він узяв і в цю дорогу
Старомодний сундучок;

Має виправку армійську,
А звання — не вийшло з ним,
У такім великім війську
Хтось же буде й рядовим!

Сонце, спека... Тішать очі
Вишники навколо хат.

Журні погляди жіночі
Ловить з поїзда солдат.

У приглушенім зітханні
Часом журиться в путі:
«Заздрять всі мої Оксані,
Ждуть листів у самоті».

Скільки б друзів сам назвати
За чотири роки міг —
Тих, що їм своєї хати
Вже не перейти поріг...

З тої думки гіркотою
В нього серце налилось.
Але втіхою живою
Рідне поле розляглося,—

Ешелон минув Жуляни.
Скоро рідних стріне всіх.
Як він в лиця їхні гляне?
Мов сто літ не бачив їх!

Як він ремені розв'яже
На солдатськім сундучку,
Що Оксані милій скаже
Про розлуку нележку?..

Щоб якась врочиста дата —
Тож її в цей день нема.
Але чом справляють свято?
На майдані люду тьма.

І йому підносять квіти
І дівчата, і жінки,

Оточили колом діти,
Руки тиснуть юнаки.

І отак от — будь здоровий,
Хтось із натовпу схотів,
Щоб і він казав промову,—
Хоч із п'ять солдатських слів.

То кияни зустрічали
Переможців дорогих,
Всіх героями назвали
І його — найпершим з них.

Він стрічав із кожним боем
Тих героїв на війні.
А що звать його героєм,—
Може, помилка? Та ні!

Всю дорогу слід згадати:
Падав тричі він од ран,
І йому прийшлося брати
Не один такий майдан.

У окопі, в дні осінні
Хто стояв? Звичайно, він.
А чи був солдат в Берліні?
Наш солдат узяв Берлін!

* * *

В ріднім селищі несміло
Взявсь за тин, рука дрижить,
Жінка тісто замісила,
Рук не витерла, біжить.

— Ой, умру...
— Таке ти скажеш,—
Пригортає ледь живу: —
Обережно, бо замажеш
Амуніцію нову...

Може, важча од печалі
Радість в серці? Чом замовк?
На колінах до медалі
Тягся ручками синок.

Потім жінка прихилилась,
Молода, міцне плече,
У солдата знов забилося
Серце тужно й гаряче.

Жінка мовила: «В артілі
Рук потрібно, як добра».
А солдат: «Я бачив ріллі,
Мабуть, сіяти пора?»

* * *

Чуть надворі гомін, кроки,
Вся артіль уже прийшла.
І згадав він шлях широкий
До Берліна — від села!

Цілу ніч розмови клекіт
У махорковім диму...
І міста, й річки далекі
Ніби снилися йому.

Слово к слову набиває,
Мов патрони в патронташ,

Каже всім: «Немає краю,
Щоб миліший був за наш!

І за нього всі дороги
Ми в пилу й вогні пройшли,
Тільки б щастям перемоги
Наші землі розцвіли!»

1946 .

КАТЕРИНА

К. Г. Скрипник

1

Весна... На північ линуть гуси,
І день як сурма золота,
І серце радісне Катрусі
Весняна ласка обгорта.
В нову, неходжену дорогу
Свою надію і тривогу
Несе, як світлий скарб, вона.
В її життя, мов дивне диво,
Влилося щастя полохливе...
Те щастя принесла весна.

У сонці теплої неділі
Вона виходить до Орілі,
А в полі вітер як вино.
В житах майнуть рукава білі
І плаття — сніжне полотно.
Над нею синя чаша неба,
І степ шумить, немов ріка,
І пригортає світ до себе,
Мов чайка, дівчини рука.

2

Навколо Катрі — сонце, май..
Зірви волошку й материнку,
В косу задумливо вплітай.

Поглянь на білу хмаринку,
На весь весняний небокрай.
Посидь на березі хвилинку,
Далекі весни пригадай,—
Бо це ж твого дитинства край.

Красою берега німого
Знов зачарована була.
З води ясніли брови строгі
І світлі лінії чола.
Вона вінок собі плела,
Як у минулі теплі травні,
Коли отут стежини давні
Ще в дитбудинкові пройшла.

На мить самій здалось: з Орлі
На неї дивиться дитя.
То вперше глянули несмілі
Дівочі очі — в заметілі,
В грозу майбутнього життя...
І знов далекий день згадала:
Будинок, сад... Глибокий сніг.
А батько — люди їй сказали —
В боях з Денікіним поліг.

Були б суворі й нещасливі
Стежки життя для сироти;
Та їй тепліш було рости
В дитячій дружнім колективі.

Блищить вода... Шепочуть вруна.
Хай милий жде... Так гарно тут!
Була в дитячій їх комуні
Хороша школа, дружба, труд.
І розцвіли надії юні,

Вона кінчає інститут.
Нехай сувору й нележку,
Прожито молодість немарно!

Ось — перша практика в лікарні,
Знов Катря в ріднім городку.
Із тихим смутком, та не болем
Вінок тих споминів плела.
Вона так скучила за полем,
Де стільки років не була!
Це їй стеливсь зелений килим,
В цвіту і радості земля.
Вона ішла на зустріч з милим
В святковий день, в рясні поля.

3

Коли весняний сон дівчати
Тривожна мрія обгорта,
Їй сняться руки немовляти,
Несмілі милого уста.
Тоді в незнану дорогу
Вона несе ту пісню строгу,
Що все минуще обмина,
І теплі спомини дитинства,
І чисту мрію материнства,—
Мов чашу чистого вина...

Оріль мереживом туманним
У житнім колосі текла.
До мене щастям несказаним
Весною подруга прийшла.
Удвох ішли в рясній долині,
Де сонце в кожній крапельні —
Роса квітчала сінокіс.

І перших ягід дозрівання,
І в лісовім ставку купання,
І хмелем трав налитий ліс.

Навколо нас високе жито
Шуміло, пінилось в цвіту.
Увесь наш край було сповито
Немов у казку золоту.
Кипіло медом білим поле,
Пливли метелики, і бджоли
З веселих линули роїв.
Навколо нашої Полтави
Росла, цвіла чудова слава
Людьми оновлених країв.

Отих стежок духмяну спеку,
Ту дня бентежного красу,
Оту весну, живу й далеку,
Я в серці вдячному несучу.
Як наше щастя, повне й сміле,
Я цвіт землі з тобою пив.
Зелений ліс одіння біле
Калини соком окропив.

Ми в пишнім червні зустрічались,
Збирали квіти лісові,
На муки й радощі звінчались —
Де сонця зайчики в траві.
Гарячих трав весільний килим
Зробив нам світ навіки милим,
Світились вогники ожини
В душній, блискучій тишині.
Щасливих сліз з очей дружини
Упали краплі срібляні.

Тепер лиш в пам'яті повернем
 Той день, не випитий сповна,
 Як ми зріднились буйним червнем,—
 А червень зранила війна.

Нащо ж тим спомином сліпучим,
 Далеким щастям серце мучим,
 Чи наймиліш воно — здаля?
 На рідний край і нашу долю
 Упали перші бомби. З болю
 Тоді здригнулася земля.
 У день весілля, в наше свято
 Ми розійшлись на довгий час.
 Дружини ждали нас. Малята
 Повиростали вже без нас.
 Чи всіх батьків торкнулись руки,
 Уста гарячі, повні муки,
 До їх русявих голівок?
 Ми не забудем дні розлуки,
 Війни суворий перший крок.

Одна зосталась Катерина...
 Крізь пил і грім важких доріг
 До неї часом лист прилине,
 Як білий голуб на поріг.
 В самотнім домі юна мати
 Солдата буде виглядати,
 Як тисячі, коло вікна.
 Тоді сини навчались мови
 І рано взнали гостре слово,
 Сумне, незвичне їм,— «війна».

І ночі міста вкрила тьма,
 І посмутніли ранки гарні.
 Тоді у госпіталь з лікарні
 Катруся перейшла сама.

Суворий іспит для початку!
 Студентки, подруги-дівчатка,
 Так гірко плакали вони,
 Коли в ясні, блискучі зали
 Уперш поранених приймали
 З важкої, в громі, далини,
 З доріг небачених війни.

Вони в палатах чергували
 З зорі до нової зорі.
 «А ми ще й досвіду не мали,
 Без року тиждень лікарі».
 Хірурги там не знали втоми.
 «А ви лишайте сльози вдома,—
 Казали нам,— війна важка!
 Тривоги, сліз не терпить діло,
 Хай буде чула та уміла
 Сестри і лікаря рука».
 Отак вночі, під гул zenіток,
 Говорить Катря до сусідок,
 До пасажирок, як вона...
 «І ми не плакати звикли потім,
 Хоч доля ця — також сумна.
 Бо тяжко звикнуть до роботи,
 Яку у світ несе війна».

Тривожна ніч у хмарах тоне.
 На схід проходять ешелони
 По десять, двадцять — день і ніч.
 У темне небо б'ють зенітки,
 І діти дивляться, як свідки
 Днів, незабутніх для сторіч.

Все Катря Сокіл споминає
 В сумному поїзді в ці дні.
 Прожектор ріже ніч безкраю,
 Стовпи зринають вогняні
 На темнім заході. Навколо
 Мовчазні люди, ніч і поле.

Мандрують далі юнаки,
 Що в збройні лави ще не стали,
 Діди, і діти, і жінки
 На схід рушають од навали.
 У них важка і довга путь,
 Та щастя — в рабстві їм не быть!

В дорозі всі оповідання
 Навколо дому та рідні..
 «Такий врожай!.. Але в останні,
 Перед приходом звіра, дні
 Прийшлося самим добро палити.
 У нас цей рік вродило жито
 Густе, стрімке, як очерет!»
 І тут же радісно та дзвінко
 Говорить всім з Поділля жінка:
 «Ми з року в рік ішли вперед!»

І знов їй спомин серце крає:
«А тут нас голова збирає
Та й каже: «Ждали десять діб.
Що ж, люди? Слід... спалити хліб».
Так важко вперше він балакав.
Ми всі у плач. Він теж заплакав.
І правду нам казав: «Шкодá,
Шкода, я знаю! Та біда
Ще гірша з того, браття, буде —
Як хліб, що ми зростили, люди,
Та буде їсти звір — оцей,
Що наших убива дітей.

Ще буде час: за все віддячим!
Радянська совість нам велить.
Хоч за добром народним плачем,
На цей раз — слід його спалить!»
Той степ — в очах моїх навіки.
Од вітру враз огненні ріки
Над пишним ланом розлились!
Наш голова заплющив очі,
Із сірником стоїть, шепоче:
«За все відплатимо колись».

На захід — заграви червоні,
Над полем тиша нежива.
У цьому ж їхав ешелоні
І той подільський голова
З усім колгоспівським активом.
І трактори він, дивним дивом,
Послав за Волгу... «Бо нова
Нас жде робота бойова».

І Катря слуха, мовчазною
 Біля вікна вночі сидить,
 І край долиною грізною
 В багрових спалахах лежить.
 В залізнім річищі — вагонів
 Іржаво-жовта течія,
 По сорок довгих ешелонів
 В узлі одному колія
 На станції одній збирає.
 Один чи другий догорає,
 Та інші все вперед ідуть.
 Холодна ніч, далека путь.

Дороги довгої розлуки
 Лежать крізь Куп'янськ і Валуйки,
 Крізь Олексіївку і Ліски,
 А інший круг — через Єлець.
 Та ще кінець йому не близько,
 І невідомо, де кінець

Усім, одірваним від дому,
 Немов од дерева листкам,
 Все в цій дорозі невідоме.
 Уже не скласти ліку дням,—
 Тут час одмірюють колеса.
 Осінніх днів жовтаві плеса
 На чорнім озері ночей,
 Тоска приглушених речей,
 Холодне небо, темні шпали,
 І степовик в дротах гуде.

Якщо рушали, то не знали,
 Коли зупиняться і де,
 А як спинялися раптово

На шумнім схрещенні вузлів,
Тоді чекали знов і знову
По три, чотири, десять днів.
Чекання довге і гнітюче!
Пливли над світом мокрі тучі,
Печальні вісті неминуче
Їх здоганяли у путі.

Шляхи були важкі й далекі
В Уфу, Ташкент, Алма-Ату.
І там казахи та узбеки
Не забували про святу
Велику дружбу. І вони,
Вітчизни рідної сини,
Ділили ласку, хліб і сіль
І віддавали власну хату
В нещасті другові і брату,
До серця взявши спільний біль.

8

Далеке щастя в думці зрине,
Як біла хмарка пробіжить.
Та ще дорога Катерини
За Волгу дальнюю лежить.

У вересні рушали з дому
У цю дорогу невідому,
Йї минули безконечні дні,
Коли зустріли світло знову:
Без маскування в Балашові
Світили уночі вогні.

І веселіш на серці стало
Натомленим мандрівникам.

Вони раділи, як зіркам,
Цим вогникам, що їх стрічали
Одкрито й сміло! Серце, знай:
У нас такий безмежний край,
Не скрізь затемнено у ньому!
При світлі денному й нічному,
Далеко від пожеж і грому
На цій освітленій землі
Кували зброю ковалі.

9

В теплушку темну йде зима.
Ждучи пристанища, німа
Катруся дивиться в задумі
З маленького вгорі вікна
На вир води в холоднім шумі,
На вічну Волгу, що грізна
Тут розлилась, мов темне море,—
А там степи і далина.

Он правий берег, як стіна,
А лівий — далеч неозора.
Мереживо мостів сталєних,
І пильна варта коло них.
У тишині імлісто-тьмянїй
Усі встають на Безим'яній.
І довгий день, до темноти,
Ім за підводами брести,
Годин дванадцять — рівним, голим
Заволзьким степом, чистим полем,
Де чорнобил, буркун, хвощі
Втонули в сизому дощі.

Сльота від рання до смеркання.
І ось, на тужне сподівання,
Уже вночі, удалині
Маленькі зринули вогні,
Ще кілометрів із десятків —
І їх теплом колгоспних хаток
Зустріне в гомоні людей
Село, як друзів і гостей.
Біля контори у дворі
Дітей будили матері,
З возів, з намоклої соломи
Несли, щоб відігрить у домі.

І Катря Сокіл, матерям
Скрізь помагаючи сумлінно,
У мокрій глині по коліна,
На геть задублих вже руках
Носила малюків із воза.
З дощем осіннім тихі сльози
Текли в самої по щоках.

10

Ми не забудем голос братів,
Що нас так щиро привітав,—
Степи поволзькі і Саратов,
Який нам любим домом став!
Із нього радіо України
Високим голосом живим
Крізь хуртовини, і руїни,
І дальніх заграв жовтий дим
Озвалось до свого народу
Могутнім закликком походу,
Безсмертя кличем бойовим.

Ми знали: наші слухачі —
Степів поволзьких сіячі,
І зброярі, і партизани,
Що точать шаблі, гоять рани
І часом в тиші несказанній
Наш голос чують уночі.
І знали наші земляки,—
Хоч би були в найдальшій полі,—
Що нас еднають в дні недолі
Одні пориви і думки.

Саратов пам'ятає дні,
Коли під грім грози та бурі
Артист народний—Шумський Юрій—
Солдатом-диктором в війні
Читав на рідній нашій мові
У ті воєнні дні багрові
Слова наказів вогняні.
І те відчув тоді Саратов,
І, наче брат, запам'ятав:
Поет заплакав, як про Матір
Уперш по радіо читав.
І слово, скроплене сльозою,
Скрізь відгукнулося грозою.

Ми всі приходили до тебе,
За тебе йшли в огонь усі,
І нас твоє втішало небо,
Ріка Великої Русі!

11

Коли весна зелені шати
Несла на схили берегів,
Нам довелося побувати
За Волгою у земляків.

Чудова влітку переправа!
Як сині хмари, берег справа,
Ліворуч луки заливні,
Мов на Дніпрі десь, в низині.
А тиша й голуби́нь ласкава,
І плотогонів голоси,
І сонця срібні паруси...

Гей, ріки, сестри волі й слави,
Свічада руської краси!
Весна — й дорога степова
Немов на півдні України.
Навколо шляху — жита стіни
І сиза хвиля вітрова,
Над степом небо полив'яне.
І от містечко Безим'яне,
Самотнє селище. У нім
Так схожі кожен двір і дім,
І ні садків, ні огорожі.
Оце містечко й на Поволжі,
Здається, винятком було.

У земляків таке село
У тих степах, в цю вєсну другу,
Ізнов будило часом тугу
За тими селами — Десни,
Херсонщини і Харківщини.
Але садами й ці долини
Засаджують самі вони.

І все, що дома так любили
Вже за колгоспного ладу,
Несли крізь бурю та біду
І забуттям ніде не вкрили!
Хати білили, щоб веселе

Ставало їх нове село,
Жоржини й півники садили,
Щоб тут, як вдома, все було.
І донесли, хоч далеченько,
Живого серця скарб увесь.
У цім краю Тарас Шевченко
Ожив у назвах МТС ¹.

12

Приходив руку лікувати
Й хвалився врожаєм багатим
Старий подільський голова...
І Катря із медичним штатом
Пішла до нього на жнива.
І як же серцю не радіти!
Там, де хвощі та буркуні
Були недавно, восени,
Як їхали в цей край вони,—
Тепер у ячменях та житі,
Гарячим сонцем оповиті,
Шуміли в золоті лани!

І на полтавські так похожі
Вже стали лікарці моїй
Долини рідні на Поволжі
В новітній славі трудовій!
Усі жінки прийшли в'язати,
Аж обезлюдніло село.
(В ці дні і хворих не було!)

Жниварка лагідно туркоче,
Повіє свіжий вітерець,

¹ На Поволжі виникли поряд МТС Тарасівська і Шевченківська.

І не охоплять лану очі,
Покіс ляга з кінця в кінець.
«Чи лікарка в'язать уміє?» —
Не кажуть — думають жінки.
І Катря трохи червоніє
На їхні погляди меткі.
Вона збентежена хвилинку,
Та все згадала, все гаразд:
Іще в дитячому будинку
Вона ж в'язала, та й не раз.

«Нічого, дівчина хоробра»,—
Пізніш вирішують гуртом.
В трудівників пошану добру
Здобути можна лиш трудом.
І стали погляди ласкаві,
І сили додавали їй.
«Так, дочко! В цій великій справі
Поможеш нашій... фронтовій!»

Це промовля сердечно-чемно
З Поділля жінка, що в путі
Розповіла, як хліб палили.
Слова привіту золоті,—
Вони ж іще потроять сили!
Лице у дівчини як мак,
Їй стало любо і приємно,
Що жінка ця заговорила,
Про фронт подумала отак!
Бо це ж була народна дума
У всіх сьогоднішніх трудах.
«От бачте, вже й не треба суму
По наших спалених хлібах!»

В селі, де вулиця єдина,
 Мов стрічка, степом простяглась,
 Знайома лікарка гостинно
 В своїй хатині стріла нас.
 Згадалась нам важка година
 І той останній довгий шлях...

Яка ти гарна, Катерино,
 З дітям веселим на руках!
 І повні вдячності ясної
 Всі думи й спомини мої,—
 Цвіт сили й радості живої
 Ти принесла в оці краї.

Я мовчазний. Летять години
 В привітному теплі хатини,
 Вліта в маленький цей куток
 Дух ніжний степових квіток...
 «Було всього. Чекання, смуток,
 Та все частіш лунав тут сміх,
 Бо не зів'яв весінній жмуток
 Троянд моїх, надій моїх,

Коли зима важка давила
 Заметами сільські двори,
 Оця голівка освітила
 Мої самотні вечори.
 Тепер хатина вся сміється,
 Мов ранок теплої весни.
 У ній щебече наша Леся,
 Дочка, ровесниця війни».

Голівку Лесі цілувала
 І в тихім роздумі казала:

«І поки зйдуть тут барвінки
І наше сонце трудове,
Хай ім'я Лесі Українки
В твоєму імені живе!
Хай серце матері відчує
Одну з прикмет старовини:
Народження дочки віщує
Щасливе скінчення війни».

14

Приходять хворі. Болі й муки
Прийми і вислухай усіх.
У лікарки ласкаві руки,
Веселий голос, добрий сміх.
В приймальню сходяться безмовні,
А Катерини чують крок,
То зразу, теплі та любовні,
Ясніють погляди жінок.

«Хороша школа на селі!
І що за рік я лікувала,
Те й медицина вік не знала.
Ділить з жінками всі жалі,
Усе тут знать, уміти мушу
Розпізнавати серце й душу,
А часом навіть лікувать.

Та, мабуть, вам воно й нудне,
Все, що захоплює мене.
Тепер вам — бурі, танки, грози,
А в медицині сила прози!»
Замовкла, і з очей на мить
Лукава іскорка летить.

«От мій новий, поволзький шлях.
Щоправда, мало сумувала,
Усе з дівчачьми здобувала,—
І паливо: в отих полях!..»
Рука в вікно: удалині
Вже цвіт жовтів на буркуні.
«Із нас ніхто тут не забуде
Найпершу зиму в цих краях.
Всі злигодні бороли люди
В труді упертім, не в жалях!
Сумне спада, як цвіт-пороша,
В душі живе — ясне й хороше».

15

Лишила нам іще картину
У пам'яті ота зима.
Про неї наша Катерина
Розповіла вже не сама...
До хворих з дальнього села
У грудні лікарка ішла.
І стало вдень як уночі,
Знялася буря. Темно, лячно.
Отут заплач або кричи —
Хто стріне?.. Згинеш, необачна.

З дороги збилася. Несила
Іти в бурані отакім.
Вона згадала про вовків,—
Удалині вони завили.
В снігу по пояс Катерина
Бреде Поволжям вдалину,
Бураном злим кипить долина
І замітає самітну.

Колючих сліз разки нерівні
Вже замерзають на щоках,
Ніде не обізвуться й півні,
Собак не чути. Смертний страх!
Мов клятву промовля химерну:
«Назад все рівно не поверну,
Там хворий жде мене казах».

В землянці крайній налякались
Жінки-казашки й дівтора,
Як із порога привіталась
Вона, вся біла, як мара.
І вже як «доктора» пізнала,
Казашка скрикнула: «Сестра!»
І, щоб зігрить, поцілувала
Замерзлі руки й щоки їй.
І Катерині тепло стало,
Як в хаті, у сім'ї своїй.
То сліз тепло, тепло життя;
І схлипувала, мов дитя.

До неї лащилися діти.
«А гарно, гарно жить на світі!»
І горда й радісна була:
«На поміч вчасно я прийшла!»

16

А як раділа Катерина —
То ж гарне, чисте почуття! —
Як мати хворої дитини
Казала: «Ви спасли дитя».
Було в лікарні, на прийомі,
Казашку стріне хоч одним
Казахським словом запашним

Вкраїнка-лікарка, і враз,
Немов у себе в ріднім домі,
Зрадіє хвора в добрий час:
Ні тіні страху до лікарні,
І вдячні погляди прегарні,
Й сердечні щирості слова
Шукає хвора. Оdkрива
Тій лікарці свою всю душу
І всі чуття вивіда...
«Та я, на жаль, признатись мушу,
Що «доктор» слуха, погляда
Й киває: розумію, мов,—
Хоч не слова,— твою любов».

«А часом зринуть думи строгі,
Коли бував на роздум час:
Чи для війни, для перемоги
Зробив усе тут кожен з нас?
Я свій обов'язок відчула,
Коли в труді з людьми збагнула
Їх думу, щирю і просту:
У дні великого походу
Працюй сумлінно для народу,
То будеш всюди — на посту».

17

Я руку високо підніс,
Вклонився Бойкові Івану.
Машина йде на Безим'яну,—
Уже над шляхом копи скрізь...
Та все Херсонщина ще сниться
В краю цім Бойкові й мені.
Текла річками там пшениця,
Жита, гречки і ячмені,
І там Дніпро голубив весни,—
Там знане все і все чудесне!

А Бойко знов радів щоднини,
В роботу ринувши увесь,
Що й ці посушливі долини
Вже родять жито та овес.
У полк у танковий заяву
До воєнкома він подав.
Він мріяв про воєнну славу
Й на відповідь так довго ждав.
Й відповіли тії пори:
Твої там танки — трактори!

Мене просив він передати
Вітання звільненій землі.
Під Курськом месницькі гармаги
Розбили орди хижі й злі.

Це ж ніч мина, і день іде!
І нас у рідний край веде
Зоря прекрасна і велика,
Вона здобута вже навіки
У подвигу братів-людей.

Стою над Волгою грізною,
Та вже у сонці далина.
На захід синьою стіною
Встає ялина і сосна.
Ви стали, рідні краєвиди,
В грозі важкій нам ще рідніш...

На Володимирську ти вийди —
Безмежна далечінь і тиш.
Або ще нижче по Дніпрі,
На Канівських священних горах:
На вересневих осокорах
Тремтить восковий лист вгорі...

І рідне слово в дні війни
Лунає по широкім світі,
В сердечній зустрічі, привіті
Пливе до нас із далини.
Нам пишуть друзі із Москви,
З Уфи, де в гостях у башкирів
Спліталися надії щирі,
Де часу не губили ви!

Прощайте, дім гостинний братів
І Волги небо голубе.
Ти рідний нам усім, Саратов,
Ми не забудемо тебе!

18

І знов дорога в ешелоні,
Яку з нас не один пройшов,
Ліси оранжево-червоні,
Такий знайомий Балашов,
І за вікном шовкові ночі,
Рясний серпневий зорепад...
І наклика сльозу на очі
За Куп'янськом вишневий сад.
І знов дорога в ешелоні,
Та вже додому, вже назад!

Святково-радісні жінки
На саму колію виносять
У відрах вишні й огірки,
Бійців узять дарунок просять.
Гостинний край, сердечний край,
Ти нас зустрів, як теплий май!

Чугуїв тихий і порожній
Скорботним привидом устав.

І в перекатах дальніх грому
Високі поверхи Держпрому
Могутній Харків піднімав.

О дивний день,— коли квітчались
Народним святом вулиці!
З батьками й сестрами стрічались
В боях запилені бійці,
І незнайомі цілувались...
День визволення цвів навкруг,
Я жив серпневою весною.
І я жалів, що милий друг
В оці хвилини не зі мною...

Шукаю знов знайомі двері...
Будинок на Сумській у сквері
Стрічався з юністю сто літ.
Тут виростали в славі краю
Хірурги, вчені, лікарі...
Та як в руїні розпізнаю
Привітні клініки старі?

Далекий друже щасних днів!
В твоїй лікарні на Поволжі
Чи розказати б я зумів
Без болю в голосі, без дрожі,—
Що бачив я сьогодні тут
В садах сердечного стрічання?..

Та знов устане інститут!
Життя зміта сліди вмирання,
І місто радісно шумить,
І воїна цілує мати...

А за Мерефою гримить
В осінні дні гроза відплати.

Знов пил од тисячі підвід
 Котився по степу німому,
 Та тільки люди не на схід —
 Рушали радісно додому.
 Знов ешелонів тисячі
 В пісках азійських закурили,
 До наших міст удень, вночі
 По рівних коліях гриміли.
 А тій землі і меж нема,
 Яку навчились ми любити!..
 І Катря Сокіл з багатьма
 За Волгою зосталась жити.
 І землякам відповіла,
 Така одверта і лагідна:
 «Любов людей я тут знайшла,
 А в горі пізнана земля
 Стає для нас навіки рідна...»

Я не скінчила тут роботи,
 Полікувала ще не всіх,—
 Казала через жарт і сміх.
 — А як скінчу — приїду потім
 І друзів давніх стріну всіх...»

Хай дні складаються в літа,
 Немов зернина до зернини.
 У сіячів життя й добра
 З тих зерен вироста гора,
 І обновляються долини,
 І сила краю нароста...

Минають дні, летять літа.
І хочеться хоч на годину
Побачить землі і міста,
Які в грозу нам рідні стали.
...Недавно я від Катерини
Одержав дружнього листа.
Вона так щиро написала:

«Ви знов навідайтесь сюди,
Побачите цікаві зміни!
Уже і тут цвітуть сади
Такі ж рясні, як на Україні.
Життя напоїть степу шир,
Жаркі бурани переможе,
Й хлюпне нам золотом Поволжя!
Я думаю, радію часто:
Весь труд наш — боротьба за мир».

* * *

Як навесні цвітуть долини,
Я чую голос Катерини
У незабутніх тих полях
Й кажу весінньою добою:
«Ми ще зустрінемося з тобою
В труді, в надіях і піснях».

Саратов—Київ
1943—1946

МАРІЯ УЛЬЯНОВА

«Марии Александровне Ульяновой.

Получил я сегодня, дорогая мамочка, кучу писем со всех концов России и Сибири и поэтому чувствовал себя весь день в праздничном настроении.

От Маняши и Анюты получил письма...»

В. Ульянов

Заспів

Тоді зловісна тінь-примара
Од крил двоглавого орла,
Немов гнітюча давня кара,
На всю Росію налягла.
Де теплий май

душі не гріє,
А над Сімбірськом вечоріє
І в тихім громі далина,—
Іде Ульянова Марія,
Сумна, нескорена, одна.
Над нею хмари. Небо чорне.
Земля мовчить і жде сівби.
І мати серцем світ обгорне,
Перейде гостру грань судьби
І привітає, непоборна,
Синів на полі боротьби.

Вона сім'ю орлят родила,
Дала їм правди мужні крила

І пройде з ними сто доріг,—
Щоб Ленін, славний син Росії,
Справдив століть визвольні мрії,
Для щастя людства переміг!

І. Удар грози

1

Весна в Сімбірську по-старому
Несла черемхи білий цвіт
В двори — до вікон, до воріт.
Лиш до ульяновського дому
Прийшла біда ударом грому
І сплюндрувала радість літ.
В Марії розпач, жаль один:
В тюрмі її найстарший син.
І їй згадались роки милі,
Щасливі дні, не грозові:
Як сина-первістка любила,
В садку водила по траві.
«Я в дітях,— людям говорила,—
Знайшла всі радощі живі».

2

«Був Саша добрим і привітним,
Такий не міг і пташки вбить».
І як же сина — в'язнем бідним
Тепер Марії уявить?
Невже усі надії, звички,
Його все щастя невеличке —
В тюрмі зів'яне до кінця?
Знайшла маленькі черевички,
В сльозах тулила до лица.

І звідки йдуть розмови містом,
Що син зробився терористом,—
Багато вигадок страшних,
А син — сумний герой у них.

3

Ще лікар Бланк, Маріїн батько,
Не міг в труді і дня спочить,
А їй гімназію скінчить
Не помогли його достатки.
Йшла юність, мріями зігріта,
І, наче луг у спеку літа,
Зів'яла, тихо одцвіла.
Живі дітьми. Здобудуть діти
Усе, що ти не здобула.
Це в них — твоє життя, надії.
І вже найстарший син Марії
У Петербурзі двоє літ,—
І хоч для нього ширший світ.

4

Невтомно скрізь учився Саша;
Зимою, влітку — за столом.
І золота медаль, диплом...
Тепер гірка Марії чаша:
Один простий, жахливий лист
Все вбив, що мріялось колись.
В росі черешня ніжним цвітом
Все заглядає у вікно.
Тут Саша жив. Торік ще літом
Доглянув сад він, як давно.
Як приїздив, то щогодини
Вона приходила до сина,

За ніжним стежила чолом,
Жила очей його теплом.

5

Сама у школу і до праці
Вела дітей. Життя ішло;
«Все добре... Тільки б дисертацій
На вік твій, сину, менш було —
Ти б краще бачив цвіт акацій...»
І очі в посмішці у неї,
І в тихій радості чоло.
Цей флігель, сад! В старій алеї
Жили брати. Так гарно тут!
Щасливі дружбою своєю,
Вони зростали біля неї,
Любили книги, друзів, труд.

6

Тоді ровесників багато
До них приходило на свято,
Були пісні, розваги, сміх.
«Чи вже почую знову їх?..»
А старший ніс в свою кімнату
Весняне зілля, ряст, жуків,
Усе вивчати сам хотів.
Пізніш прийшов отой завзятий
На гніт життя і лад проклятий
Його палкий юнацький гнів;
У двадцять літ шукає він
Народних месників загін.

В Сімбірську скрізь стрічали люди
 Братів Ульянових. Усюди
 Вони проводять разом дні;
 То на легенькому човні
 Вони в красі ріки Свіяги;
 То у саду Карамзіна.
 І спільна думка не одна
 У дні навчання і розваги
 В серцях допитливих зрина.
 Володя рано розлучився
 Із старшим братом. Де ж розбився
 Об скелю човен? Милий брат!
 Чи вийде він з-за темних ґрат?

Володю тихо, таємниче
 Подруга мами вчора кличе,
 Дає розкритого листа;
 Укрилось тугою обличчя,—
 Він каже: «Справа не проста!» —
 «Цей арешт, Сашина тюрма...
 Я вже захворіла й сама».
 Хто скаже матері? Несила;
 Це ж наче вмить розкрити могилу,
 Розбити, спалити рідний дім...
 Хитнулась мати; крик спинила
 У серці раненім своїм.

У кого їм шукать поради?
 В панків черствих та боязких?
 За день усі зреклися їх...

Малим — Дмитру й Маняші — правди
Не слід казати. Бо у них
Веселі очі, як озерця;
Володя їм книжки дає.
Та тільки знов горить, встає
Печальна вість, як племінь серця...

І ніч пройшла, і сходу мак
Цвіте крізь віти пелехаті;
Володя теж не спить в кімнаті,
Йому тривожно, сумно так...
Із горем вчився розмовляти,
Прощався з юністю юнак.

10

Дощем омита неба синь,
Веселий сад блищить росюю.
Той день без сну зустріли двоє,
В сльозах Марія, в смутку син.
В саду умилась. Ходить тихо:
Щоб не збудити сон дітей!
Здавило серце люте лихо;
Вона й не жде ясних вістей,
Ні співчуття в черствих людей.

11

За що царі в сталльні окуви
Взяли одважне соколя?
Черемха біла загадково
В вікні шепоче. Вся земля
До хмар, в мовчання світанкове
Зелені груди розхила,
Ледь чутний грім гуде здаля.
Не треба розпачу і сліз!

Марія завтра пройде скрізь —
В палаци, в мури, в каземати,
Між мертвих душ — живих шукати!
Вся правда тут — у слові «мати»!
Вона добра, поради жде
І не зупиниться ніде.

12

Той шлях, яким крізь покоління
Проходять руські героїні,—
Це мужність, сила, а не страх.
До Сизрані — доїхать кіньми;
Там — залізниця, довгий шлях.
Хто ж матір дружньо супроводить
У дальню путь? Тривожна мить.
Ось до Володі тихо входить,
А він чекає, він не спить.
І не хова вона тривогу:
«Шукай супутника в дорогу;
Нам треба Сашу боронить!»

13

Квітучий травень, чисте небо
І тиша в соннім городку.
Коли ж шукати друзів треба,
То, видно, справу нелегку
Тут доручили юнаку!
Це не проста була турбота:
«Тут злі собаки!» — скрізь ворота,
В зелену вкинуті пільму,
Кричать об'явами йому.
Та хто б до матері в біді
Пішов супутником тоді?

Відмови скрізь. Похмурі вісті.
А він шукає добрих душ
У цім старім, заштатнім місті
Купців, жандармів і чинуш.

14

Це світ добродіїв блаженних
Чи боягузів навіжених,—
То звідки, де вони взялись?
Мабуть, отак від прокажених
Всі одрікалися колись;
Не йде в подвір'я: заборона!
А може, зміна ця й законна:
Десь грозований надходить вал,
А тут — опора влади, трону —
Чиновник, пристав, генерал;
У них то тюрми, то молитви,
Хрести — і поруч нагаї.
Недарма брат пішов на битву
Із сном Росії оції!

15

Ще батьків друг, один дідок,
Із ними їздив до Свіяги;
Із братом грав колись у шахи.
Тепер сховавсь у свій куток,—
Та хто з людей не має страху?
Володя підійшов до хвіртки.
Чи варто ще робить хоч крок?
З веранди, ніби чиж із клітки,
Якраз вилазив сам дідок:
Пізнав — і витяг окуляри,
Заліз у них, немов слимак:

«Поїхать? З матір'ю у парі?!
Я не зроблю... одважно так!»

16

Володя знову йшов один.
«Тепер ми друзів розпізнали!»
Його мовчазно обминали
Сусід, чиновник, міщанин.
Щоб цих панків, дідка забудь,
Він сам себе розважив жартом.
Хто жив життям, зневаги вартим,
До тих він сам забуде путь!
Шукай людей. Юнак не звик
Втрачати довіру і надію;
І на вокзал одвіз Марію
Старенький добрий трудівник,
Поволзький втомлений ямщик.

17

Залізний шлях між темним бором;
Тут їхав син її колись.
Вона стрічає ніжним зором
Над темно-синім косогором
Ряди беріз, що в гурт зійшлись.
В минулім саджені сторіччі,
Стояли сосни — жовті свічі;
Вони йому впадали в вічі
В сталюму клекоті нічнім;
Вона його крізь далі кличе,
Немов на грудь кладе обличчя,
Смертельно тужачи по нім.
Вже друга ніч тривоги, безсоння;
В сльозах дощу
дубів гілля;

А ніч важка, глуха, бездонна.
У ній сумна Росія тоне...
В росі трава, в сльозах земля.

18

Марія жде кінця дороги.
Скоріш, скоріш у Петербург!
Колеса б'ють. Роста тривога.
Росія спить. Печаль навкруг.
Десь одійшли поля Рязані;
Жалі і скарги неказанні
Збира Ульянова в слова:
Невже для сина — дні останні?
І найсильніші в нас — кайдани?
І в світі чуда не бува?..
Яка зоря, яка надія
Її веде? Вона одна;
Вона сумна, як вся Росія;
Обличчя змучене біліє
В вікні — неначе з полотна.
Вона й Росія серед ночі
Стоять і разом ждуть зорі,
Сльзьми у них налиті очі,
Але надії в них — пророчі:
Вони — безсмертні матері.

II. Саша

Мы сами, товарищ, закрыли
Орлиные очи твои...

Революційна пісня

1

Вони і в тюрмах не схилились,
Їх не торкнувся смерті страх.

Свіяга Саші часто снилась,
Сімбірськ і літо у гаях.
Володя й він — в малому човні;
А сестри з берега безмовні
Дивилися — на їх відвагу;
Шуміли хвилі, осока;
Хотів гукнуть,— а на Свіягу
Летить гроза, тремтить ріка.
І він прокинувсь. Темінь, спрага;
І каземат — труна важка.

2

І знову туга в юнім серці;
Він в Петропавловській фортеці.
А день чи ніч? Не видно ранку;
Вночі — хоч сон і забуття!
І часто снилось: біля ганку
У цвіті вишня. Цвіт життя!
Батьки любили труд, порядок;
І ласка, й дружба з юних літ;
Малину рвали з крайніх грядок,
А решта в ягодах стоїть;
Чудові вогники малини!
А там — гілки старих вишень
В плодах чекають липня день:
День восьмий — батька іменини.

3

Іх друзям дні оті відомі;
Тоді Ульянови не в домі —
В саду вечірній чай пили;
Любили батька всі знайомі
І поздоровить в сад ішли.
Бували гості із широких

Навколишніх поволзьких сіл;
Добра бажали, довгих років
Інспектору народних шкіл;
Малих дівчат, Маняшу й Олю,
Хтось вище гілки підніма,
Ім страшно й радісно до болю,
Сміється мати з усіма.

4

Весна у полі чи в гаю
Доріжки рясно запорошить,
І душу радісну твою
Зелена повінь розтривожить.
Листок тремтить, мов крила пташки,
Роса на травах затремтить.
В юнацький вік усе те жалко
Покинуть... знов не пережить!..
Сестричок ручки, любі змалку,
В свої узять.

А час біжить!

Жорстокий час в сумній темниці.
Згадав — як воду із криниці
Несли до яблуньки в маю;
Дмитра, Маняші рідні лица
В садах у рідному краю.

5

Згадався день в легкім тумані
Над плесом тихої ріки;
В липневім сонця пригасанні
Йшли з батьком друзі-юнаки;
Та спершу мати в день жаркий
Вела дівчаток на купання.
Таке щасливе в дружнім колі

Лице Маняші, личко Олі,
В руках у мами — дві руки.
Коли ж дівчатка повертались,
То на горі крутій стрічались
Сини і дочки їх сім'ї;
Вечірнє сонце вже спускалось
В далекі плавні і гаї.

6

Гора укрита бур'янами,
І жарко дихає земля;
Іде Ульянов із синами,
Всі пізнають його здаля:
Високий лоб, лице широке,
Ще не зігнули постать роки,—
Рвучкий і сильний рух плечей;
І невловимий, неогасний,
Як тихий смуток передчасний,
Ласкавий блиск ясних очей.
Як він — міцні в житті, в труді
Його орлята молоді.

7

Володя всім ще в юні роки
На батька схожий: та ж хода,
Швидка, весела і тверда;
І в рухах сила прогляда;
І та ж розмова щира, жвава,
Така ж невтома всюди й скрізь;
І сміх нестриманий, до сліз.
Він поринає в річку, плава,
Де комишу зелена лава,
Де став стіною верболіз.

Ілля милується з плавця,
І сходить сум з його лиця...

8

Ось вартовий пройшов нешвидко,
А тих видінь не рвалась нитка.
І знов сумна приходить згадка:
Торік у них не стало батька.
Портрет Ульянова Іллі
Тепер у флігелі малім:
Он на широкому чолі
Такі суворі зморшки встали...
Сини ж учились, виростали
Для слави батька на землі.

9

Шляхи дітей лише почато,—
Та їх вела одважна мати;
У тьмі той образ вплива,
В гнітючій Сашиній неволі.
Ні, не печальна удова
Стоїть в очах в години болю:
Таж був Маріїн строгий світ
Краси людської з давніх літ,
Жіночих дум і серця повен;
Навчала музики і мов;
І Пушкін в світ дітей прийшов,
І героїзму гімн — Бетховен!

10

Так Саша згадував веселі
Дитячі радісні літа.
На синій вічний шлях життя

Там позбирала Волга села,
Містам відкрила майбуття!
У кам'яній смутній оселі
Дні щастя думкою пройди;
Химерна згадка: каруселі
В їх місті славились завжди;
Було, в саду Карамзіна
Вони дітьми шоліта грались;
А над деревами здіймалась
Стара, похмура і страшна
Тюрми сімбірської стіна.

11

Вони ще змалечку питали —
Навіщо люди будували
Будинки ці сумні, огидні,
Де й сонця із-за ґрат не видно,—
Та ще й від площі поблизу?
На карусель оту внизу
Із в'язнів хтось, було, дивився
Печально й довго. Чи журився
За рідними, за вільним днем.
Над ними тиша; шепчуть віти;
А погляд той ловили діти
З тривожним страхом і жалем.

12

Ще не гримів далекий грім;
Та, може, й там ввижалось їм,—
Що й поколінню їх на світі
В неволі суджено зрости,
В оковах молодість пройти;
Що за парканом цього саду,
Де п'ють горілку для розради,

Так мало щастя між людьми,—
Де карусель, дітей принада,
Стоїть під стінами тюрми!

13

Який то дальній світ — тепер!
Вже Саша вчився в Петербурзі,
Як сповістила мати в тузі
Торік, що батько їх помер!
А нині сам приніс їм горе,
Яке нічим не переборє! —
І душу жаль налив до дна.
Життя в царя він не попросить;
І страху він в душі не носить,
А тільки муку. Тут одна
Його пекла найважча рана:
У сні приходила кохана
Далека мати! У сльозах
Із ним виходила на шлях.

14

Яке жорстоке — дождання
Кінця життя у двадцять літ!
Свою печаль, важку, останню,
Хотів він спомином зігріть;
І та, кому найтяжче горе
Він сам життям своїм приніс,—
Коли б то нині без докору
Могла б зустріти скорбну вість!
Думками з нею він незмінно
Крізь темну далеч говорив:
«Тобі я серця не розкрив;
А той, в кого воно камінне,—
Той за народ не дасть життя.

Даруй не жаль, а розуміння,
Прости мене без каяття!»

15

«Чи вірно йшли?» — Гірке питання
В тюрмі найбільше мучить їх;
Самотній спалах, не повстання,
Скінчиться в мурах неживих;
Їх вчили: Муромець — не казка,
Герой розбудить сон юрби;
Згниє, впаде підпора царська...
Чому зустріла їх поразка?
Розбито їх, а скрізь раби?!
Усе він зважував поволі;
Казали ж їм:

«В народоволлі —
Невірний шлях; тут — наш загин.
Терор не вб'є народні болі!
Один будяк ми вирвем в полі,
А він у полі — не один!»

16

Царя їх бомба обминула,—
Розбито знову бунтарів.
«Яка ж нас армія почула —
Щоб велетенським грізним гулом
Йти на всіх панів, царів?»
Ця думка правду воскресила:
В героях — честь, а в війську —
сила!
«І волю, й честь вітчизна мила
Здобуде в довгій боротьбі! —
Й згадають нас. Ми край любили,

Як Герцен. Ми народ будили;
Самотні й духом не слабі
Найважчий труд взяли собі».

III. Побачення

От. ликующих, праздно болтающих,
Обагряющих руки в крови
Уведи меня в стан погибающих...

Н. Некрасов

1

Коли у камері глибокій
Почув Ульянов гомін, кроки
І знов його у двір вели,
Подумав: «Смерть у юні роки?
Дарма: гнітюче і жорстоке
Життя, яким вони жили».
Але у пристава раптово
Він матір стрів — завмер, поблід...
В Марії рветься болу слово,
Як зойк, як іскра вибухова,
Але не те, що мовить слід!

2

І мати взнала — як і звідки,—
Так журно глянувши убік,—
Що ці, в казенній формі, свідки
Між нею й ним стають навек!
Мина століття чи хвилина,—
Мовчать, не думать, нею жить!
І в думці мовила до сина:
«Повік не дам сльози пролить
Своїм очам. Нехай дитині
В оцій камінній домовині
Мій розпач серця не в'ялить».

Завмерла. Дивиться. Не скаже...
 А він — як змалку, як завжди,
 Такий сумний і добрий Саша! —
 Ще й посміхнувсь: «Не бійсь біди».
 Та як розмову тут почати
 Між злих людей, похмурих стін,
 Яким тут словом розказати,
 Кого у мертвім казематі
 Так довго й гірко кликав він?
 Марія вгадує все чисто
 І каже строго і врочисто:

М а т и

«Що можна словом розказати?
 В твоїх очах все, чим болів;
 Тебе почула серцем мати,
 Не треба серцю зайвих слів.
 Це я в душі твоїй збудила
 Любов до правди, мужні сили,—
 Не муч себе і зрозумій:
 Що я й на мить не осудила
 І твій зі злом важкий двобій,
 Йї тебе самого, сину мій!»

Труна розпалася камінна;
 І син обняв її коліна
 І тихо руки цілував:
 «Прости мені усі боління,
 Що я в житті тобі завдав».

Вона озвалась журно й строго,
Й слова докором не були:
«Хоч за народ ви йшли убогий,
Але терор — не та дорога...»

С и н

«Ми інших, мамо, не знайшли!»

За миттю мить сплива хвилина;
Він сам до скорбної години —
Щоб серця бодем не порвать —
Хотів її приготувать.

6

С и н

«На слідстві генерал Дурново
Хотів, щоб я сказав... хоч слово,
Простіше кажучи — д о н і с;
Доніс на юних і на старших,
А сам би жив, у бруд упавши,
Кривавий збільшивши покіс,—
Брехав би, вів себе зрадливо
Чи їхню ствердив клевету».

М а т и

«Ой Сашо! Страшно це, жахливо!
Не підеш ти на стежку ту».

С и н

«Земля згоріла б підо мною;
Ні, мамо, знаєш ти мене.
Такою б взять життя ціною —
Тоді й життя було б страшне!»

М а т и

«Вони й мене ловили в сiті;
 Кажу їм: ще ж неповнолітній,
 Ще просто хлопчик — Саша, син!
 А їх застінок — пишний зал,
 А той убивця-генерал
 Зробивсь «печальний» і «привітний»,
 Помовчав, мабуть, з п'ять хвилин;
 Вклонивсь, немовби друг сердечний:
 «Я б не торкавсь найважчих
 ран...»

Я розумію ваше горе...
 Та мій обов'язок — суворий;
 У вас же рід — такий статечний,
 Здається, батько ваш з дворян;
 У вас сім'я — міцна, хороша!
 Хай син ваш владі допоможе;
 Про юних — сам турбуюсь я.
 Урвалась мова та облесна!
 Я скрикнула: «Нехай же чесна
 Моя й залишиться сім'я!»

С и н

«Це правда, мамо. Добре, мамо!»

М а т и

«З цими останніми словами
 Я, не прощаючись, пішла».

Ще мить. І син спокійно каже:
 «З нас кожен в битві цій поляже;

На гострім зламі перехресть,
На цій останній верховині
Мені вся путь ясніша нині:
У ворогів
 рабом безсилим
Просить життя — це втратить честь!
У мене, мамо, крім родини,
Моя вітчизна бідна єсть.

9

Та й чим замінять смертну кару
Для тих, що прагнули пожару,
Щоб рабство давнее спалить
І лад насильства повалить?
Дозволь тепер: як друг, як мати
Нам не ганьбу, а смерть обрати:
Щоб вік кайданів не нести,
Дозволь мені з життя піти.
Ми не останні. Плем'я юне
Гніт знищить, морок розжене.
Благослови на смерть мене».

І мати сина обняла,
Сховала в серці розпач, сльози,
Перехрестила і пішла
По довгій кам'яній дорозі
В глухім тюремному дворі,
У петербурзькому тумані...

10

Там — де й Тарас наш на зорі,
В гіркому й мужньому повстанні
Солдатський шлях свій починав;
У місті тім, де Пушкін впав

На білий сніг, той сніг останній...
Така журба, і сум, і жаль —
Як над Невою вечоріє!
І люди дивляться: у даль
Іде Ульянова Марія;
Шпилі будівель в позолоті,
В вечірнім журнім догоранні.
Іде — не зігнута в скорботі,
Велична в чорному убранні.

11

Чи то був сон, ясне видіння —
Отої стрічі дивна мить!
Та вже ні ґратам, ні камінню
Її повік не заступить.
«О мати, будь благословенна
За добрий дар душі, тепла».
Йдучи на смерть, твоє імення
Він промовляв, і мить жахлива
Для сина легшою була.

12

Де в дев'ятнадцятім столітті,
В його багрянім початку
Визвольних мрій живі суцвіття
Одпломеніли, кров'ю змиті,
На миколаївськiм штику;
Де благородні декабристи
Свої серця, бентежні й чисті,
Для дальніх битв передали —
По тих стежках, у тьмі і в сонці,
По недовершеній путі
Тепер пройшли народовольці
І теж упали в самоті.

Той чистий колос ще й не цвів,
 Іще не пив земної сили;
 Той «царевбивця», що зустрів
 Так рано сон важкий могили,—
 Він не убив панів, царів;
 А юнака вони убили.
 Як промінь, зник без вороття;
 Із ким прощався в день останній?
 Через літа, через життя
 У серці в юних — почуття,
 Як невігойна, гостра рана!
 Ту рану молодість завзята
 Не забуває без відплати.

IV. Мужність матері

1

«Його помилують! Не можна
 Таке невинне серце вбить!
 Такий він юний, тільки жить».
 Марія вірить. А тривожна
 Скорбота каменем лежить:
 То смертний жах, то сподівання!
 Не спала. Встала на світанні;
 Туманом дихала Нева.
 Марія знов ішла до Анни,
 І в самоті шукала мати
 І просту силу для поради,
 Йї тверді розсудливі слова.

В садах весна. Щебечуть птиці,
 В хмарки завітчана блакить.
 А їй — дорога до в'язниці:
 Шлях до дітей отут лежить!
 «А я ж для радості і долі
 Родила їх,— не для неволі
 Та не по царських тюрмах жить!»
 Це знов пішли чутки у місті,
 Що ніби цар одмінить смерть.
 Марія вірить добрій вісті,
 Бо душу біль налив ущертъ,
 Їй не прийнять страшної втрати!

Не для розлуки — ні, вона
 «Мужайся, сину мій!» крізь ґрати
 Ще встигла Саші проказати.
 Вона подій страшних не зна.

Іде в холоднім Петербурзі,
 Перебира в душі слова;
 Не втішать матір добрі друзі,
 В нещасті мало їх бува.
 Невже сподіванка даремна?
 Шумить, шумить мутна і темна
 В граніт закована Нева.
 Марія пішки йде. Дорога
 Така важка, гнітюча, довга —
 Як в сні кошмарному, сумна.
 Та чом на вулиці тривога?
 Яка всіх будить новина?

Снують газетчики. «Газету!»
 Ой ні: не царські там портрети!
 Не в темній рамці,— в черзі строгій
 Народовольців імена:
 Царя велінням, з ласки бога .
 Усі повішені...

І далі —

Імення Саші...

Крик і стогін!

Хитнувся світ, зника дорога;
 На камінь падає вона.

На тротуарі впала мати.
 Минають ситі і багаті,
 Та що — упала, хай лежить!
 Ось майстровий спішить підняти,
 І проста жінка он біжить...
 «Нехай би я пішла вмирати,
 А всі вони — zostались жить!»
 Піднятись треба. Де ж ви, сили?
 Двадцятий май — і сон могили!
 А він не жив і вже згорів!
 Кров юнаків, яких убили,
 На смерть засуджує царів.

Її підводять прості люди;
 А біль, як смерть. І племінь груди
 Вогнем пече, на частки рве.
 Померкло й сонце неживе.
 Страшну газету хоче взяти;

А добрі ті трудівники
В сумні заглянули рядки,
І хтось надумав прошептати:
«Вона — повішеного мати».
Йй треба встати, треба йти,
Щоб цілий вік той біль нести!

7

«Тепер подвійною стіною
Двох царських тюрем навісних
Мій брат розлучений зі мною,
І я — у сумнівах страшних;
На волю вийдемо — коли?..
І рук тоді не подали...»
Від тих думок так важко Анні.
Йй Саша снівся на світанні,
В сльозах прокинулась сестра.

8

Тепер з віконця позира:
Йшла мати в чорному убранні
В квадраті темного двора...
Розповісти дочці несила!
«І так в'язниця — як могила;
Тут сліз і горя ручаї;
Нехай на волі десь її
Зустріне вість. Сумні мої
Ви діти, кинуті в кайдани!
Мого життя квітки і рани!»
Про Сашу мало говорила;
І словом болю не розкрила
Страшної правди усії...

І, наче вгадуючи тайну,—
 Щоб не ятрить скорботи днів,
 Питає Анна так звичайно:
 «Чом Олександр не шле листів?»
 На варту мати поглядає,
 А тужні очі сповнив гнів:
 «Та... чують всі розмову нашу.
 Ти, дочко... помолись за Сашу».
 Дочка в журбі й не розгадає
 Отих простих суворих слів.

10

І потім Анна вже не дарма
 Тремтить в тяжкім передчутті;
 Чому очима всі жандарми
 Проводять матір на путі,
 Коли вона, як ніч печальна,
 Повільно йде в тюремний двір,
 А на прощання — жаль безкрайній,
 Немов якась глибока тайна,
 На мить закрив Марії зір?!

11

Бійців не спинять мури, ґрати
 І жертви в довгій боротьбі,
 І йтиме з ними вірна мати
 У славі їх і їх судьбі.
 Це віра в них
 дає їй сили,
 В її стежках — Росії шлях:
 У битвах велетнів родила

І сонця ждала у боях...
І місто — де вона скропила
Сльозами синову могилу,—
Воскресне в громі барикад,
Воно повалить тюрми й трони
І процвіте, як пишний сад.

V. В дальню дорогу

«На горизонті — Саянские гори... и я не-
даром сочинял еще в Красноярске стихи.
«В Шуше, у подножья Саяна...», но дальше
первого стиха ничего, к сожалению, не со-
чинил!»

В. Ульянов (Із листа до матері).

І

Плем'я нове росло.
Десять літ пропливло
З того скорбного травня;
Розкривається даль,
Хай забудеться жаль
І трагедія давня!

Сили юні ідуть;
Не легка знову путь,
Єсть години скорботні;
І в годину негод
Уростають в народ,
І вони — не самотні.
Не одвага сліпа,
Не самотня тропа,
В них — широка дорога!
Як один упаде,—
Ціла сотня іде
Вірно, здружено, в ногу!

Хто пізна юнака,
Що в народі шука
Всі полки визволення?
На чолі їх стоїть
Той, хто в славі століть
Буде зватися — Ленін.

2

Знов весна. Петербург.
Гул і гомін навкруг,
І двірці, й каземати.
Десять літ прогуло,
А весни не було;
Йде з побачення мати...

Од печалі тих літ
Не потьмарився світ,
Не скоривсь, не зів'янув.
Десь у дальні краї
Піде в мандри свої
Володимир Ульянов.

Дано кілька годин,
Щоб зібравсь її син
У Сибір — із в'язниці;
Тим шляхом кам'яним
Хоче мати із ним
Йти Росію дивиться!

Дім — взялась за дзвінок,—
Чуть стривожений крок,—
То Маняша стрічає.
«Ну, Сибір — не тюрма!
Тільки й краю нема
Мінусінському краю!» —

«Як він? Все говори!» —
«Ти Володю збери;
Я поїду із сином».
Подивилась дочка:
Мати вже без платка —
Світить волосом сивим.

Ось Дмитра чути крок...
Чути знову дзвінок —
Входить Бабушкін рвучко.
«Прямо в поїзд — з тюрми?
Всі ж зібралися ми;
Буде страйк. Неминучі

Суперечки у нас;
У тривожний цей час
Ілліча ми чекаєм:
Хоч на десять хвилин!
Він — порадник один,
Всі ми віримо, знаєм!»

3

Який тут час для справ, для стріч?
Але з тюрми спішить Ілліч,
Хоч небезпечний кожен крок,
У робітничий свій гурток,
Бо твердо вірить, знає він,
Що не розбити їх загін.
Через Сибір, крізь бурю й сніг
Він буде жить ділами їх,
Писать їм буде. Вчитись. Вчить.
Його повік не розлучить
З людьми труда: він тут знайшов
Життя надію, честь, любов!

Гуде Путіловський завод.
 Це ж Ілліча тут жде народ:
 Дарма — кімната в темноті,
 Але ряди такі густі,
 В очах тут стільки теплоти,
 Що й сам теплієш серцем ти.
 Він привітався з усіма,
 Ще на ходу пальто зніма...
 Людей привітно оглядав
 І з ними тепло жартував:
 «Усі жалкуєм трохи ми,
 Що рано вийшли із тюрми:
 Тепер — Сибір. На довгий час!
 А тут... я ближче був до вас!»
 І Ленін радістю зустрів
 Тут сміх, любов робітників.

І раптом руку підніма..
 Вже тиша чуйна і німа...
 «Я чув, розмови тут були,
 Щоб ми в борні на згоду йшли
 З тими панками, що хочуть
 Брехню до правди підпрягать;
 Що робітничий мужній клас
 Ще не дозрів для битви в нас.
 Хочуть латать старі дірки,
 Самодержавства піджаки...
 Та геть ідіть — чужі, слабі!
 Ми не відступим в боротьбі!
 Кріпите ряди! І прийде час —
 Ще буде партія у нас!»

Зібравши сили молоді,
Отак Ілліч прощавсь тоді:
І в Мінусінському краю
Він буде з ними у бою —
Бо він в сім'ї робітників
Знайшов початок всіх шляхів...

* * *

Вже мати дозвіл здобула,
Щоб розділити сина шлях.
А син — розрадив у листах.
Та думи в матері — свої:
І виряджа любов її
Надію Крупську в ті краї.

VI. У Києві

«Київ, Лабораторная, 12, кв. 14.

Дорогая мамочка! Хорошо,
что ты чувствуешь себя не-
много спокойнее, лишь бы бы-
ли здоровы наши арестанты.
Ввиду массы арестов, их б. м.,
забрали за компанию...»

В. Ульянов

I

Сини ішли в столітті темнім
Крізь холод зим і весен цвіт.
І мати в подвигу щоденнім
Жила у Києві зеленім
Через шістнадцять довгих літ.
Повільно битва розгоралась,
Важка, невидна в глибині.
І мати з дітьми розлучалась

На довгі роки. Дні сумні
Проходили. Спокійно ждала
Листів скупих — у кілька слів,
Сама у тюрми їм писала,
Аж поки й волос побілів.

2

І не губила сильну віру
У їхню честь і правду їх.
За ними серцем до Сибіру
Летіла в роках снігових;
Писав із Шушенська Володя;
Були з Швейцарії листи...
Ішла з дітьми через тривоги,
Бо всі великі їх дороги
Їй з ними суджено пройти.

3

Тоді й на нашім «Арсеналі»,
Що зріс над схилами Дніпра,
Відчулася грози пора:
Одважні люди починали
Кріпить бійців могутній ряд.
В партійнім серці «Арсеналу»
Уже були більшовики.
Між ними слово пролунало,
Яке осяяло віки:
То Леніна пророче слово
Зривало брами та окови.

В ту пору, крізь заслону чорну,
 На Київ, на Лабораторну
 Ішли листи з усіх кінців.
 Од рядових писав бійців
 З Алчевська слюсар Андрієвич;
 І Володимир Бонч-Бруєвич
 Шукав в оту добу важку
 В сім'ї Ульянових зв'язку;
 То в цвіті київських каштанів,
 Що двір лікарні завітчав,
 Вітав весну Дмитро Ульянов:
 Мов крик пташиних караванів,
 Листи од друзів зустрічав.

5

Хоч рік пожить в одній родині:
 Тут мати — з «лікарем своїм»;
 Маняша, Анна, — сестри нині
 Знайшли у брата рідний дім...
 Дощами змитий, древній Київ
 Розпочинав буремний вік.
 Марія бачить: схил Батиїв
 І Васильківської потік;
 На гору вибравшись круту,
 Стоїть Предславинська в цвіту;
 У тій красі проходить мати,
 І Київ їй цвіте, як свято.

6

Та буде щастя — їй сказати:
 «Немарно вік я прожила...»

Орлів російських горда мати
Побачить день святий відплати,
Розквітнуть синові діла...
З народним щастям — прийде їй
Завершення усіх надій.
Марію теж — крізь ночі чорні —
Втішала київська весна;
Коли дерева цвіт обгорне,
Як білий сон, — Лабораторна
Од віт зелених аж тісна!
Малий будиночок. Зелені
Шумлять про мир і тишу клени.

7

Її журбу, привіт прощальний
В Сімбірськ, такий близький і
дальній,
Несли на крилах журавлі.
А їй — усі шляхи відомі,
І скрізь вона у ріднім домі —
І на приволзькій, на російській,
І придніпровській, українській
Прекрасній і сумній землі.
Тепер Ульяновій Марії
Український клен шумить в вікно;
Весна всевладна, всім — одно:
Біду забудь! Нехай надії
Утішать серце, як давно.

8

Міцна в Ульянових родина.
Ще одного жде мати сина,
Де б не спинились жить вони.

Здоров'ям «рідних арештантів»,—
Все зберігав свій чулий жарт.
А поміж кращих діамантів
Людського серця — мабуть, варт
Любити чулість, сум без сліз,
Який людей втішає скрізь.

11

Марія вірить твердо, здавна
В діла дітей і їх слова,
Трудна їх справа — в людях славна
І людям серце зогріва.
Щодня ішла просить за них;
Була то в мурах кам'яних,
То в поліцейських кабінетах,
Де все — в огидних тих секретах;
«Секрет» глумитися з людей
І мучить їх, вбивати гідність!
А тупість мислі, серця бідність
В мундир закованих грудей!

12

Лиш Володимир і Надія
Через кордони всі глухі,
Цензури й засідки лихі
Втішали матір добрим словом:
«Ми всіх на волі поздоровим!»
І труд Марії — недаремний:
У вечір травня синьо-темний
З тюрми вернулись дві дочки.
Коли ж у дім вертались діти,
Йй розвиднялося у світі,
Цвіли надіями думки.

На кручі сад, як хмара біла.
 Як море — київські сади!
 Марія край цей полюбила,
 Ще як приїхала сюди:
 І синь дніпровської води,
 І тепла далеч світанкова...
 Ще й українська ніжна мова,
 Та ще й Тарас — всьому вінець
 В любові змучених сердець...

Вона у клуб той завітала,
 Де «Заповіт» гуртом співали,
 І люди разом підвелись:
 В простім суворім величанні,
 У несказанній тій пошані,
 В повітрі березня тугім
 Той заповіт лунав, як гімн.

Ту жінку Київ не забуде.
 Її слова згадали люди:
 «Мені у душу ваш Тарас
 Тоді запав на довгий час.
 Які ж народи, де й коли,
 Не мавши волі і держави,
 Слова співця, як власну славу,
 В свій гімн народний заплели!»
 Вона, як мати соколина,
 У всім була достойна сина...
 Тоді каштани тут цвіли.

Спочить в путі. На лавці сісти.
 Великдень. Дивна це пора!
 «Сини і дочки — атеїсти,
 Вони — учена дітвора;
 Я ж — старомодна і стара
 З своїми журними думками».
 Вона з сусідками-жінками
 Пішла на свято до Дніпра.
 Сердечні в неї — слово, вчинок;
 Любили матір всі жінки:
 Чоло спокійне, сить морщинок,
 А очі світлі, як зірки...
 Відкрилась далеч. Над лісами
 Легкі хмарки під небесами.

На кручі ясен-білокор;
 І на горі стоїть собор.
 Чи то з Італії веселі
 Ті барви, лінії стрункі,
 Такі вибагливі, легкі
 Приніс до нас митець Растреллі
 Під ці дніпровські небеса,
 Бо, мабуть, спільна єсть краса —
 Його барвистої країни
 І в ніжнім смутку України;
 Навіки той митець щаслив,
 Що в серці всі краї зріднив.

Сьогодні мати піднялась
 На білий схил гори стрімкої,

Де з містом далеч обнялась
В яснім і радіснім спокої;
Вона все те не забувала,
Що прості люди шанували.
Кого просить, про що молиться,—
Як світ брехнею оплели;
Та чом собор не подивиться,—
Коли в житті їй знов дали
Лише дорогу до в'язниці,
Де діти часто так жили...
На кручі постать. Хрест чавунний;
Під тим хрестом — старий і юний.

18

А далі знов важке чекання
Листів. А Дмитрій — у тюрмі.
«Він скоро вийде»,— каже Анна;
Та гірко їм: вони самі.
«Піду побачитись, просить!»
І проводжають маму дочки;
І в Поліцейському садочку
На лавці сіли відпочить.
Бліді в Маняші, в Ані лица,
До мами стільки теплоти!
Розповідають, як пройти
Найближчим шляхом до в'язниці...

19

На ту Лук'янівку далеку
По Васильківській, все одна,
Іде Марія: сонце, спека;
Чеканням змучилась вона.
А сонце палить! В сизий жар

Залито Бібіків бульвар.
Тополі в ситечку зеленім
Стоять рядами, мов дівки;
Бульвар у гуркоті шаленім,
Летять, гримлять вози, брички...

20

Зелений Київ, наче хмара,
Ще й на світанні випав дощ.
На люднім Галицькім базарі
Злились потоки вулиць, площ.
Марія йде собі поволі,
І журно їй шумлять тополі
На всій дорозі, з краю в край.
Чомусь дочку згадала, Олю:
Училась, вмерла. Все прощай!
Знов Петербург, далекий май
Їй серце ранили украй:
Остання зустріч з Олександром...
Все зберігає пам'ять, все!
Крізь життєві великі мандри
Вона той день в душі несе.

21

Прийшла печаль не випадково,
І скарга серця, й болю слово;
Бо й тут, на київських шляхах,
Вона несе тривогу, страх;
А серцю — гнів не заборониш
І не звелиш мовчать йому.
Бо знов, без всякої провини,
До третього ідеш ти сина,
Ї тепер — в котру уже тюрму!

...Дмитро, торкнувши за рукав,
Озвався до мами чуло й тихо:
Із сміхом добрим дорікав —
Що знов прийшла:

22

«Ну що за лихо?
Посиджу ще. Недовгий строк.
А вам — нащо такі турботи?..
Я скоро стану до роботи...»

Жандарм одсунувсь до вікна,
І тихо мовила вона:
«Ти дуже щирий. Ми те знаєм.
І до розважності не звик...
Доніс на тебе поліцаям
Твій молоденький помічник».

С и н

«Ну що ж. На сотню юнаків
Десь припаде один з вовків.
Є й тут така людина глупа,
Це пристав наш: Маврикій Зцюпа.
В синків чиновницьких розтлінних
Та щоб святе в душі знайшлось,
Коли у цілих поколіннях
Вважався доблестю донос!»

23

М а т и

«А може все те повторитись
І в дальній день, в якісь часи?»

С и н

«Та нащо, мамо, тим журитись?
За нами — тисяч голоси,
І чесним силам — не скоритись;
Народ повірить нашій правді...»
І тут згадав: «Тобі ж пора!
Були листи від нього й Наді?»
А жінка думає стара:
«Ох, неспокійна дітвора».
А пристав той, Маврикій Зцюпа,
В дворі нахабно позира:

24

П р и с т а в

«Чому ж це, жінко ти стара,
Не вчиш дітей в покорі жити
І щоб царя свого любити,
А так — по тюрмах ходиш здря!...»
Вона і слова тут не скаже,
Бо до глухих не має зла...
А він ту кривду далі в'яже
В тупого чорного вузла:
«Нащо живеш із ними вкупі?
І син — бунтар. І дочки любі...
Таких дітей у добрий час
Вже всяка б матінка зреклась!»

25

Йї мука ноги підкосила,
Не ображали так ніде.
Зібравши з болем серця силу
І все презирство вливши в гнів,
Вона отак заговорила:

М а т и

«Хай матері панів-катів
Своїх зрікаються синів,—
Самі ж зростили їх рабами.
Моїм синам — щасливих днів!
Я, мати, в горі і в жалях
Все йду по їх трудних стежках,
Радію честю їх, трудами,
Весь вік пишаюся синами!»

26

Марія тихо йшла додому;
Знов — лавка, тиша, деревце.
Згадала Дмитрія лице
Й забула гнів, образу, втому!
«Я не признаюся нікому
Про все... Дрібне, убоге це!
Лиш сина не прощу цареві!
Душа не може те простить!»
Ішла й раділа: сонцю, дневі...
В надії ждала щасну мить,
Що знову голубом з Женеви
Од сина вістка прилетить.

27

Надія Крупська там допише
Сердечні, лагідні рядки.
Читає мати: дві дочки
Все слухають. Вітрець колише
Каштани, клени і дубки;
Надходить вечір. Ластівки,
Внизу біленькі, зверху чорні,

Снують в маленькому дворі.
І вже на всій Лабораторній —
Вогонь вечірньої зорі.

28

Каштани й клени посадили
Ті прості люди, що отут
Так вірно Київ свій любили!
Весна мина зеленюкрила,
Журлива осінь вийде в путь.
А ті дубки ростуть, зростають;
Вони усе переживуть —
Важкі часи брехні, облуди
І темні кам'яні споруди.
А буде мир і будуть люди! —
Все мати серцем приміча...

29

І в серці матері не гасне
Вся ніжність синова прекрасна,
Яку в листах вона стріча.
Колись впадуть грізні споруди,
Та будуть мир і вільні люди,
І сад земний не вкриє тінню
Ні грім війни, ні дзвін меча.
І прочитають покоління
«Листи до рідних» Ілліча.

* * *

Немарні всі жалі, тривоги,
Надії матері, любов!

Це ж син її
 нові дороги
Вітчизні й світові знайшов.
Це він
 науку визволення,
Вершину всіх людських наук,
Дав людям в заграві вогненній...
Пишайся, мати: ім'я — Ленін —
Вже підняли мільйони рук.

Де «Арсенал» виводив військо
На путь історії круту —
Пишайся, земле українська,
В живій красі, в новім цвіту!
Коли б оті борці пройшли
В ряснім цвіту гаїв і нив,
Понад Дніпром веселим, милим,—
Увесь мій степ
 барвистий килим
Під ноги б їхні простелив.

Давно те зерно в землю впало...
Тепер щасливі йдуть жнива.
Стежки Ульянових шукали
Ми знов: тут слава їх жива.
І прийдеш ти, нащадок мій,
Майбутній скульптор, в це подвір'я,
І тепла ніжність і довір'я
До всіх людських страждань, надій
Тебе на хвилечку обгорне...

Та й буде так: Лабораторна
З новим, Ульянових ім'ям,
Скульптура біла — скажуть нам
Про давній подвиг неповторний.

Тут мати Леніна жила.
Уже від смутку посивіла,
Вона тут з дочками сиділа,
Листи читала і раділа
За чесні синові діла.

Київ. Березень, 1955

ЕКСПРЕС НОВОРОСІЙСЬК — КИЇВ

Земле моя, всеплодющая мати...

І. Франко

Тут на битву вставали матроси,
Наче велетці з давніх билин.
Тут мереживо колій вплелося
У поранені груди долин.
Всю рівнину народ перекроїв.
Це сини легендарних героїв
Через гори, узвишся круті
Прокладали над морем путі.
Вже буремної Керчі глибини
Тут не ділять — еднають долини,
І пороми — плавучі мости —
Понад піняві хвилі солоні
Піднімають важкі ешелони,
Щоб до берега їх донести.

Переплівши із ранками ночі,
Як старе та могутне з чудес,—
У степах водоспадом клекоче.
Од Кубані у Київ експрес.
Тут маленькі човни — не до речі!
Перед водами сизими Керчі
На пором ешелон наш зійшов...
А тепер між садами Джанкою
Він ще пахне водою морською,
І дорогу його звеселя
Буйнолиста моя Україна,

Золота і зелена долина,
Жовто-бронзова кримська земля.
Скільки скарбів для зору відкрилось
На просторах, колись неживих.
Скільки в пустках садів народилось,
Виноградників буйних нових!
Там, де глинища в полум'ї спали,
Заіскрилися срібні канали,
Де свистіли гарячі піски —
Шепчуть стиглі густі колоски!
Щоб пізнати — що буде родити,
Треба сіять, леліять, садити,—
Так звіряється сила земна.
І на землях суворих Сивашу
Велетенського розквіту чашу
Ще відкриє очам далина!
Хто казав, що не зборемо нетри,—
Коли край зеленіє увесь?
Тут же ниви лягли в кілометри,
Де проходить, як вихор, експрес!
Тут години нестримного руху —
А ніде ні пісків, ні посухи,
Тільки трохи подайте води —
Буйним маревом встануть сади!
А коли відійшли краєвиди
Молодої моєї Тавриди,
Вже Херсонщина встала в дощах.
І дніпровської щедрості плавні,
І пшениць переливи безкрайні
Аж до обрію квітли в очах!
Земле рідна, ти сила розкута,
Де господар — невтомний народ!
Ти могутня, як вічний Славута
У розгонистій радості вод.
Це шоліта виходить на ниву

Невмируща снага колективу,
І надія людська трудова
Знову лєнінські славить жнива!
Україно! У щєдрості сходів
І в жнива ти ідєш до народів,
За моря простєляєш мости.
Й гордє щастя новітніх боянів —
Черєз далєч стєпів-океанів
Рідну славу у світ понєсти!

Я бєзсмертя шукаю у тєбє,
Щоби вєлич твою осягти.
Мирнє полє і сонячнє нєбо,
Дє клєкочуть і дзвонять мости.
Мчить експрес...
І на всім виднокрузі,
Як озєра, густі кукурудзи,
І зникєє там хижий осот,
Дє турбота про край і народ!
Слав жє, краю вєлична обнова,
Подвиг партії, подвиг Хрущова:
Так про щастя душа промовля.
Зємлє радості, миру фортеця!
Ти вливєєшся в Кїєва сєрцє,
Повносилє й щасливє зємля!

*Фєодосїя — Кїїв
Лїпєнь, 1962*

ПІСНЯ СЕРЦЯ ,

1

Вже багрецем сади цвітуть,
Земля у шовк вдяглася.
Я жду тебе. Сиджу отут,
В садку біля Тараса.

Пройшли літа: швидкі, німі
Розлуки хвилі-ріки.
Ми ж юністю клялись самі —
Без свідків, та навіки,

І ти сказала: «Я прийду.
Крізь все життя тебе знайду!»
А стежка — далеченька...
Через літа я рідну жду
В осіннім київському саду
Біля мого Шевченка.

Як розминулись ми в степах,
На тім буремнім полю?
Ти часто снилася в літах,
Мов біла квітка у житах,
Як пісня щастя й болю.

Як бурі давньої луна,
Тривога спомином зрина,
Все йдуть думки уперті:
«Не прийде—прийде?» Мить одна—
Немов чекання смерті.

Я довго кроків тих не чув.
А нині — вечоріе...
Я Маяковського збагнув:
І там була Марія.

Співці горіли у труді
І не схилялися в біді,
Вони весь світ любили.
Вони вмирали молоді
Не з слабості, а з сили.

Не треба друзів забувать.
Ще скільки б їм рости, співать!
Путі сердець — безвісні:
І не годилося ставать
На горло власній пісні.

А от маленька крапля десь
Гірка влилась в чекання;
Мов гостра рана, ти увесь:
Це стріча чи прощання?

А от в міцному ланцюгу
Одне кільце маленьке
І серця нитку дорогу
Розірве потихеньку.

Невже й на мене тихо жде
Оте мале колечко?
А може, друг уже іде
І, може, недалечко?

Так чом трагедія зрина,
Навіщо ранить груди?
Вона не прийде. І вона —
Як всі звичайні люди.

Каштани в полум'ї цвітуть,
У чистім злоті клени.
І люди все ідуть, ідуть
На ці стежки священні:

Приймай, Тарасе!
Голосна
Твоя судьба — і в бронзі.
Мільйон сердець — одна струна
В твоїй щасливій кобзі...

Мені б отут душа одна
Зустрілася в дорозі!

Я всі б мої пісні віддав
І всю можливу славу
За коси з духом росних трав
І дружбу нелукаву.

Тебе в віках не обминуть.
І, ходячи по саду,
Дівчата, може, пом'януть
І цих рядків розраду,

І хтось промовить:
«День згасав,
А він сидів до тёмна
І щось писав, когось чекав,
Та й мабуть — все даремно».

Невже забуду й сам колись
Тривоги, дні жорстокі?
Злітає, пада жовтий лист
І застеляє роки...

Посиджу трохи у садку
Сам, з думою гіркою...

Вона прийшла — на цім рядку! —
Сумна. Удвох з дочкою.

Вона прийшла в такій красі —
Що вже тополі й клени
Аж засвітилися в росі
І радо дивляться усі
На неї і на мене.

Вона у білому прийшла.
І всі навколо люди
Очима, повними тепла,
Нас проводжали всюди.

Ти промінь, іскорка, моя!
Це знов Джоконду бачу я:
Та ж усмішка, ті очі.
І в серці пісня солов'я,
І я журби не хочу!

Хто ж мовить: лірика, альбом —
Оті стежки й доріжки?
А чи змалює цілий том
Одну людську усмішку!

Любов — трагедія мала,
Усе, мовляв, тут просто.
А чом вона не раз була —
Немов Дантеса постріл?

Хто в сірій мряці бачить день?
Де Пушкін наш, де Глінка?
Без щирості нема ж пісень,
Мов саду без барвінка.

І рідний світ рідніш стає,
Коли з тобою мила,
Яка усе життя твоє
Добром душі збудила!

Отак і я: в огонь дивлюсь,
І хмар, і ночі не боюсь,
Хай сяє день квітчасто!
Тепер без ліку буде в нас
Днів радості і щастя.

В сумнім коханні почуття
Не кволі й не трагічні.
Це ти прийшла:
Нехай життя
Цвіте на віки вічні!

3

Ще пливуть мої слова
Над садом, тихим полем.
Твоя ж схилилась голова
Із невимовним болем,

І ти промовила мені:
«У серці сльози вогняні.
Дай з уст твоїх напитись,
Щоб не ворожі й не сумні
Могли ми розлучитись.

Я не суда пустих людей
Боюсь в моєму щасті:
Майбутнє щастя у дітей
Я б не посміла вкрасти;

Нехай для мене темний світ
Зостанеться без тебе.
А їх докору, болю літ
Мені й тобі не треба.

Я скажу серцю: не вмирай.
Бо ми не розлюбили.
А ти утіш. Не розбивай
Мої душевні сили.

Хоч буде мучить самота
І клятви жаль священний,—
Ти не жалій через літа,
Не озивайсь до мене...»

* * *

Стою... Ти йдеш у далині —
Гіркої долі бранка,
Мої нескінчені пісні
І непрожиті ранки.

І щось у грудях топить лід
В любові несказанній:
І я дивлюсь тобі услід,
Як сонцю в день останній.

Нехай же всі твої сліди
Затчуться теплим рястом.
Я поклонюсь тобі завжди
Моїм життям і щастям.

Твою печаль душа несе.
І пахнуть перші квіти...

В голівці русій — щастя все,
У пісні серця — діти;

Я з ними вріс у глибину
Простим життя корінням.
Коли й озвуся вдалину —
То тільки безгомінням.

Я збережу твої жалі
Без слова нарікання...
Мене — йдучи в далекій млі —
Ти прикувала до землі
Для щастя і страждання.

1959

СИНОВІ РЕСПУБЛІКИ ГАНИ

(Першому африканцеві у моєму домі)

Ернест Лармі, Ернест Лармі!
Дім наш приязню багат.
Ти недарма, ти ж недарма
Йшов до нас як друг і брат.

Я до тебе мовлю слово
В щедрім Києві моїм.
Ти покинув тимчасово
Дальній берег, отчий дім.

Ідуть з Африки студенти
В наш славетний КПП¹.
Ви — далекі континенти,
Ви тепер близькі мої!

Знаю я, що голос кличний
Будить вас в зимову рань:
Той далекий, Атлантичний,
Той гарячий океан...

Але ж вас зігріє дума —
Що крізь гори та моря
Жде синів там Кваме Нкрума,
Кличе Африки зоря!

¹ Київський політехнічний інститут.

Всі народи в дім наш просим:
Як учитись — хай ідуть.
Так нелегко й Ломоносов
Починав найпершу путь.

Темна й страдницька Росія
В лаптях ще тоді ішла.
А Союз Радянський сіє
Все, у чім народів мрія,
Все, чим доля розцвіла.

В нас не панськії палати.
Ще не ожиріли ми.
Африканці! Йдіть до хати
Разом з білими людьми.

Йдіть до хати, йдіть, студенти,
Вчіться з нами, як брати!
Це ж еднають континенти
Дружби братньої мости.

Вже спадають давні ярма
Із колоній вікових.
Ернест Лармі, Ернест Лармі,
Ти позбувся днів сумних.

Йдеш — не в далеч невідому:
Шляхом чесним і крутим
Ти повернешся додому
Інженером молодим.

Буде мати цілувати
З слізьми радості в очах.
Будеш краю прокладати
В щастя дні широкий шлях!

Туга з Африки спадає.
Добре чую, бачу це.
Часом Пушкіна згадаю,
Як дивлюсь в твоє лице.

Був він паном? Тільки старцем,
Бунтарем між панством був.
Та, родившись африканцем,
Серце Африки здобув.

Ми його пісень не згубим.
Він убитий був тому,
Що великим правдолюбом
Йшов поет на чорну тьму.

В краї, лордами облеглим,
Ти говориш — тяжко жив.
Розкажу тобі, як з негром
Мій Шевченко подружив.

Був Тарас мій найбіднішим,
Рівним негрові в біді.
Білі білими, між іншим,
Торгували вже й тоді.

І картини малювали.
З імператорських лобів,
І Тараса продавали
За дві тисячі рублів;

Звалось: викупом на волю.
А на волі що прийшло?
У солдатах стільки болю,
Що і в рабстві теж було.

В білім світі ще немало
Тих, що людом торгували,
Ще не видох рід увесь.
То ж поетів продавали,
А тепер купують десь.

Куплять дурника за долар,
Щоб брехав на свій народ.
Зберігай свій чесний гонор,
Геть іди від тих «свобод»!

Де за честь ідуть народи —
Юним серцем повернись.
Будь як Пушкін — духом гордий,
Сину Африки, учись!

Будь і ти у серці армій,
Що за мир і труд стоять.
Ернест Лармі, Ернест Лармі,
Вороги твої не сплять.

Не для англій чи америк
З їхнім чоботом твердим,—
Щоб краси і злата берег
Став для тебе золотим¹.

Нині з вами, всюди з вами
Табір волі, правди світ.
Передай ти батьку й мамі,
Передай ти Нкрума Кваме
Український мій привіт.

¹ Колонізатори звали Гану — Золотий берег.
(Т. М.).

Як ішов ти в землі дальні —
Погляд матері зорів.
Очі ніжні та печальні
Всіх на світі матерів.

Я скажу: гаряче небо
В дальній Гані... Та ходім!
Я прийду колись до тебе,
Як у мій херсонський дім.

Бачив зорі Казахстану,
На Уралі я пройшов.
Але Гана, дальня Гана —
Це також моя любов.

Ах, я мрію, як дитина
І щаслива, і чудна.
Ще в душі нема сивини,
То на скронях сивина.

Мов дитина — думка в леті.
Гей, прекрасний той політ!
Не старіються поети,
Коли люблять цілий світ.

Так, люблю я твій екватор,
Всі краї, де я не був,
Твою землю, рідну матір,
Ту, де право негр здобув.

Даль неznана серцю любя.
Зве Париж і кличе Рим.
І туди, де Конго й Куба,
Лину зором не старим.

Ернест Лармі, Ернест Лармі,
Ти на пам'ять фото дай.
На столі поставлю в рамі,
Як поїдеш в рідний край.

Ти згадаєш через грані,
Де світи переплелись,—
Як удвох ми ром «Гавана»
В Гани честь пили колись.

Ти стоятимеш на фото.
Буде зустрічі пора.
Буде близько річка Вольта
До широкого Дніпра!

Так ми будемо обоє
В домі київським моїм.
Розмовлятиму з тобою —
Й дітям дружбу заповім.

Десь зима мене заскаче,
Сива років течія,
Як я Гани не побачу,—
Буде мрія там моя.

Київ, 18—19/XI 1962

Переспіви

МУДРІСТЬ ОМАРА ХАЙЯМА

Омар Хайям — таджицький класик XI — XII ст., чудовий майстер рубаї, переконаний атеїст, невтомний протестант супроти офіційної науки владущих класів, проти релігійних забобонів. Своєю творчістю він геніально викривав мракобісся ісламу. Як постійне протиставлення ханжеству, облудному святенництву ісламістів, він оспівує радіщі життя.

Автор цих переспівів рубаї Хайяма ще в 1934 році виписав латинкою і зробив (вкупі з учителем таджицької мови) підрядковий переклад близько ста рубаї, готуючи їх до друку окремою книжкою. Видавництво «Радянський письменник» схвалило це видання. Але початок війни не дозволив його здійснити.

Досі твори Омара Хайяма українською мовою, за винятком деяких переспівів, не виходили друком.

Рубаї — особлива східна форма вірша, де римуються перший, другий і четвертий рядки. Кожна рубаї — закінчений твір.

1

Нема прекрасніших за вірші із корана.
А як читають їх? Не часто, не слухняно.
Тебе ж, написаний на вінцях чаші вірш,
Читають уночі, удень і вранці-рано.

2

Кажуть нам: ви щастя знайдете в раю.
Слухав я — і чашу наливав свою.
Я земним втішаюсь, бо воно найкраще,
Ну, а рай святошам даром віддаю.

3

Хто без гріха за цілий вік, скажи?
Святоша, з чого хліб свій пік, скажи?
Коли зроблю я гріх—ти зробиш, бо караєш.
Так чим різняться бог і чоловік, скажи?

4

Сьогодні глек вина об камінь я розбив.
Напевне — що сп'яна цю дурість я зробив.
Бо голосом людським озвався глек до мене:
«Так само, як і ти,— я жив, страждав,
любив».

5

Колись закоханий безумно був цей келих,
Блукав із флейтою він по містах і селах.
Це вушко збоку — то ж рука юнацька,
Що обнімала подружок веселих.

6

Вино! Я іншого й не прошу.
 Любов! Без іншого хороша.
 А небеса дадуть мені прощення...
 Не пропонують?.. Я й не прошу.

7

Мій пал заплетено в ці кучері м'які,
 І в губи ці — троянди пелюстки.
 В вині — рум'янець щік. А ці сережки —
 Мого сумління колючки. Вони легкі.

8

Не ти один нещасний. Нарікання
 Одкинувши, забудь свої зітхання.
 На молодих, тугих і ніжних грудях
 Знайдеш свій рай. І не шукай кохання.

9

Ти знов сп'янів — і радуйся, Хайям.
 Ти покохав — і радуйся, Хайям.
 Прийде ніщо, сплюндрує ці химери,
 Ти ще живий — і радуйся, Хайям.

10

Лиш келихи важкі — мені найбільше любі.
 Налийте два таких, бо пересохли губи!
 Я знову розуму і вірі дам розвод
 І з донькою лози з'єднаюсь в чеснім шлюбі.

11

Нащо нам радощі на світі «тім»?
 Вином, готівкою за все платім.
 В кредит — не вірю. Нащо мені слава —
 Над самим ухом барабанний грім!

12

Безпечно витрачай усі скарби підряд,
 Бо й сам ти — не дорогоцінний клад:
 Не сподівайсь, що злодії захочуть
 Тебе з могили витягти назад!

13

Чи довго ляять нас тобі, ханжо огидний,
 За те, що до корчми нам шлях і ніччю
видний?
 Нас утіша вино і мила, ну, а ти
 Собі давно набрид і людям остогиднув.

14

Провина не моя, що скарб найкращий мій,
 Пісні душі — на дно ховаю в ній:
 Учена чернь мені знайома досить,
 Щоб серця таємниць не розкривати їй.

15

Говорять, віл священний небо підпирає,
 А другий на собі всю землю сам тримає.
 Як добрі очі маєш, друже, придивись:
 З-за тих волів — осел учений виглядає.

16

Коли тверезий — радість відліта,
Коли сп'янію — туга й самота.
Поміж тверезістю і хмелем єсть хвилина,
Життя фантазії хвилина золота.

17

Нащо нас півень кожен ранок будить?
Щоб, встаючи, не забували люди:
Це ніч кохання ще одна пройшла,
Якої в нас повік уже не буде.

18

Без усмішок і хмелю — де життя?
Музика зник веселий — де життя?
Все, що під сонцем бачиш, варте мало.
На стрічі з друзями — там світло і життя.

19

Нам обіцяють рай: за гробом вічним маєм
Весна цвіте з вином, дівчатами і раєм.
Ми на землі п'ємо, дівчат кохаєм тут.
І, значить, на землі небесний рай стрічаєм.

20

В одній спокусі — відчувай усі.
В блискучім русі — відчувай усі.
Не забігай у далечінь похмуру,
Живи в короткій і людській красі.

ІЗ КНИГИ «100 ДУМ АБАЯ»

Гарячий червень 1939 року. Автор цих переспівів із казахської жив тоді у Казахстані, його друзями були Сабіт Муканов, Мухтар Ауезов, Таїр Жароков, Олекса Десняк, Леонід Соболев, Марк Тарловський.

Другий з'їзд письменників Казахстану був присвячений основоположнику казахської літератури Ібрагіму Кунанбайовичу Кунанбаєву, якого сам народ прозвав лагідно і шанобливо: А б а й. Так українці часто звать свого генія лише: Тарас, а грузини свого поета: Шота.

Мухтар Ауезов тоді почав публікацію в Алма-Ата перших розділів роману про Абая. В бесідах з друзями він гаряче і невтомно розповідав про його життя, читав вірші та пісні, згадував його блискучі афоризми.

Крізь Абая люди пізнавали життя і душу волелюбного степового народу. Свою любов до великого сина казахів український поет беріг у серці довгі роки. Через двадцять літ він повернувся знову до його поезії...

«100 дум Абая» — до певної міри оригінальна книга українського поета. Терень Масенко переклав віршами також багато прозових висловів, уривків з листів, думок і тем Абая.

Автор книги поставив перед собою завдання — передати читачам рідної країни не слово і «літеру», а думку і душу степового мудреця-казаха і дух його часу.

Казахські степи і пісні дальньої землі чомусь нагадували йому рідні чорноморські степи. Тож наш поет взяв за мету — рідною мовою відтворити красу поезії далекого Казахстану.

Це ті зернята людської мислі, що переходять із поля у поле, що породжують собою нові родючі ниви, що переливаються повно і глибоко, мов річка в річку!

1

Стежки життя прожитого
Я думкою пройду,
Немов коня підбитого
По травах поведу.

Хай втішать трави ласкою
Натомлену ходу.
Я піснею і казкою
Через життя пройду.

І десь заграє зливою
Любов на схилі дня,
Як грає вітер з гривою
Казахського коня.

2

Степи Казахстану і гори!
Не буде до вас вороття,
Як пісня скінчиться сувора —
Поема людського життя.

Та я для нащадків залишу
Літа, що з народом прожив,

Бо серце піснями запише —
Як вірив, любив і тужив.

3

Вершник

Серця мого тривожні видіння:
Образ — і далеч, голос — і час!
Як у нічне степове безгоміння
Вас повернути, догнать мені вас?

Кінь спотикається знову об камінь:
Він притомився на довгій путі.
Дай доторкнутись до гриви руками:
Кінь — найпевніше, що єсть у житті.

4

В людей жорстоких сліпотою
Позначена маленька путь:
Сердечність зветься глупотою,
А підлість мудрістю зовуть.

5

Хто у гніві кричить —
Той смішний.
Хто у гніві мовчить —
Той страшний.

6

Верховин слави
Доходять не разом:

Сокіл — помахом крил,
А гадюка — плазом.

7

Друг — твоя тінь,
Коли кепського друга маєш:
Сонячно — не втечеш,
Хмарно — не відшукаєш!

8

Серце щось мовить хотіло —
Думка ще сильна й жива.
А слова, що вже з уст злетіли,—
Бідні безсилі слова.

9

На життя дорозі бурній
Єсть премудрі брехуни:
Хитрування — розум дурнів.
З ним і лишаться вони.

10

Ще зима в мою душу не впала.
Ще багато квіток восени.
Ти із шовку тенета зіткала,
Але стали залізні вони...

11

Любіть красу своєї мови,
Звучання слів і запах слів:

Це квітка ніжна і чудова
Коханих батьківських степів.

12

Успіх і щастя — сп'яніння межа:
Тисячам тут рівновага чужа.

13

Поміч достойному
Силу дає,
А недостойного
Поміч псує.

14

Сердечне слово чи хвала
Моїх пісень не зустрічали.
Коли ж мене і помічали —
Увага лайкою була.

Та на колінах не були
Співці перед ханжею зроду.
Найвище слово похвали
Шука мій спів
В устах народу!

15

В них і пристрасті прокидались
Лиш тоді... як для себе старались!

16

Тільки гонор, тільки поза,
І нічого від душі,

Стиль божків — а квола проза...
Краще, друже, не пиши!

17

Він начальством заохочений
І нічим не опорочений,
Окрім кепської роботи
Та ще власної підлоти.

18

Квітка у полі — то серце моє.
Ти не журись біля мене, юначе!
Рідне обличчя з туману встає...
Може, й кохана в розлуці десь плаче...

19

То ще мати малого лякала,
Залишаючи десь на стерні,
Щоби ніжки до болю звикали...
Ти ж і душу сколола мені!

Йду в казахським степу без упину.
А до щастя — чи є вороття?
Ти забула мене, як дитину,
На суворій дорозі життя.

20

Гост

Я не сяду на коня,
Полювать я знов не хочу.
Зіронько ясного дня,
Я тобі дарую ночі.

Я люблю ці очі смілі,
Вередливі ці уста,
Бо моя душа, Леїла,
Більш корана не чита;

Що рубаї, що газелі,—
Добре спить без них вона.
А пісні життя веселі
Мила серцем розпізна.

Од молить душа черствіє,
В неї — добра кожен раз.
Хоч любить вона не вміє,
Та не вміє й мучить нас.

21

Добро душі сильніш од зла.
І я згадаю весни в щасті,
Стежки веселі і квітчасті,
Де люба рідною була.

22

Нехай пройду забутим, самотнім,
Без подруги по осені життя,
Та наче лугом росяним, широким
Ішов я шляхом серця й почуття.

Коли коханим дарував я сльози,
То й сам гіркі збирав я полині.
Одно скажу: байдужості і прози
Холодний світ не прищепив мені.

23

Оті багаті аксакали,
Вже обважнілі, як мішки,

І честь, і совість продавали
І простягали дві руки.

Мене ж і юних не купили
Ні золото, ані мулла.
Я піду чистим до могили,
Бо совість чистою була.

24

Це все віками говорилось,
Як степовий печальний вірш,—
Коли в самім житті творилось
Іще темніш, іще сумніш.

25

Поети — це струни у серці народу,
Грозою обпалені квіти:
Співці найчесніші були у нас
зроду —
Століть найвразливіші діти.

Ішли у строю непідкупних і гордих.
А добрість сучасників, де ти?
Завжди на початку трагедій
народних
Трагічно вмирили поети.

26

До музи

Солодко й гірко
Серцю твою:
Це було, моя зірко,
Й сотні років тому.

Ми любимо сусіда, брата,
 Коли і сам він на коні.
 Як я захворів,— вас багато
 І не озвалося мені.

До мюридів — юних учнів моїх...
 Чому це знову, вірні учні,
 Прийшли ви, з сумом нерозлучні?
 Мій розум, друзі, ще не згас,
 Та хочу сам піти од вас.
 Хай вам печаль душі не крає:
 Слабий усе життя вмирає,
 А сильний духом — тільки раз.

Я, син убогих скотарів,
 З конем шукав судьбу далеку,
 Я зносив холод, дощ і спеку,
 І в смутку краю я згорів.

Коли моя скінчиться путь,
 На мене наклепи зведуть.
 Та як жорстоким людям всім
 Я з тьми могили відповім?
 Я другом був усім слабим.
 Я не прислужувався злим.
 Знав коней кращої породи
 І степових красунь кобил.
 Тікав од гупої погорди
 До слави батьківських могил.

Я серце мав сумне й негорде.
Ти захистиш мене, народе!

31

Добре слово про лиху людину
На суді —
Це мов клятва,
Писана, мій сину,
На воді!

32

Краще будь соломою з пшениці,
Аніж зерном трав лихих.
Краще будь останнім серед добрих,
Аніж першим поміж злих.

33

Веселі листи

Хитрість тут невинна і проста,
В добрім слові — сила вироста:
Коли друг ваш у розлуці хворий,
Напишіть йому веселого листа!
Лист отой — голубка золота —
Знайде дім, де туга й... самота...
Я в сльозах писав слова веселі:
Тішив друга радістю листа.

34

До злих акинів

Як вам зрости живими пагінцями
Серед душевної й сердечної зими?

Не можуть бути великими співцями
Ті, що були маленькими людьми.

35

Пуста красномовність

До слів охота
Й така бува:
Рот — ворота,
Вітер — слова.

36

Вірш — вождь слів

Пісня — хмари й ріки,
Бурі й серця мир.
Вірш — то споконвіку
Слова проводир.

37

Той світ, що серцем ми відкрили,—
Він буде скарбом для дітей.
В співця одна найвища сила —
Найбільша добрість до людей.

38

Кинеш золото у вогонь,
Не зробиться міддю воно.
Порвеш парчу на онучі,
Не стане з парчі полотно.

Так людину хорошу, повір,
Не зробить гіршою поговор!

СХІДНИЙ МОТИВ

(Переспів жарту Джамбула)

В стародавній східній мудрості
Я озвусь душею власною.
Ти пройшла в далекій юності
Недосяжною, прекрасною.

Може, вік мене чекала ти,
Мабуть, вік без тебе житиму.
І щоб серця не печалити,
Не одну тебе любитиму.

Не роблю провини жодної,
Але сповнююся тугою:
Наближаючись до одної,
Віддаляюся від другої.

1939

ЖАРТІВЛИВИ ПОРАДИ

(Із казахської).

Шукай свій голос повсякчас,
І не шукай котурнів.
Бійсь незаслужених образ,
Не ображайсь на дурнів.

Не входи похмурий у сади,
Не будь сумний на святі.
Зрікайсь несвіжої води,
Як є вино у хаті.

Щоб в хаті миру не втрачать,
Зважай на поведінку:
Ніколи не шукай дівчат,
Як маєш вірну жінку.

1939

ВІВЧАР МАКСУМ

(Кавказький народний жарт)

Не було у рідних горах
Самоти і суму
На стежках отих суворих
Вівчара Максума.

Він з горіха теше дошки,
Сушить їх щоденно,
Робить людям добрі ложки,
Гарні веретена.

Він проходить в майськiм цвiтi
По овечiм слiду,
А що дiється на свiтi —
Невiдомо дiду!

От прийшли до нього в гості
Парубки у гори.
«Діду, чули ви, що в Хості
Піп казав учора?»

Як, не чули?.. — Без привіту,
Мов дрозди, цокочуть: —
Завтра буде кінець світу!
Сонця шмат наскочить...»

Парубки утрюх торочать,
Як ворожки віщі:

«Люди вже й робить не хочуть,
Бо ж тепер — навіщо?»

Ви так само наостанку
Відпочиньте, ляжте.
Ну, а нам зробіть гулянку:
Двох ягнят засмажте!

Розведем вогонь до хмари,
Будем різать, смажить,
Бо тепер уся отара
І гроша не важить!»

Сиві брови дід підводить,
Він спокійно каже:
«Раз уже кінець надходить,
Трьох ягнят засмажу».

Ще ведуть розмову з дідом:
«Бачте, над Кавказом,
Ох і спека! От ми підем
Всі купатись разом;

Ну, а ви шашлик зготуйте,
Розкладіть пожежу.
Та, до речі, повартуйте
Й нашу ви одежу!»

Дід Максум собі жартує:
«Добре, я постежу...»
Він по-своєму вартує
Тих гостей одежу.

Достига шашлик. Виймає
Дід вина із кварту.

Сорочки й штани складає
У вогонь... без жарту!

Велетенська ватри свічка,
Згарище страшенне!
Вже запахло аж до річки
Смажене й печене...

Тут надходять із купання
Хлопці до обіду.
«Де ж одежа? Що ви з нами
Тут зробили, діду?»

«Он ваш одяг, дотліває»,—
Дід говорить строго.
Він спокійно наливає
Турячого рога.

«Що ми будемо робити?
Що це нам одіти?!»
Дід говорить: «Будем пити,
Пригощайтесь, діти!»

Хитро зводить брови срібні:
«Будем їсти, діти!
А штани вам не потрібні:
Завтра ж кінець світу!»

* * *

Як там хлопців стріли вдома
Батько, а чи ненька,—

Не питайте ви по всьому
В Тереня Масенка!

В жарті ж — мудрості чимало:
Він веде до того,
Що онукам не пристало
Кепкувать з старого!

1946

Пісні

ПІСНЯ ПРО ДНІПРО

Ти течеш віки,
Дніпре, серцю милий,
Води широкі, ясна далина!
Любимо тебе,
Як батьки любили,
Наша ти слава й весна.

Пам'ята народ,
Скільки сліз і горя
Знали в минулім твої береги.
Та ворожу кров
Ти носив до моря,
Велетню наш дорогий!

Сяє Київ наш
У цвіту каштанів,
Світить степам Дніпрогесу зоря.
Устає в садах
Над тобою Канів
В славі живій Кобзаря.

Не забудь, Дніпро,
Як брати-народи
В битві священній за тебе ішли.

У грозі твоїй
Дружби і свободи
Стяг бойовий підняли.

1949

ГЕЙ, У ПОЛІ ЧИСТОМУ

Гей, у полі чистому
Борозна.
В полі з трактористами
Йде весна.

Гей, виходять орлята
На поля, -
Зустріча їх радісно
Багата
Рідная земля!

Як погляне весело
Ланкова,
В хлопця серце весняно
Заспіва.

На хустину квітчану
Погляда:
Оре ниву дівчина
Молода.

«Ти, дівчино-горличко,
Обізвись.
Як орати полечко —
Подивись;

Де знайдеш спритнішого
До керма?..» —
«Можу вчити іншого
Я сама!»

Та й кінчає радісно
Свій загін.
Ну, а хлопцю заздрісно,
Що не він!

Гей, у полі чистому
Борозна.
В полі з трактористами
Йде весна.

1949

ПІСНЯ ПРО КИЇВ

Гей, на майдані
Стяги багряні,
Хвилі співучі людської ріки.
Славимо свято,
Йде нас багато,
З нами співають народи й віки!

А над весінньою
Над Україною
Молоде й золоте
Сонце слави цвіте,—
Всіх нас партія рідна веде!

Над осяйною
Дніпра красою
Гомін Карпат у колонах луна,
Чорного моря
Пісня прозора,
Співу Донбасу дзвінка глибина!

Серцем — Москвою,
Сонцем — весною
Світить нам дружба міцна, бойова.
Київ святковий,
В праці чудовій
Славу Хрущову наш Київ співа.

Маєм зогріта,
Мов самоцвітом,

Ти, Україно Радянська, цвітеш.
Леніна славиш,
Партію славиш,
До комунізму з народами йдеш!

1949

РАДЯНСЬКІ СОЛДАТИ

Карпати, Карпати,
Квітучі, багаті!
Згадайте солдата,
Що йшов до вершин!
Весь світ його знає,
Про нього співає —
Радянського краю
Він доблесний син.

Гей, ріки ви сині,
Ясні верховини,
І польські долини,
І чеські ліси!
Як витязь зі сходу
В грозі вас проходив —
Визвольник народів
І доблесті син.
Солдати, солдати!
Ви бились завзято,
Вас впало багато
За волю і честь.

Вершини і схили
Ви кров'ю скропили.
Солдатські могили
У горах тих єсть.

Крізь полум'я й рани,
Крізь ночі багряні

Ви йшли — щоб Балкани
Й Карпати цвіли.
Щоб в дружбі народів,
У славі походів,
У нашому серці
Ви вічно жили!

1949

ПРО ГУЦУЛКУ ОЛЕНУ

(Коломийки)

Склали співанку новеньку
На слова веселі
Та й про дівчину Оленку
З нашої оселі!

Як Гуцульщина зелена
Стала повна грому,
Наша дівчина Олена
Не сиділа вдома.

В ріднім лісі ранком раннім
Не вінки в'язала,
Ковпаківцям-партизанам
Стежку показала.

«Гей, проходьте, милі браття,
Через бистрі води,
Запаліть ясне багаття
Аж до Ужгорода!»

Через бистрі круторії
Стежку починали,
Про Олену з Коломиї
Хлопці заспівали:

«Розцвітай, мов квітка-рожа,
Будь навек хоробра,

Наша дівчино хороща,
Сестро наша добра!

Ти нам стежку показала
Ранньою зорею,
Ти нам рани пов'язала
Хусткою своєю...»

Вже земля у горах квітне,
Вільна і зелена,
Вже виходить в поле рідне
Дівчина Олена.

Колектив збирає жніва
У снопи медові.
Будь же славна і щаслива,
Земле наша нова!

1949

ПІСНЯ ПРО СИДОРА КОВПАКА

За волю рідної землі
Добою грозовою
Народних месників шаблі
Ковпак підняв до бою.

Розливайся пишною
Річкою пшеничною,
Степ, земля дзвінка!
Розцвітайся вишнею,
Славо Ковпака!

Вогнем розплати зацвіли
Його шляхи-дороги,
Як полотно, річки лягли
Коню його під ноги.

Тоді визвольників-синів
Стрічали рідні хати,
Ковпак під прапором провів
Героїв на Карпати.

Тепер іржею на полях
Укрилась вража зброя.
Навік розцвів у славі шлях
Народного героя!

Розливайся пишною
Річкою пшеничною,
Степ, земля дзвінка!
Розцвітайся вишнею,
Славо Ковпака!

1949

ЯК СНІГИ РОЗТАНУТЬ БІЛІ

Як сніги розтануть білі,
Зашумлять Карпати,
У вишневій заметілі
Я прийду до хати.

Чи пізнаєш ти мене,
Мое сонце весняне?

Тільки раз, моя дівчино,
Ми зустрілись в горах.
Налетіла хуртовина.
Розлучив нас ворог.

Ми зустрілись тільки раз.
В горах буря почалась!

Скільки мріяв я про тебе
У вогні долини! —
Про твоє гуцульське небо,
Дівчино-каліно!

Та одну, мою любов,
Не забув і не знайшов.

І тобі — у даль дивиться,
В степ, на Україну.
Серцю часто-часто сниться,
Що тебе зустріну.

Буде май в твоїм саду,
Я прийду — і я знайду.

ДРУЗІ ХОРОШІ МОЇ

Друзі мої,
Нас у труді і дозвіллі
Кличуть гаї,
Кличуть сади сніжно-білі:
Жде нас широка земля,
Кличуть дороги й поля,
Друзі хороші мої!

Так хай же дружба наша зроста,
Часом сповита прекрасним!
Широка земля
Наш труд окриля:
Разом з народом іти,
Змолоду честь берегти!
Так хай же дружба наша зроста
В наші юні літа!

Дальні путі
Стелить Дніпро перед нами.
Всюди в житті
Будем Вітчизни синами:
Скрізь для народу нам жить,
Рідні дороги любить,
Дальні широкі путі!

Юні серця
Люблять Вітчизни простори —
Степ без кінця,
Ріки, озера і гори.

Йдiть на шляхи далини,
Йдiть у розмаї весни,
Юнi вiдважнi серця!

Так хай же дружба наша зроста,
Часом сповита прекрасним!
Широка земля
Наш труд окриля:
Разом з народом iти,
Змолоду честь берегти!
Так хай же дружба наша зроста
В наші юні літа!

1955

**ЯК НАД МОРЕМ ЗОРІ
ЗАЦВІТУТЬ...**

Морякам китобійної флотилії «Слава»

Як над морем зорі
Зацвітуть —
Дальня путь...
Ти мене у морі
Не забудь!

Ти поїдеш, милий,
В дальній край,
Всюди землю рідну
Пам'ятай!
Дівчину кохану,
Рідний край, рідний край...
Ти мене згадай!

Чорноморська славна
Сторона,
Цвіт, весна...
Нас додому кличеш
Ти одна.

Гей, вітри холодні
На морях.
Дальній шлях...
Всюди, як сьогодні,
Ти в очах!

1950

**ПІСНЯ
ПРО НИКИФОРА ШОЛУДЕНКА**

На північ од моря
Летять журавлі.
І далеч прозора,
І річка в імлі,
І входять у Київ
З долини Дніпра
Літа золотії,
Травнева пора.

На схилі зеленім
Сади без кінця.
На схилі під кленом
Могила бійця:
Де сонячна площа
Шумить, гомонить —
Герой Шолуденко
Під кленом лежить.

Хай юність пошану
У серці несе:
За край свій коханий
Віддав він усе,
За щастя народу
Пішов у вогонь...
І Києва орден —
Це орден його.

І прийдуть ще весни
Для щастя й пісень.

І молодість чесна
Згадає той день —
Як в битву ходили
Брати і батьки,—
Щоб весни ці милі
Цвіли навіки!

1955

ПІСНЯ ПРО КАХОВСЬКЕ МОРЕ

Поле ти оновлене,
Неозоре!
Веснами наповнене
Синє море... .
Гей, гей, між лугами,
Між крутими берегами
Веснами наповнене синє море!

Не шляхами давніми,
Не старими,—
Йде Дніпро між нивами
Золотими.
Гей, гей, між лугами,
Між крутими берегами
Йде Дніпро між нивами
золотими!

Ми навек поборемо
Суховії,
В щастя перетворимо
Наші мрії.
Гей, гей, між лугами,
Між крутими берегами
В щастя перетворимо наші
мрії!

Ми всю землю водами
Напуваєм,

Щастя ми з народами
Здобуваєм.

Гей, гей, між лугами,
Між крутими берегами
Щастя ми з народами

здобуваєм!

1952

СТЕЖКАМИ ЮНОСТІ

Тоді ми йшли квітучим пишним лугом,
Нас кожен лист вітав із деревця.
І думав я, що ти коханим другом
Зі мною пройдеш стежку до кінця.

Тепер в туман стежина вся заткалась
І між серцями пролягли літа,
А що так ждалось—вже того не сталось,
І що любив я — знов не зацвіта.

Гроза розбила дерево зелене,
Й нова весна його не підняла.
Нащо у снах приходиш ти до мене,
Коли в житті од мене ти пішла?

1955

ЛЮБОВ МОЯ

Знову осінь над гаями,
Жовтий лист сади встеля.
За широкими полями
Ти живеш, любов моя!
Де летять ключі під небесами,
Де в прозорім сяєві земля —
За широкими полями
Ти живеш, любов моя!

Ще недавно ми ходили
По зарошених стежках.
А тепер тумани вкрили
Шлях дніпровський, дальній шлях.
Чом же ми тоді не дорожили
Тим, що квітне тільки раз в серцях?
А тепер тумани вкрили
Шлях дніпровський, дальній шлях.

Над лугами хмари-тучі,
Я один іду в сади.
Кожну мить ми нерозлучні
І розлучені завжди.
Чи удвох почуємо із кручі
Тихий плін дніпровської води?
Кожну мить ми нерозлучні
І розлучені завжди.

Прийде май — і квітка кожна
Нагада тебе мені.

Пісня тиха і тривожна
Знайде друга вдалині.
Нам з тобою в самоті не можна
Зустрічать весни і щастя дні...
Пісня тиха і тривожна
Знайде друга вдалині.

1954

ЗАВАЖАЮТЬ СОЛОВ'І

Білим цвітом обступають,
Білим шелестом гаї.
А дівчині заважають,
Заважають солов'ї.

Хоч поїхав друг далеко,
Не забуде він її.
Але в серці туга, спека,
Ще й тривожать солов'ї.

Обіцяв він не баритись,
В рідні вернеться краї.
Хоче дівчина журитись —
Заважають солов'ї!

До Дніпра пливе смеркання,
Ніч веде зірок рої.
Ой ви — київські каштани,
Задніпровські солов'ї!

Місяць з ніченьки ясної
Тче мережива своєї.
Завела б вона сумної,—
Заважають солов'ї.

1949

РІДНИМ ПОЛЕМ, СУМЩИНОЮ...

(Пісня про Марію Савченко)

Рідним полем, Сумщиною,
Над землею весняною
Світла, величава
Прокотилася горда слава,
Гей, над землею весняною!

То ж дівчатам серце гріє
Слава Савченко Марії.
Щира і весела
Та облетіла рідні села,
Гей, слава Савченко Марії.

Це ж вона в листі Хрущову
Написала горде слово;
Що трудом завзятим
Та ми зробимо край багатим,—
Гей, написала горде слово.

Гей ти, рідний Лебедине,
Над тобою пісня лине.
Понад Пслон веселим
Та розквітають наші села,—
Гей, над тобою пісня лине!

1949

ПІСНЯ ПРО КРИВОРІЖЖЯ

Як на нашій Україні,
Всій радянській стороні
У веселому промінні
Рясно світяться вогні.

Із вогнями в ночі темні
Пісня радісна пливе
Про твої скарби підземні,
Криворіжжя бойове!

На землі і під землею
Зорі, зорі уночі.
Славні працею своєю
Гірники і сіячі.

Ми з народом виростали,
Для Вітчизни ми живем,
Більше сили, більше стали
Ми щоденно їй даем.

Земле рідна, сило свіжа,
Край залізної руди!
Слава, слава Криворіжжю,
Слава людям за труди!

1950

В ПОЛІ, В ПОЛІ ЖИТО

В полі, в полі жито,
Як ріка, шумить.
Б'ють в степу копита,
Пісня в даль летить.

Їдуть на кордоні
Хлопці-соколи.
Крізь вогонь ці коні
Вершників несли.

Як весняний килим,
У цвіту земля.
Ми грудьми закрили
Од грози поля.

Знову спіє жито,
Знов сади шумлять.
Є нам що любити,
Є що вартувать!

В полі, в полі жито,
Як ріка, шумить.
Б'ють в степу копита,
Пісня в даль летить.

1949

ИДЕ ВЕСНА НАД НИВАМИ

Иде весна над нивами
Вільними, щасливими,
Гей, весна колгоспна трудова!
Буряки рядочками
Стеляться листочками —
Наче море води розлива.

Ми порану встанемо,
Рідний лан доглянемо,
Гей, яке в нас щастя молоде!
Сонячними роками
Нивами широкими
Наша славна доленька іде.

Ми проходим нивами
Вільними щасливими —
Українські золоті поля!
Гей, виходим ланкою
З піснею-веснянкою.
Хай врожаєм славиться земля!

1957

ЯЛИНКА

Зелена ялинка
Найкраща у нас.
Багато на вітах
Дарунків, прикрас.

Нам радісне свято
Приносить зима.
Так світла багато,
Що й ночі нема!

Ми в радіснім колі
Танцюєм танок.
А там десь у полі
Біліє сніжок.

У нас найсвітліші
Міста і поля.
У нас найтепліша
І взимку земля.

В просторій кімнаті
Портретів ряди.
І Ленін на святі
Із нами завжди!

1949

ДНІПРОВСЬКІ ХВИЛІ

Вийдем на схили, друже мій милий,
Хай нашу долю звінчає Дніпро.
Дай мені руки — не для розлуки,
Тут наша слава, і щастя, й добро.

З тобою, завжди з тобою
Знов весна запашна повертає,
З тобою, завжди з тобою
Вся душа повесні розквітає.
Хоч будуть в імлі дороги,
Хоч будуть жалі й тривоги,—
Ти моя радість ясна,
Ти одна!

Київські кручі, далі співучі,
Чиста вечірня на травах роса.
Ти найсвітліша, ти наймиліша,
Рідного краю одвічна краса!

Хай твої плечі вкутає вечір,
Вірна голубко моя молода.
Личенько біле, коси дівочі
Хай поцілує дніпрова вода.

Снить над водою ясен з вербою,
Тихо курличуть вночі журавлі...
Дай мені руки — не для розлуки,
Щастя ми знайдем на рідній землі!

З М І С Т

Степ (<i>Роман у віршах</i>)	5
--	---

ПОЕМИ

Солдат повертає додому	90
Катерина	95
Марія Ульянова	121
Експрес Новоросійськ — Київ	169
Пісня серця	172
Синові республіки Гани	179

ПЕРЕСПІВИ

Мудрість Омара Хайяма	185
Із книги «100 дум Абая»	190
Східний мотив	201
Жартівливі поради	202
Вівчар Максум	203

ПІСНІ

Пісня про Дніпро	207
Гей, у полі чистому	209
Пісня про Київ	211
Радянські солдати	213
Про гуцулку Олену	215
Пісня про Сидора Ковпака	217
Як сніги розтануть білі	219

Друзі хороші мої	220
Як над морем зорі зацвітуть...	222
Пісня про Никифора Шолуденка	223
Пісня про Каховське море	225
Стежками юності	227
Любов моя	228
Заважають солов'ї	230
Рідним полем, Сумщиною...	231
Пісня про Криворіжжя	232
В полі, в полі жито	233
Йде весна над нивами	234
Ялинка	235
Дніпровські хвилі	236

Редактори *Ф. С. Бойко і С. М. Литвин*
Художник *М. Д. Шаншейн*
Художній редактор *В. В. Машков*
Технічний редактор *Є. А. Зіскіндер*
Коректор *С. Л. Коба*

ТЕРЕНТИЙ GERMAHOBIЧ MACEHKO

Сочинення в двух томах

Том второй

(На украинском языке)

*

БФ 03997. Здано на виробництво 12/II 1963 р.

Підписано до друку 13/IV 1963 р.

Формат паперу 70×90^{1/32}. Фізичн. друк. арк. 7,5.
Умовн. друк. арк. 8,78. Обліково-видавн. арк. 8,806.
Ціна 60 коп. Замовл. № 29. Тираж 3200.

*

Держлітвидав України.
Київ, Володимирська, 42.

*

4-а поліграффабрика Головоліграфвидаву
Міністерства культури УРСР,
Київ, пл. Калініна, 2.

Білан.

ДЕРЖОТВИДАН
УКРАЇНИ